

ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULITE PILOTEERIMINE ÜLD-, KUTSE- JA KÕRGHARIDUSES

Uuringuraport

Tallinn, 2018

Uuringu läbiviijad ja osalejad

Autorid (tähestikulises järjekorras): Elina Kallas (TÜ), Krista Loogma (TLÜ), Birgit Peterson (TLÜ), Sirje Rekkor (TLÜ), Eneken Titov (EEK), Tauno Õunapuu (EEK).

Kaastöö tegijad (tähestikulises järjekorras): Katrin Eha (EEK), Liisi Hansen (EKTK), Aado Keskspaik (TLÜ), Katrin Kivisild (SA Innove), Aet Kull (EEK), Silja Lassur (TLÜ), Airi Noppel (TalTech), Anneli Rumm (EEK), Marge Täks (TÜ, EBS), Urve Venesaar (TalTech).
Edu ja Tegu programmi üldhariduse ja kutsehariduse töörühmade liikmed.

**Täname kõiki uuringus osalenud koole, õpilasi, üliõpilasi, ettevõtlu-
sõppe õpetajaid, õppejõude ja toetajaid.**

Uuringus osalenud koolid (tähestikulises järjekorras):

üldhariduskoolid

Kambja Põhikool
Kiviõli I Keskkool
Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasium
Virtsu Kool
Võru Gümnaasium

kutsekoolid

Ida Virumaa Kutsehariduskeskus
Kuressaare Ametikool
Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool
Pärnumaa Kutsehariduskeskus
Rakvere Ametikool
Räpina Aianduskool
Tallinna Tervishoiu Kõrgkool
Tallinna Ehituskool
Tallinna Kopli Ametikool
Tallinna Polütehnikum
Tartu Kutsehariduskeskus
Võrumaa Kutsehariduskeskus

kõrgkoolid

Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor (EEK)
Eesti Maaülikool (EMÜ)
Tallinna Tehnikakõrgkool (TTK)
Tallinna Tehnikaülikool (TalTech)
Tallinna Ülikool (TLÜ)
Tartu Ülikool (TÜ)

Toimetajad: Aili Ohlau (EEK), Eneken Titov (EEK)

Graafiline kujundus: Ranno Päi (EEK)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULITE/KURSUSTE PILOTEERIMINE ÜLDHARIDUSKOOLOIDES	9
1.1. Taustinformatsioon.....	9
1.2. Uuringu meetodika ja valimi kirjeldus.....	9
1.3. Uuringu tulemused.....	10
1.3.1. Õpetajate intervjuude tulemused	10
1.3.2. Õpilaste fookusgrupi intervjuude tulemused	12
1.3.3. Õpilaste tagasiside küsitluse tulemused	13
1.3.4. Ekspertide hinnangud	16
1.4. Ettepanekud üldhariduskoolide õpetajate ja õpilaste uuringu tulemusena	24
1.5. Üldhariduse töörühma poolt ettevõtlusõppe ainekavadesse tehtud muudatused pilootkoolide ettepanekute põhjal ..	25
2. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULITE PILOTEERIMINE KUTSEKOOLOIDES	27
2.1. Taustinformatsioon.....	27
2.2. Uuringu meetodika ja valimi kirjeldus.....	27
2.3. Kutsekoolide õpilaste fookusgrupi intervjuude tulemused.....	30
2.4. Kutsekoolide õpetajate fookusgrupi intervjuude tulemused	32
2.5. Kutsekoolide õpetajate individuaalintervjuude tulemused	33
2.6. Kutsekoolide õpilaste tagasiside küsitluse tulemusena	36
2.7. Kutsekooli õpetaja tagasiside küsitluse tulemusena	40
2.8. Järeldused ja ettepanekud kutsekoolide õpilaste ja õpetajate uuringu tulemusena	40
3. ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULITE PILOTEERIMINE KÕRGKOOLOIDES	42
3.1. Taustinformatsioon.....	42
3.2. Uuringu meetodika ja valimi kirjeldus.....	43
3.3. Uuringu tulemused moodulite lõikes	45
3.3.1. Ettevõtlusõppe baasmoodul	45
3.3.2. Loovettevõtluse moodul	50
3.3.3. Maaettevõtluse moodul	53
3.3.4. Ettevõtte kasv ja rahvusvahelistumise moodul.....	55
3.3.5. Piiriülese ettevõtluse moodul	58
3.3.6. Moodul arengumeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes.....	61
3.4. Järeldused ja ettepanekud kõrghariduse üliõpilaste ja õppejõudude uuringu tulemusena	62
4. ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPETAJATE JA ÕPPEJÕUDUDE ETTEVÕTLUSPEDAGOOGILINE PÄDEVUS HARIDUSTASEMETE LÕIKES ENESEHINDAMISE KÜSITLUSE TULEMUSENA	64
4.1. Taustinformatsioon.....	64
4.2. Uuringu eesmärk ja valimi kirjeldus.....	64
4.3. Õpetajate ja õppejõudude enesehindamise tulemused	65
4.4. Järeldused ja ettepanekud õpetajate ja õppejõudude enesehindamise uuringu tulemusena	72
5. ÕPPIJATE ETTEVÕTLUSPÄDEVUS HARIDUSTASEMETE LÕIKES ENESEHINDAMISE KÜSITLUSE TULEMUSENA	73
5.1. Taustinformatsioon.....	73
5.2. Uuringu eesmärk.....	73
5.3. Üldhariduskoolide õpilaste enesehindamine	73
5.3.1. Meetodika ja valimi kirjeldus	73
5.3.2. Üldhariduskoolide õpilaste enesehindamise uuringu tulemused	75
5.4. Kutsekoolide õpilaste enesehindamine	79
5.4.1. Meetodika ja valimi kirjeldus	79
5.4.2. Kutsekoolide õpilaste enesehindamise uuringu tulemused.....	81
5.5. Üliõpilaste enesehindamine	84
5.5.1. Meetodika ja valimi kirjeldus	84
5.5.2. Üliõpilaste enesehindamise uuringu tulemused	85
5.6. Järeldused ja ettepanekud ettevõtluspädevuse enesehindamise uuringu tulemusena	87

6. ETTEVÕTLUSÕPPE PÄDEVUSMUDELI JA MOODULITE TAGASISIDE UURING ETTEVÕTETE ESINDAJATE SEAS	88
6.1. Meetod ja valimi kirjeldus	88
6.2. Uuringu tulemused.....	88
6.3. Ettevõtete esindajate ettepanekud uuringu tulemusena	89
KASUTATUD ALLIKAD	90
KOKKUVÕTE	91
LISAD	94
Lisa 1.1. Üldhariduse uuringu kava ja intervjuude küsimused õpetajatele.....	94
Lisa 1.2. Üldhariduse uuringus osalemise nõusoleku vormid.....	96
Lisa 1.3. Üldhariduse uuringu õpilase tagasiside küsimustik	98
Lisa 1.4. Ekspert hinnangu vorm põhikooli ettevõtlusõppe valikaine kavale	100
Lisa 1.5. Ekspert hinnangu vorm gümnaasiumi ettevõtlusõppe valikaine kavale	103
Lisa 2.1. Kutsehariduse uuringu õpetajate individuaalintervjuu plaan (2017.a intervjuude läbiviimiseks)	107
Lisa 2.2. Kutsehariduse uuringu õpilaste fookusgrupi intervjuu plaan	109
Lisa 2.3. Kutsehariduse uuringu õpetajate fookusgrupi intervjuu plaan	110
Lisa 2.4. Kutsehariduse uuringu õpetajate individuaalintervjuu plaan	111
Lisa 2.5. Kutsekoolide õpilaste tagasiside küsitlus.....	113
Lisa 2.6. Kutsekoolide õpetajate tagasiside küsitlus	114
Lisa 3.1. Kõrghariduse uuringu intervjuude küsimused	116
Lisa 3.2. Kõrghariduse uuringus osalemise nõusoleku vorm	121
Lisa 3.3. Õppejõu tagasiside küsimustik	122
Lisa 3.4. Üliõpilase tagasiside küsimustik.....	124
Lisa 4. Enesehindamise küsimustik õpetajate/ õppejõudude ettevõtluspädevuste kohta	126
Lisa 5. Enesehindamise küsimustik õpilaste/üliõpilaste ettevõtluspädevuste kohta	131
Lisa 6. Ettevõtete esindajate tagasisideuuringu fookusgrupi intervjuude küsimused	140

SISSEJUHATUS

Eesti ettevõtluse kasvustrateegias rõhutatakse vajadust edendada süstemaatilist ja kvaliteetsemat ettevõtlusõpet erinevatel haridustasemetel ning ettevõtlusõppe selgepiirlist eristamist majandusõpetusest; ettevõtluse integreerimist teistesse õppeainetesse ning ettevõtjate suuremat kaasatust õppeprotsessi.

Lähtuvalt Eesti ettevõtluse kasvustrateegia nimetatud suunistest ja ettevõtlusõppe teaduspõhistest põhimõtetest, töötati aastatel 2016 – 2017 programmi Edu ja Tegu raames välja ettevõtlusõppe moodulid kõikidele haridustasemetele (üldhariduses nimetatud kui valikained), mille rakendamisega alustati kõikidel haridustasemetel 2017. a septembris.

Kuna ettevõtlusmoodulid on programmi Edu ja Tegu eesmärkide saavutamiseks kõige olulisemad tööriistad, siis moodulite piloteerimine viidi läbi nii, et oleks võimalik koguda tagasisidet moodulite koostamise aluseks olnud ettevõtluspädevusmudeli ning moodulite sisu ja muude töögrupi poolt ettevalmistatud materjalide kohta. Tagasiside oli oluline selleks, et välja töötatud materjalide kohta saaks teha parendamisettepanekuid ning hinnata moodulite rakendamise mõju õppijate ettevõtluspädevuse arengule. Kuigi ka varasemalt on Eestis läbi viidud ettevõtluspädevuse arendamisega seotud uuringuid, siis ükski neist ei puuduta programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud ettevõtlusmoodulite rakendamise analüüsi. Samuti ei ole varasemalt selles valdkonnas haridustasemete üleselt ja süsteemselt ettevõtlusõppe algatusi rakendatud.

Ettevõtlusõppe moodulite rakendamise seisukohalt oli seetõttu vajalik läbi viia kompleksuuring, mis võimaldaks saada süstemaatilise ülevaate sellest, kuidas on ettevõtlusõpet,

sh ettevõtluspädevuse arendamist vastavalt ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudelile (vt joonis 1), toetatud koolides pilootprojekti ajal. Lisaks oli oluline tagada, et edasine ettevõtlusõppe arendus, sh õpetajakoolitus ja ettevõtlusmoodulite rakendamine, saaks toetuda tõendus- põhisele alusele.

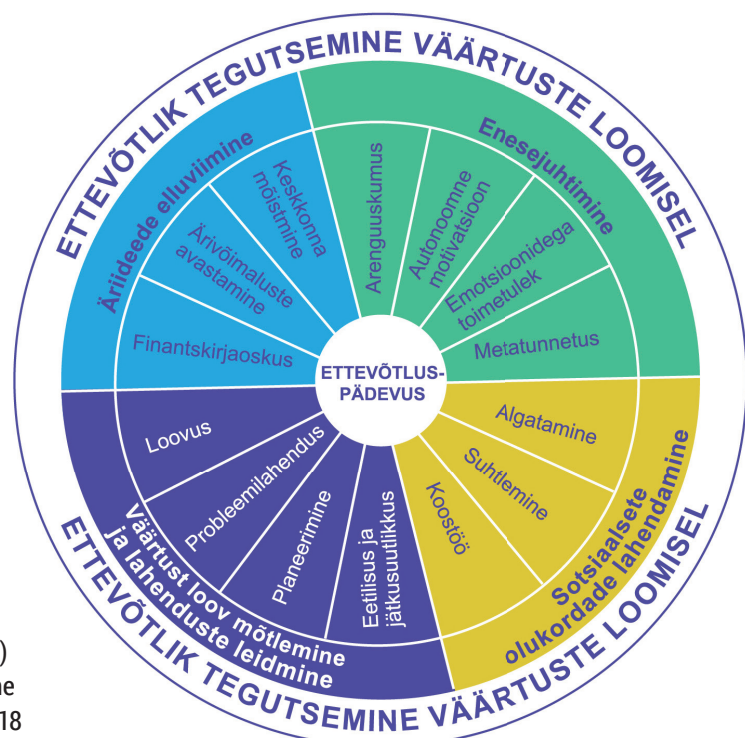
Süsteemne uuringuprotsess ja läbimõeldud (ning omavahel integreeritud) uuringu instrumendid võimaldasid koguda väärtuslikke andmeid erinevatelt haridustasemetelt ja -liikidest, mille põhjal saab Edu ja Tegu programmis välja töötatud mooduleid ja juhendmaterjale edasi arendada ning nende kasutamist kõikidesse koolidesse laiendada.

Vastavalt koolides rakendatavale õppeaasta põhimõttele alustati uuringu esimesi tegevusi 2017. aasta sügisel, kuid peamine osa uuringust viidi läbi 2018. aastal.

Uuringu kontseptuaalne raamistik toetus kolmele põhimõistele:

- 1) ettevõtluspädevus;
- 2) ettevõtlusõpe;
- 3) ettevõtluspedagoogika.

Edu ja Tegu programmi raames on ettevõtluspädevus sõnas- tatud ja esitatud järgmiselt: **ettevõtluspädevus** on integreeritud kogum teadmistest, oskustest ning motivatsioonist ja väärtustest, mis on hädavajalik edukaks toimetulekuks ühiskonnas ning seetõttu oluline kõigile kodanikele, mitte ainult ettevõtjatele. Ettevõtluspädevus on rakendatav kõigis valdkondades ning elualadel ja suunatud indiviidi isiklikule arengule, aktiivsele osalemisele ühiskonnas, tööturule sisenemisel palgatöötaja või iseendale tööandjana.

Joonis 1. Ettevõtluspädevuse mudeli struktuur (4 pädevusvaldkonda ja 13 alapädevust/ komponenti)
Allikas: Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine Eestis, programmi raamdokument, 2018

Ettevõtluspädevuse kolm esimest pädevusvaldkonda – 1) **enesejuhtimine**; 2) **sotsiaalsete olukordade lahendamine**; 3) **väärtustust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine** – toetavad eelkõige loovate ning ettevõtlike inimeste arengut ühiskonnas. Seetõttu on nende alapädevuste arendamine oluline juba varases eas, nt algkoolis või põhikoolis. Nende pädevusvaldkondade areng toetab õppija loovust ja ettevõtlikkust. Neljas pädevusvaldkond – **äriideede elluviimine** – sisaldab ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi, mis on vajalikud ettevõtlusega alustamiseks või karjäärivalikul ettevõtliku palgatöötajana.

Seega, ettevõtluspädevus koosneb:

- 1) ettevõtlikkusega seonduvatest pädevusest;
- 2) ettevõtlusega seonduvatest pädevustest.

Ettevõtlikkusega seonduvatest pädevuste osas on peamine rõhuasetus nn mitte-kognitiivsetel oskustel, mis on käsitletavad pigem isiksuslike atribuutidena või iseloomujoontena (nt visadus ja järjekindlus, emotsioonide kontroll, motivatsioon, sotsiaalsed võimed, enesekindlus, enesekontroll, loovus, tulevikku suunatus jm), mis on äärmiselt olulised, et saada ettevõtlikuks ja olla ettevõtlik. Ettevõtlusega seonduvad pädevused moodustavad aga need pädevused, mis on ettevõtluse kui tegevusvaldkonna spetsiifilised, sh turu-, finants- ja majandus-alased teadmised, oskused ning hoiakud.

Kõik alapädevused on olulised ja lahutamatud, kuigi iga inimene omandab üksikuid alapädevusi erineval tasemel. Ettevõtluspädevuse arendamine on kriitilise, innovaatilise ja reflektiivse kultuuri stimuleerimine, kuid selle raames esitatakse ka väljakutseid inimese juba juurdunud seisukohtadele, tõekspidamistele ja omaenda praktikale jms.

Ettevõtlusõpe on ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu raames määratletud kui ettevõtlikkust arendav ja ettevõtluseks ettevalmistav õpe, mis käsitleb komplekselt ka ettevõtte loomise ja selle arendamise protsessi.

Samas on erinevates strateegiadokumentides ja teadusartiklites ettevõtlusõpet määratletud erinevalt. Näiteks Euroopa Komisjoni EntreComp ettevõtluspädevuse raamistikus käsitletakse ettevõtlusõppena õpet, "mis haarab sisu, meetodid ja tegevused, mis toetavad motivatsiooni, oskuste ja kogemuste arengut, ning teevad võimalikus ettevõtlik olemise, juhtida ja/või osaleda väärtusloome protsessides" (Bacigalupo, M., Kampylis, P. jt, 2016). Samasisulise määratluse pakub ka McGuigan (2016): "ettevõtlusõpe hõlmab õppijate personaalse arengu kõiki aspekte ja toetab õppijate ettevõtliku mõtteviisi kujunemist selliselt, et nad suudavad õpitud rakendada oma isiklikus elus, töös, kogukonnas ning oma ettevõtte loomisel ja arendamisel".

Programmi Edu ja Tegu raames on pärast teaduskirjanduse läbitöötamist ja sisulisi arutelusid töörühmades ja arvestades TAT algset definitsiooni käsitletud ettevõtlusõpet kui "ideede arendamist läbi tegevuspõhise õppetegevuse, mis toetab motivatsiooni ja ettevõtluspädevuse arengut väärtusloome

protsessides". Nimetatud definitsioon on aluseks Edu ja Tegu programmi tegevuste ning uuringute väljatöötamisel.

Ettevõtluspedagoogika käsitlused tuginevad praktilistele tegevustele ja kogemuspõhisele õppele. Tegevust, kogemust ja refleksiooni on käsitletud kui vastastikku tingitud protsesse, mis kulgevad sotsiaalses kontekstis ja suhetes keskkonnaga. Õppimisahela käivitab probleem, mille lahendamine eeldab teadmiste erinevate komponentide sidumist tervikuks, nende integreerimist (Dewey, 1938/ 1963; Kolb, 1984). Nendest ideedest ja professionaalse arengu teooriatest on lähtunud Päivi Tynjälä (2008), kes on pakkunud välja sotsiaalkonstruktivistlikul õpikäsitusel põhineva "lõimitud pedagoogika" mudeli (*Integrative Pedagogy Model*), mida on rakendatud edukalt ka ettevõtlusõppe kontekstis.

Lõimitud pedagoogika mudel ühendab nelja liiki teadmist, mida peaks õppetöö kavandamisel ja õpetõesse loimima: 1) kontseptuaalsed/teoreetilised teadmised (*conceptual/theoretical knowledge*), 2) praktilised/eksperimentaalsed teadmised (*practical/experimental knowledge*), 3) sotsiaal-kultuurilised teadmised (*socio-cultural knowledge*), 4) enesekohased teadmised (*self-regulative knowledge*). Neid nelja komponenti ühendavad erinevad aktiivõppe meetodid, mis sisaldavad muuhulgas refleksiooni, st sellist kogemuse üle arutlemist, mis aitab õppija jaoks õpitu selgemaks ja nähtavaks muuta. Näiteks ühised arutelud, koostegemise erinevad viisid, juhendamise jms. Olulised õppemeetodid, mis samuti aitavad ühendada lõimitud pedagoogika mudeli komponente, sisaldavad erinevaid probleemilahendamise ülesandeid ja projektipõhist õpet (Tynjälä, 2008; Täks, Tynjälä, Toding, Kukemelk, Venesaar, 2014). Lõimitud pedagoogika mudelit on omakorda edasi arendatud ja rakendatud tulemuslikult inseneride ettevõtlusõppes (Täks, et al., 2014). Integriitvise pedagoogika mudeli põhimõtetest lähtutakse ka uurimisinstrumentide väljatöötamisel.

Käesoleva **ettevõtlusõppe moodulite piloteerimise uuringu** teostamisel seati **eesmärgiks** analüüsida ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud ettevõtlusõppe moodulite ja meetodite rakendamist (sh ettevõtlikkuse kujundamist) ning seatud õpiväljundite saavutamist üld-, kutse- ja kõrghariduses (sh õpetajahariduses) ning analüüsi tulemuste alusel teha ettepanekuid ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks.

Alaeesmärkidena püstitati järgmised **uurimisküsimused**:

1. Milline on ettevõtlusõppe moodulite mõju õppijate ettevõtluspädevuse kujundamisele moodulite rakendamisel?
2. Milline on õpetajate/õppejõudude hinnang rakendatud moodulitele ja pakutud õppemeetoditele?
3. Kui mõistetav ja kui hästi tõlgendatav on välja töötatud ettevõtluspädevuse mudel (sh mudeli selgus, tõlgendamise ja rakendatavusega seonduvad aspektid ja mudeli arenguvajadus)?
4. Milliseid õppemeetodeid kasutavad õpetajad/õppejõud ettevõtlusõppe moodulite rakendamisel?

Uuringu sihtrühmad olid:

1. üldharidus- ja kutsekoolides ning kõrgkoolides õppijad;
2. õpetajad, õppejõud ja ettevõtlusõppes osalevad spetsialistid (erineval viisil ettevõtlusõppesse kaasatud töömaailma esindajad, nt ettevõtjad ja teised tööandjad).

Tegemist oli uuringuga, mille käigus koguti sarnases õppeprotsessis (ettevõtlusõppe moodulite rakendamise käigus) osalejatelt (õpetajad, õppejõud ja õppijad) süsteemselt informatsiooni ettevõtluspädevuse mudelil baseeruvate ettevõtluse baasmoodulite ja nende õpetamisel kasutatud õpimeetodite rakendatavuse ning mõju kohta. Moodulite rakendamise käigus koguti analüüsiks andmeid, mis on vajalikud Edu ja Tegu programmi käigus väljatöötatud ettevõtlusõppe moodulite edasiarendamiseks.

2017. aastal alustati uuringutegevustega kutsehariduses – koostati uurimisinstrumentid, intervjuude kava ja -juhendamaterjalid ning veebipõhised küsimustikud, viidi läbi intervjuud ja uuringud ning teostati esmane analüüs.

2017/2018. õppeaastal piloteeriti mooduleid üldhariduses (valikaine ja valikkursus), kutsehariduses (baasmoodul 4. ja 5. tasemel) ning kõrghariduses (baas- ja spetsialiseerumismoodulid bakalaureuse-rakendus- ja magistriõppe tasemetel).

Lähtuvalt uuringu ülesehitusest kasutati järgmisi **uurimismeetodeid**:

1. õppijate enesehindamine;
2. õppijate intervjuerimine;
3. õppija ja õppejõu/õpetaja tagasisideküsitlused;
4. õppejõu/õpetaja intervjuerimine;
5. ettevõtjate intervjuerimine.

Uuringu teostatud õpetajate intervjuude osas lähtuti varasemalt TLÜ poolt teostatud kutsehariduse uuringu jaoks loodud õpetajate intervjuude juhendist, mida täiendati vastavalt ettevõtlusõppe moodulite piloteerimise uurimise vajadustele. Intervjuude juhendis, mida rakendati piloteerimise järgselt 2018. aastal, arvestati 2017. aastal loodud intervjuu juhendit nii, et osa intervjuu küsimusi/teemasid olid kahes uuringus kattuvad. 2017. aasta kutsehariduse uuringus kogutud andmeid, sh enne piloteerimist tehtud õpetajate intervjuude (kutsehariduse uuringu raames 2017. aasta kevadel) tulemusi analüüsiti ja võrreldi nendega, mis tehti piloteerimise järgselt. See võimaldas võrrelda piloteerimise-eelset ettevõtlusõppe olukorda piloteerimise järgsega, andes käesolevale moodulite piloteerimise uuringule olulise lisaväärtuse.

Uuringu kasutati järgnevaid **uurimisinstrumente**:

1. **Õppija enesehindamise küsimustik** (edaspidi enesehindamine) töötati välja programmi Edu ja Tegu tööühma poolt ning see lähtub programmi raames välja töötatud ettevõtluspädevuse mudelist (vt joonis 1). Enesehindamine mõõdab ettevõtluspädevuse alapädevusi ning selle kasutamine võimaldab õppijal ja õppejõul mõista, mis on juba

hästi ning mis vajaks veel rohkem toetamist, et pädevus areneks tervikuna. Enesehindamine on eelkõige tööriist õppijale ja õppejõule, kuid see informatsioon on oluline sisendinformatsioon pädevuste tasemest enne ja pärast ettevõtlusõppe mooduli läbimist. Erinevus pädevustes enne ja pärast õpet näitab ettevõtlusmooduli mõju õppija ettevõtluspädevuste kujunemisele. Kõik ankeetküsitlused täideti e-keskkonnas ning andmeid koguti eraldi kõikidel haridustasemetel ja -liikides (eristumine oli vastajat kirjeldavate küsimuste sõnastuses). Enesehindamine viidi läbi üldjuhul esimeses ettevõtlusõppe tunnis/loengus ning vastavalt koolide õppekavadele, loenguplaanidele ja õppekorraldusele alustati ettevõtlusõppega üldjuhul septembris-oktoobris 2017 või jaanuaris-veebruaris 2018. Osa õppijatest täitis testid teistkordselt viimases tunnis. Seega koguti andmeid 2017.a detsembrist 2018.a jaanuarini ja 2018.a märtsist juunini.

2. **Õppija tagasisideküsimustik** koostati lähtuvalt programmi raames välja töötatud õppemoodulite struktuurist, sisust ja õppeprotsessist. Küsitluse eesmärk oli saada tagasisidet mooduli rakendatavuse kohta ning õppija puhul puudutas eelkõige tema õpikogemust – kuivõrd ja kas õppija sai aru ning pidas oluliseks erinevaid meetodeid, ülesehitust jms. Ka tagasisideküsitlus oli täidetav e-keskkonnas ning eristatud haridustasemetel ja -liikides kaupa. Tagasisidelehed olid sarnased ning erinesid vaid haridustaseme spetsiifilise sõnavara osas. Küsitluse toimumise aeg sõltus sellest, millal ettevõtlusõppe moodul ühes või teises koolis lõppes, sest küsitlus täideti vahetult pärast viimast loengut/tundi.
3. **Õppejõu/õpetaja tagasisideküsimustik** koostati lähtuvalt programmi raames välja töötatud õppemoodulite struktuurist, sisust ja õppeprotsessist. Küsitluse eesmärk oli saada tagasisidet mooduli rakendatavuse kohta ning õppejõu puhul puudutas eelkõige tööühma poolt koostatud mooduli ja selle osiste asjakohasust, arusaadavust ning tugimaterjalide asjakohasust. Tagasisideküsitlus asus e-keskkonnas ning oli haridustasemetel ja -liigiti eristatud. Tagasisideküsitluste erinevus haridustasemetel oli minimaalne, eristuvus seisnes vaid haridustaseme spetsiifilises sõnavaras.
4. **Õppejõu/õpetaja enesehindamise küsimustik**.
5. **Fookusgrupi intervjuud õppijatega** viidi läbi pärast õppeperioodi lõppu. Fookusgrupid koosnesid minimaalselt 3 osalejast. Teostatud intervjuude tulemused aitavad mõista süviti nii moodulite, õppijate kui õpetajate/õppejõudude arusaamu ettevõtlusõppes, õppemeetodite kasutamisest, väljatöötatud juhendamaterjalide ning ettevõtluspädevusmudeli funktsionaalsusest ja rakendatavusest.
6. **Intervjuud õpetajate/õppejõududega** viidi läbi individuaalselt sarnaselt fookusgrupi intervjuudele. Intervjuude eesmärk oli anda kinnitust fookusgrupi tulemustele ning

neutraliseerida fookusgruppide võimalik grupidünaamikast tekkida võiv tulemuste kallutatus, pakkudes triangulatsioonivõimalust, ning tagada andmete usaldusväärsus.

7. **Intervjuud ettevõtjate esindajate ja teiste valdkondlike spetsialistidega.** Tegemist oli fookusgrupi intervjuudega, mille eesmärgiks oli koguda tagasisidet õppemoodulite vastavuse kohta tööturu ootuste ning vajadustega.

Kokkuvõtlik ülevaade uuringu valimist ja rakendatud andmekogumise meetoditest on esitatud tabelis 1.

Uuring panustab programmis Edu ja Tegu välja töötatud pädevusmudeli, moodulite, õppemeetodite ja õppevara edasiarendusse. Uuringu tulemused aitavad paremini kavandada täienduskoolitusi, mis toetavad nii moodulite edukat rakendamist, kui ka sobiva ettevõtlusõppe õppemetoodikate kasutuselevõttu.

Täpsem informatsioon uuringu aluseks olnud ettevõtlusõppe moodulite ning muude programmi Edu ja Tegu tegevuste ning aluspõhimõtete ja metoodika kohta on kirjeldatud programmi raamdokumendis ning antud raporti ülevaatlikkuse huvides laiemat taustainfot sellesse raportisse ei ole lisatud.

Tabel 1. Ettevõtlusõppe moodulite piloteerimise uuringu sihtgrupid, valim ja meetodid

Meetodid	Üldhariduskoolid		Kutsekoolid		Kõrgkoolid		Ekspertid
	õpilane	õpetaja	õpilane	õpetaja	üliõpilane	õppejõud	
Enesehindamine	109	10	262	12	104	7	-
Intervjuu	2 tk, 16 osalejat	2 tk	6 tk, 37 osalejat	16 tk, 41 osalejat	5 tk, 44 osalejat	10 tk, 19 osalejat	5 tk (üldharidus), 3 tk (kõrgharidus)
Tagasiside	31	-	53	1	27	18	-

1

ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULITE/KURSUSTE PILOTEERIMINE ÜLDHARIDUSKOOLOIDES

1.1. Taustinformatsioon

Nii põhikooli kui ka gümnaasiumi riiklikus õppekavas on ettevõtlikkus üks kaheksast kohustuslikust kujundatavast üldpädevusest. Ettevõtlikkuse arengut toetatakse ettevõtlikkuspädevuse ja õppekava läbiva teema „Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus” raames. Põhikoolis saab sellele lisaks osaleda ettevõtlusega seotud valikaines „Ettevõtlusõpetus”, samas kui gümnaasiumis on selleks valikaine „Majandus- ja ettevõtlusõpetus”.

Üldhariduses on koolidel õppekava kohaselt kohustus kujundada ettevõtlikkuspädevust kõikidel kooliastmetel (kirjeldades detailsemalt pädevuste saavutamise võimalusi ja rõhuasetusi kooli õppekavas), lisaks on koolidel võimalus pakkuda pädevuse kujundamist toetavaid valikaineid. Ka kooli poolt pakutavad valikained kirjeldatakse kooli õppekavades, sh kas kool on liitunud ettevõtlikkust toetavate programmidega (nt „Ettevõtlik kool”, JA Eesti õpilasfirma). Programmi raames välja töötatud valikainete kavad ja protsessikirjeldused (ettevõtlikkuse lõimimine aineõppesse) on kooskõlas valikainetele seatud nõuete ja ning lähtuvad järgnevatest riiklikest ainekavadest.

1. Valikõppeaine põhikoolile „Ettevõtlusõpetus”

- Maht 35 tundi, 3. kooliaste, soovitatav kasutada 8. või 9. klassis.
- Õppesisu:
 - o ettevõtluskeskkond,
 - o võimalused töömaailmas,
 - o finantsid.

2. Valikkursus gümnaasiumile „Ettevõtlusõpetus”

- Maht 35 tundi (mida võib laiendada 70 tunnini), sellest 5 tundi tagasisideandamiseks ja praktilisteks töödeks ning kordamiseks.
- Õppesisu:
 - o ettevõtluskeskkond;
 - o ettevõtlusega alustamine;
 - o turg ja turundus;
 - o finantsid.

3. Ettevõtluspädevuse mudeli alapädevused õppeprotsesside kirjeldustes ehk ainet ja ettevõtlikkuspädevuse

komponentide seoste kirjeldused kooliastmete kaupa. Nimetatud kursused ja kirjeldused töötas välja programmi Edu ja Tegu üldhariduse töögrupp koostöös ainespetsialistidega. Peamised muutused võrreldes programmi-eelsete materjalidega on:

- Ainekavade sisu oluliselt ei muutunud, kuid struktureeriti ümber õppetegevusi ja kooskõlastati kutsehariduse ettevõtlusõppe mooduliga. Teemade koondamine kolme ossa jätab rohkem aega kordamiseks, aktiivõppeks ja õppekäikudeks.
- Sisu ja õpitulemuste koostamisel võeti aluseks rahvusvaheline praktika, aga ka erinevad head Eesti praktikad, sh ettevõtlusõppe programmid ja ettevõtluspädevuse mudel.
- Valikaines ja -kursusel asetati suurem rõhk praktilistele tegevustele ja kogemuste omandamisele.
- Kaardistati ettevõtlikkuspädevuse seosed aineõppega, kuna ainult valikkavade õpetamisest ei piisa pädevuse omandamiseks.
- Piloteerivatel koolidel oli programmi poolt tugiisik, pakuti ettevõtlusõppe alaseid materjale ja täiendus-koolitusi. Ainekavasid täiendati pilootkoolide tagasisi-de põhjal.

1.2. Uuringu meetodika ja valimi kirjeldus

Üldhariduskoolides ettevõtlusõppe moodulite piloteerimise uuring koosnes kolmest osast. Esimene osa hõlmas intervjuude läbiviimist nii õpetajate kui ka õpilastega, teine osa õpilaste ja õpetajate tagasiside küsimustiku täitmist ning kolmas osa ekspertide hinnanguid.

Uuringu esimese osa meetoditeks olid valitud pool-struktureeritud intervjuud ja fookusgrupi intervjuud (edaspidi kasutatakse koondnimetust „intervjuu”). Intervjuu küsimused koostati selliselt, et saada parimal moel mitmekülgset tagasisidet piloteeritud kursuste kohta. Intervjuu küsimused puudutasid enamasti küsimusi õpiväljundite ja teemade kohta, õppeprotsessi ja -meetodika ning pädevuste kohta, õppemetoodika ja hindamise kohta. Intervjuu küsimused on esitatud lisas 1.1.

Õpilastega kestsid fookusgrupi intervjuud keskmisel 35 minutit ning õpetajatega keskmiselt 55 minutit. Audiofailid transkribeeriti kolmanda osapoole poolt. Intervjuul osalemine oli anonüümne ning osalejatel oli võimalus iga hetk uurimuses osalemisest loobuda. Iga intervjuul osaleja täitis uuringus osalemise nõusoleku vormi (vt lisa 1.2. intervjuul osalemise nõusoleku vorm), millega kinnitas enda nõusolekut avaldada esitatud andmed uuringu aruandes.

Uuringus osalemise nõusoleku vorme, audiofaile ja transkriptsioone ei ole võimalik kokku viia, kuna analüüsimiseks kasutati eraldi failis olevat kodeeringut. Pärast uuringu läbiviimist paigutati audiofailid, transkriptsioonid ja nõusoleku vormid uuringu partneri arhiivi.

Uuring viidi läbi vahemikus 2018. a maist juunini. Intervjuudes/fookusgrupi intervjuudes osalejad on kirjeldatud tabelis 2.

1.3. Uuringu tulemused

Uurimuse tulemustes tuuakse peamiselt välja vastajate ettepanekud selles vormis, kuidas need esitati. Iga alapeatüki lõpus on välja toodud konkreetse sihtrühma uuringust välja tulnud koondettepanekud, mis on suunatud nii mooduli koostajatele, kooli andministratsioonile, ministeeriumile vms. Ettepanekud on jaotatud kahte rühma: need, mille rakendamist tuleb kaaluda programmi Edu ja Tegu raames (ettepanekud haridustasemetete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks) ja muud ettepanekud, sh ettepanekud riigile ettevõtlusõppe parendamiseks.

1.3.1. Õpetajate intervjuude tulemused

Kokku osales intervjuul kaks õpetajat (üks põhikooli ja teine gümnaasiumi tasandilt).

Tabel 2. Üldhariduskoolide intervjuudes/fookusgrupi intervjuudes osalejad

Kool	Aste	Kuupäev	Meetod	Osalejad
Kambja kool	põhikool	17.05.2018	intervjuu	1 õpetaja
Kambja kool	põhikool	17.05.2018	fookusgrupi intervjuu	6 õpilast
Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasium	gümnaasium	07.06.2018	intervjuu	1 õpetaja
Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasium	gümnaasium	07.06.2018	fookusgrupi Intervjuu	10 õpilast

Uuringu teise osa meetodiks oli õpilaste tagasiside küsimustik (vt lisa 1.3). Kokku vastas küsimustikule 31 õpilast (vt tabel 3).

Tabel 3. Üldhariduskoolide õpilaste tagasiside küsimustiku täitjate arv, piloteeritud koolid ja klassid

Kool	Õpilaste arv	Klass
Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasium	18	10. klass
Kiviõli 1. Keskkool	7	11. klass
Võru Gümnaasium	6	12. klass
Kokku	31	

Uuringu kolmandas osas uuriti ekspertide hinnanguid üldhariduskoolide ettevõtlusõppe ainekavadele. Kokku andsid eksperthinnangu 5 eksperti (vt tabel 4). Eksperthinnangu vormid põhikooli ja gümnaasiumi ettevõtlusõppe valikaine kava hindamiseks on esitatud vastavalt lisades 1.4. ja 1.5.

Tabel 4. Ekspertide poolt hinnatud ja piloteeritud üldhariduskoolid ja haridusastmed

Piloteeritud kool	Haridusaste
Kambja Põhikool	põhikool
Virtsu Kool	põhikool
Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasium	gümnaasium
Võru Gümnaasium	gümnaasium
Kiviõli I Keskkool	gümnaasium

Piloteerimine põhikoolis

Piloteeritud koolis ei olnud õppekavas ettevõtluse valikõppeained, kuid see lõimiti põhiõppeainetega ehk ühiskonnaõpetusega, inimeseõpetusega, eesti keele ja kirjandusega, matemaatikaga ja seejärel kunsti- ja tehnoloogiaõpetusega. Sügisel kutsuti aineõpetajad kokku, räägiti eesmärgist, mille järel palus intervjueritav õpetajatel kirjutada, et millistesse tundidesse võiks ettevõtlusõpet lõimida, suurendades rõhuasetusi.

Teemadest oli kaetud ettevõtlik suhtumine, enda tundmaõppimine, koos töötamine, ettevõtluskeskkond, finantskirjaoskus ja karjääri arendamine. Teemad (mahus 35 tundi) olid proportsionaalselt jaotatud erinevate ainete vahel.

Meetoditest olid kasutusel õppekäik kohaliku ettevõttesse; haridusmessi Noor Meister külastamine; kutsutud oli küllaline Töötukassast, kes rääkis karjääri planeerimisest, tööturust ja ka eneseväljendusest, enese reklaamimisest. Lisaks kasutati teste, rühmatöid. Mõni osaleja sai valida loovtöö teemaks ettevõtluse.

Piloteerinud õpetaja arvates õpilastele õpe väga meeldis ja nad tulid aktiivselt kaasa. Kindlasti oleksid nad tahtnud rohkem osaleda õppekäikudel. Õpilastele meeldisid tunnid väljaspool koolimaja, seega õppekäik kohaliku ettevõttesse õnnestus ilmselt kõige paremini. Samas, õppekäikude korraldamine nõuab raha ja aega, mis on piiratud.

Õpilasi hinnati mitmel moel: näiteks, pärast ettevõtte külastust lasti kirjutada vabas vormis tagasiside ja õpetaja tegi sellest kooli kodulehele meediakajastuse. Lisaks arutati klassis õppekäiku. Konkreetset numbrilist hindamist ei olnud, kuna õppeainet ei pakutud valikõppeainena. Kodutööd andis õpetaja minimaalselt – veidi ettevalmistamist järgmiseks tunniks. Programmi Edu ja Tegus välja töötatud hindamise meetodeid õpetaja ei kasutanud, kuna lõimituna ei olnud võimalik soovitus mahus seda teha.

Planeerimise etapis kasutas õpetaja Edu ja Tegus raames valminud materjale, nt ettevõtte kirjeldusi või olukorra, situatsiooni kirjeldusi, mida sai lahendada. Meeskonnatöö ülesandeid ja muid harjutusi omandas õpetaja Edu ja Tegus kursustelt. Samuti kasutati teste, nt konfliktikäitumise testi. Skaalal nullist kümneni hindas õpetaja Edu ja Tegus väljatöötatud materjalidest saadavat kasu 6 palliga.

Probleemina tõi õpetaja välja seda, et lõimimise korral projekti piloteerimisel ei arvestatud kooli õppekavas olevat materjali. Mitmes aines oleks olnud kordamisi (nt matemaatikas, ühiskonnaõpetuses, sh erinevates tasemetes). Näiteks kordusid finantskirjaoskus, karjääriplaneerimine, enesejuhtimine, mis on inimeseõpetuse kavas või ka näiteks inimese enda juhtimine. Kolmandik teemadest on tegelikult õppekavaga kaetud erinevates klassitasemetes, nt ettevõtluse teema põhiraskus tuleb üheksandas klassis ühiskonnaõpetuse aine raames. Lõimimisel tuleb sellega arvestada. Õpetaja tõdes, et lõimimine on väga mahukas töö – peab olema väga hea ülevaade kõikidest õppekavadest ja ühel õpetajal on seda

raske hallata. Samuti soovis õpetaja, et kolleegid oleksid olnud aktiivsemad (kolleegid ei olnud piisavalt motiveeritud).

Lõimimist proovinud õpetaja tõdes, et parem oleks teha ettevõtlusõpet valikainena. Lõimimise otsuse piloteerimises võttis vastu kooli juhtkond, samas ka õppekava oli juba täis ja ei olnud võimalik kohe nii kiiresti uut ainet sisse viia. Samas lõimituna saab arendada selliseid pädevusi nagu koostöö, kuid ettevõtluskeskkonda puudutavate teemade käsitlemiseks on vaja eraldi tundi.

Pädevuste arendamisest tõi õpetaja välja, et õpilased oskavad läbimõeldumalt oma karjääri planeerida ning aktiivsemalt ja paremini leida omale töövõimalust. Arendati ka eneseväljendust ja oma õiguste teadmist.

Tulevikus tuleks kolleegidega konkreetsemalt läbi rääkida ja materjalide ettevalmistamisega varem alustada. Õpetaja vajaks programmi Edu ja Tegus tuge õppematerjalide näol, nt töövihik, töölehed põhikoolile, kus on sees praktilised ülesanded (nt loovad olukorra lahendused, liikumist nõudvad ülesanded koolimajast väljas, rühmatöö ülesanded, väitlemise ülesanded) ja minimaalne ülevaade teooriast. Lisaks meeldib õpilastele vaadata videoid.

Õpetaja tegi ettepaneku koolitada ettevõtluseõppe alal kõiki õpetajaid alates algklassidest, sest ettevõtluse teema on järjest olulisem ja seda tuleks järjest rohkem õppetöös lõimida. Ideaalis võiks olla ettevõtlusõpet toetavad materjalid (nt ülesannete näidised, õpjuhised), mis aitavad ettevõtlust teistesse ainetesse lõimida. Kuna programmi raames on toetavaid materjale juba loodud (nt aineõpetajate ühistöös on koostatud ettevõtluspädevuse mudeli selgitused erinevate kooliastmete jaoks mitmetes õppeainetes ja need on avaldatud Innove kodulehel, seega koolid saavad võtta neid aluseks ettevõtluspädevuse kujundamiseks ainete vahelise lõimingu kaudu), siis vajaks edaspidi täpsustamist, millest konkreetsemalt õpetajad puudust tunnevad ja/või kas info olemasolevate materjalide kohta on õpetajateni jõudnud.

Õpetaja tõi ka välja vajaduse suhelda ja õppida teiste koolide õpetajatelt, et saaks üksteiselt õppida ja võibolla ka koos projekte koostada. Enda arengut kommenteerides lisas õpetaja, et piloteerimise käigus kirjutas ta oma elus projekti esimest korda. Õpetaja nentis, et õppis ettevõtlikku suhtumist ja loovust.

Piloteerimine gümnaasiumis

Gümnaasiumis piloteeriti ettevõtlusõpetuse valikainet nii majanduse kui ka ettevõtluse moodulites, kus põhimõtteliselt omandatakse samu pädevusi, mis on välja töötatud Edu ja Tegu õppeaine raames, kuid erinevate teemade ja meetodite rakendamisel (nt õpilasfirma, majandus ja ettevõtlus, rahvusvaheline majandus, isiklik rahandus, kursus, kus käivad räakimas ettevõtjad jms). Teemadest käsitleti: ettevõtluskeskkond, ettevõtlusega alustamine, ärimudel. Turunduse teemat ei jõutud läbida. Õpetaja arvates piloteeriti 90 protsenti Edu ja Tegu raames välja töötatud moodulist.

Materjalidest kasutati gümnaasiumide jaoks mõeldud ettevõtluse õpikut. Metoodilisi soovitusi sai piloteerimise käigus kasutada 70% ulatuses. Meetoditest töötasid hästi intervjuu ettevõtjaga ja rühmatööd. Õpetaja kasutaks ka *canvas*-ärimudelit, SWOT-analüüsi. Kursus oli üles ehitatud enamasti meeskonnatööle. Õppekäik ettevõttesse jäi ära. Õpetaja proovis palju uusi meetodeid. Väljaspool Edu ja Tegu metoodikat kasutas õpetaja loovustehnikaid (nt jäälõhkujaid, ideede genereerimise meetodeid).

Pädevustest jäi väheseks praktilistest kogemustest (nt õpilasfirma kursus annab väga palju pädevusi, kuidas konkreetselt üks ettevõtte luua, kuidas sinna raha sisse panna, kuidas valmib toode, kuidas koostada äriplaan, kuidas viia läbi intervjuu, teadmised ettevõtlusest ja majanduse toimimisest). Ülekantavatest pädevustest arendati meeskonnatööd, analüüsioskust, ettevõtlikkust (oskust püstitada eesmärged, jõuda nende analüüsideni, analüüsida tulemust), planeerimisioskust, suhtlemisioskust, raha lugemise oskust, eelarvestamise oskust.

Piloteerimisel läbiti kursus teoreetiliselt, katsetades erinevaid meetodeid, kuid ei saavutatud praktilist väljundit. Õpetaja hindas, et teooriat oli umbes 70 protsenti, praktilist osa umbes 30 protsenti.

Koduseid töid üldiselt õpetaja ei andnud. Kursus oli arvestuslik – intervjuu, ärimudeli esitlemise eest saadi arvestatud/mitte arvestatud. Ärimudeli osas hindas õpetaja väljendusoskust ja presenteerimisoskust. Intervjuude osas hindas õpetaja küsimusi (kuidas olid küsimused koostatud ja mida õpilased lõpuks teada said). Hindamiseks tehti kaks kontrolltööd, mille käigus hinnati teadmisi. Hinnati ka tundides kohalkäimist.

Õpetaja arvates sai teemadest hästi käsitletud see, kuidas praktiliselt asutada konkreetne ettevõtte – arvutis näidata ette, kuhu peab pöörduma, millised on täpselt ettevõtte asutamise etapid. Ka ettevõtjatega tehtud intervjuude ülesanne õnnestus õpetaja hinnangul hästi.

Edaspidi soovib õpetaja korraldada ettevõtte külastuse. Plaaniti kustuda külalisi, kuid see tegevus jäi ära. Samuti plaanib õpetaja läbi teha simulatsiooni, kus mängitakse läbi ettevõtlusprotsess, kuid seni on see jäänud puuduvate rahaliste vahendite taha (nt simulatsioonmängud on tasulised).

Õpetaja pidas Edu ja Tegu materjale kasulikuks – need aitasid fokuseerida, paigas olid eesmärged, pädevused ja tegevused ning kuidas neid kontrollida. Kui oleksid veel praktilised ülesanded (mängud, praktilised tegevused), konkreetsed tunni kirjeldused teemade lõikes, siis oleks olnud veel parem. Puudus oli ka väikestest eesti keelsetest õppevideotest (atraktiivne video, võibolla animeeritud illustratsioon). Samuti sooviti tasuta simulatsioone, sh nimekirja internetist saadavatest veebipõhistest mängudest.

Õpetaja kinnitas, et kavatses ennast täiendada koolituste ja oma praktilise tegevuse kaudu. Õpetaja soovib ennast täiendada ettevõtte juhtimise õpetamise teemal ning rohkem õppida kasutama erinevaid aktiivõppe meetodeid – mängud, ülesanded, simulatsioonid jms.

Järgnevalt on välja toodud **üldhariduskoolide õpetajate peamised ettepanekud**.

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetee tööühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Koostada põhikoolide tarbeks ettevõtluse kohta täiendavaid õppematerjale, nt töövihik.
- Kujundada põhikoolide jaoks juhtnöörid ja soovituselised ettevõtlusõppe lõimimiseks teiste õppeainetega.
- Koostada valik videoid, mis sobivad kasutamiseks üldhariduskoolides.
- Koostada gümnaasiumidele praktilised ülesanded (nt mängud, praktilised tegevused) ja konkreetsed tunni kirjeldused.
- Koostada ettevõtluse õppimiseks simulatsioonmäng ja/või nimekirja internetist saadavatest veebi-põhistest ettevõtlusmängudest.

Üldhariduskoolide õpetajate muud ettepanekud:

- Analüüsida, millised mooduli teemad on õppekavaga juba kaetud ja neid käsitleda vähem või muu nurga alt.
- Kujundada üldhariduskoolide õpetajate võrgustik koostööks ja kogemuste jagamiseks.

1.3.2. Õpilaste fookusgrupi intervjuude tulemused

Viidi läbi kaks fookusgrupi intervjuud – üks põhikooli õpilaste ja teine gümnaasiumi õpilaste seas.

Piloteerimine põhikoolis

Õpilaste arvates tuleb õppida ettevõtlust selleks, et saada edukaks, saada tööturul hakkama, teada oma õigusi. Õpilased meenusid, et nad tegid küsitluse, käisid messidel (Maamessil, Suveks tööle messil ja Noore Meistri messil), külastati ettevõtet Andre Farm (kohalik piima- ja juustutööstusettevõtte) ning Töötukassast käis külalislektor, kes rääkis alaealiste töötamise

võimalustest, töölepingutest. Kokku oli 4–5 vabatahtliku osalemisega üritust, nende põnevust hinnati 10-palli skaalal 7 palliga. Tõdeti, et need üritused otseselt ei inspireerinud oma ettevõtte peale mõtlema, sest rohkem räägiti ametitest, mitte ettevõtlusega alustamisest.

Õpiti seda, kuidas endale töökohta leida, millised omadused välja tuua, mida tööandjad töötajate puhul otsivad. Mõisteti, et ettevõtluses on mõõnad ja läbikukkumised, alustada tuleb väiksel, et ettevõtlusega tegelemiseks on vaja teadmisi.

Teemadest käsitleti seda, kuidas tööd saada. Ettevõttes räägiti, millised on palgad, millist tööd seal tuleb teha, kuidas firmat üles ehitati, kust saadi teadmisi. Messidel tutvustati töökohti ja kutsekoolides õpetatavaid erialasid.

Enne ettevõtte külastust pidi mõtlema küsimusi, mida kohapeal saaks küsida. Pärast ettevõtte külastust pidid õpilased individuaalselt kirjutama jutu külastuse kohta. Jutu eest sai hinda eesti keele õppeaines. Noore Meistri messil pidi valima ühe kutsekooli ning uurima seda kohapeal – see oli suuline ülesanne õpetaja poolt, et kontrollida, kas õpilased olid aktiivsed.

Meetoditest meeldis õpilastele Töötukassa esindaja poolt läbiviidud ülesanne, kus jagati ametitega mängukaardid ning pidi otsustama, kas õpilane on selles hea või halb.

Õpilased sooviksid rohkem erinevates ettevõtetes käia (nt IT, riigikaitse, kaubandus, transport, tervishoid), kogeda, milliseid erinevaid valdkondi ettevõtluses on, et oskaks enda jaoks sobilike valikuid teha. Sooviti teada, kuidas leida alaealisena tööd, millised firmad alaealistele tööd pakuvad.

Piloteerimine gümnaasiumides

Õpilaste arvates on tarvis ettevõtlust õppida selleks, et olla tulevikus edukam, olla ühiskonnale kasulik ja võimalusel ka luua ise ettevõtte, kui on piisavalt hea idee või head võimalused. See annab teatava teadmiste põhja, kas ettevõtlustegevus õpilasele sobib või ei sobi. Õpilased arvasid, et ettevõtjaks saamiseks on lisaks heale idee tarvis ettevõtlikkust, tutvusi, raha, vastavaid iseloomujooni ja motivatsiooni.

Õpilased õppisid, kuidas luua ettevõtet, mis on üldse ettevõtlus, saadi uusi teadmisi finantside ja maksude kohta, kuidas arvutada palka. Veel läbiti selliseid teemasid nagu ärimudel ja äriidee, ettevõtlusega seotud riskid, ettevõtlusvormid, raamatupidamine. Teemadest peeti keerulisemaks ärimudeli koostamist ja raamatupidamist. Ükski läbitud teema ei tundunud ebavajalik – iga kord saadi midagi uut teada. Pädevuste omandamise osas toodi välja esinemisuskust, grupitööd, meeskonnas töötamist. Õpe andis juurde motivatsiooni, avas silmaringi.

Meetoditena kasutati esitlusi, grupitöö ülesandeid, idee

kaitsmist, ajurünnakut, tehti ettevõtjaga intervjuu. Igav õpilastel nende arvates tundides ei olnud. Materjalidest kasutati slaide, videomaterjale, õpikuid, töölehti, arutelusid ning õpetaja tõi palju erinevaid näiteid elust.

Hindamine toimus kontrolltöö põhjal. Kodutöid palju ei antud. Arvati, et arvestust ei olnud raske antud aines saada.

Sooviti, et oleks rohkem käinud erinevate valdkondade inimesi/ettevõtjaid esinemas ning rohkem käidud ettevõtteid külastamas. Sooviti ka rohkem tegevusi koolist väljas.

Kõige sagedamini soovitaksid õpilased kursust 10-palli skaalal 10 palliga.

Järgnevalt on välja toodud **üldhariduskoolide õpilaste peamised ettepanekud**.

Üldhariduskoolide õpilaste ettepanek programmi Edu ja Tegu haridustasemete tööruhmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Jagada õpilastele tagasisidet enesehindamise tulemuste kohta.

Üldhariduskoolide õpilaste muud ettepanekud:

- Mitmekesisendada valikut erineva valdkonna ettevõtetest, mida võiks minna külastama.
- Pakkuda rohkem variante kogemusõppeks (koolist väljaspool).

1.3.3. Õpilaste tagasiside küsitluse tulemused

Kokku vastas küsitlusele 31 õpilast kolmest koolist ja kolmest erinevast klassist (10., 11., ja 12. klassist). Iseseisva töö maht (ehk mitu tundi õppis selle kursuse tarbeks väljaspool loenguid jm loengukavas määratud tegevusi) oli keskmiselt 18 tundi. Vastanutest 30 said aru, milliseid tulemusi õppeaine/kursuse tulemusena temalt oodatakse (nt referaadi, esitluse vms koostamine, kontrolltöö sooritamine jne), mida nad peavad oskama ja teadma. Üks õpilane ei saanud neist asjadest aru.

Tabelis 5 on esitatud kirjeldavad statistikud väidetele, mis on seotud piloteeritud kursusega. Hinnangud nendele väidetele ei erinenud suurel määral (madal standardhälve) ning kõige sagedamini oldi nende väidetega nõus. Hinnangud anti suhteliselt kõrged. Tähelepanu tuleks pöörata õpetaja poolsele tagasiside andmisele.

Õpilased olid üksmeelel ja nõus sellega, et õppimine toimus nende jaoks sobivas vormis, aine/kursuse käigus kasutatud

Tabel 5. Õpilaste hinnang kursusele (kirjeldavad statistikud)

Väide	Keskmine	Mood	Standard-hälve
Ettevõtlusõppes hinde või arvestuse saamiseks hinnati seda, mida me õppisime	4,65	5	0,66
Õpetaja poolt antud tagasiside (kirjalik või suuline) toetas õppimist ehk sain aru, mida ja kuidas parandada, et jõuda parema tulemuseni	4,39	5	0,80
Ettevõtlusõppe aine/kursuse läbimiseks oli piisavalt aega ehk ettenähtud tulemused olid selle ajaga saavutatavad	4,61	5	0,76
Õppimine toimus minu jaoks sobivas vormis, nt iseseisva tööna, grupitööna, ettevõtte külastusena, õpilasfirma jne	4,48	5	0,72
Aine/kursuse käigus kasutatud õppematerjalid ja õppeülesanded olid sobivad (huvitavad, sobiva raskusega, sobivas vormis jne).	4,48	5	0,93
Ettevõtlusõppe aines/kursusel õpitud teemad olid vajalikud (nt ettevõtluskeskkond, finantsid jne)	4,48	5	0,68

Skaala: 1 - üldse mitte; 5 - täiesti

õppematerjalid ja õppeülesanded olid sobivad ning õpitud teemad olid vajalikud.

Tabelis 6 on esitatud õpilaste arvamus kursusel kasutatud meetodite kohta. Tulemused näitavad, et kõige enam kasutasid õpetajad selgitusi, grupitööd ja praktilist tööd (nende hinnangute osas olid vastajad üksmeelel, mida väljendab madal standardhälve). Mõnevõrra kasutati iseseisvat tööd, juhtumikirjeldusi ja tunnikontrolle. Praktiliselt üldse ei kasutatud ettevõtte külastusi. Muude meetodite all toodi veel esile esitlusi, videote vaatamist ja oksjonit.

Tabel 6. Õpilaste hinnangud kursusel kasutatavatele meetoditele (kirjeldavad statistikud)

Meetod	Keskmine	Mood	Standard-hälve
Õpetaja selgitus	4,77	5	0,62
Praktiline töö	4,48	5	0,96
Iseseisev töö	4,16	5	1,04
Grupitöö	4,77	5	0,43
Ettevõtte külastus	1,84	1	1,44
Juhtumikirjeldus	3,87	5	1,41
Tunnikontroll/kontrolltöö	3,71	5	1,30

Skaala: 1- üldse mitte; 5 enamasti

Õpilaste käest küsiti kuivõrd õpetamine (nt õpetaja poolt antud juhendid, selgitused, tagasiside) toetas aine omandamist. Enamus vastanuid arvas, et õpetaja seletas väga hästi, teemad olid avatud põhjalikult ja arusaadavalt, tõi näiteid. Arvati, et õpetaja jagas juhiseid ja täpsustusi, alati oli valmis andma lisaselgitusi ja aitama. Kokkuvõttes õpetaja tegi aine omandamise lihtsaks ja huvitavaks.

Õpilaste käest küsiti, millised teemad olid neile kõige **olulisemad** ja miks. Vastused olid järgmised:

- Maksud (14 vastust).
- Ettevõtlusega alustamine (7 vastust).
- Ettevõtlusvormid (4 vastust).
- Finantsid (4 vastust).
- Õpilasfirma loomine (2 vastust).
- Rahastamine (2 vastust).
- Ettevõtte rajamise plussid ja miinused.
- Hea äriidee leidmise võimalused.
- Miks ja kuidas ettevõtlusega tegeleda.

Õpilaste käest küsiti, millised teemad olid nende jaoks **ebaolulised** ja miks. Suurem osa arvas, et selliseid teemasid ei olnud. Ühe õpilase arvates ei tundunud vajalikud ettevõtte alustamiseks vajalike dokumentide vormistamine ja bürokraatia. Ühe õpilase arvates võiks teemade seas olla veel see, kuidas leida kindlat partnerit oma ettevõttele ja kuidas saada ausaid kliente. Teemadest **sooviti veel juurde:** maksupettused, näited suurte ettevõtete alustamisest, kuidas saab võimalikult palju raha kokku hoida, kuidas ettevõtet stabiilsena hoida ning kuidas tulla toime raskete olukordadega, mida teha, kui ettevõtte kukub läbi. Õpilased soovisid, et oleks toimunud ettevõtte külastusi.

Õpilastele **meeldisid** õpetaja ja tema selgitused (6 vastust); praktilised grupid (4 vastust), mida peeti huvitavateks ja lõbusateks; koostööd soodustavateks ning arendasid julgust ja oskust esitleda oma tööd, mille tulemusena said õpilased teemast paremini aru. Samuti märgiti meeldivaks, et õpilased said õpilasfirma loomist ise läbi teha. Ettevõtlusõpe käigus omandati uusi teadmisi ja laiendati silmaringi.

Kuigi enamus vastas, et neile kõik meeldis, olid ka mõned kriitilised vastused. Õpilastele **ei meeldinud** jooniste tegemine, iseseisvad tööd, liiga pikad esitlused, mõnede teemade keerukus. Arvati, et kuna grupp ei taha alati koos toimida, oli grupid liiga palju ja tihti.

Õpilaste käest küsiti, kas ettevõtlusõppe aine/kursus andis **valmisoleku** ettevõtlusega alustamiseks. Enamus vastanutest nõustus, et aine/kursus andis valmisoleku ettevõtlusega alustamiseks. Põhjendusteks toodi seda, et kursus andis aluspõhja, millele toetudes saab edasi teadmisi omandada ja tulevikus ettevõtlusega alustada. Õpilaste arvates andis kursuse läbimine neile arusaama ettevõtlusest, ohtudest ja riskidest, ettevõtlusega seotud tegevustest, sh konkreetselt alustamisest. Nad tundsid, et said üldise pildi ettevõtlusest, rohkelt näiteid erinevatest ettevõtetest. Oskustest toodi eraldi välja info otsimise ja probleemide lahendamise oskusi. Mõned õpilased aga arvasid, et kursuse läbimine ettevõtlusega alustamiseks valmisolekut ei kujundanud, kuna see oli üldine ja pinnapealne, sest polnud piisavalt aega.

Küsimusele kas soovid (kohe või tulevikus) ettevõtlusega alustada, vastas 7 õpilast, mitte; 12 vastas, jah, soovivad; tulevikus jah, vastas 6 õpilast; üks õpilane vastas, et tahaks proovida õpilasfirmat teha ja võibolla tulevikus ka oma ettevõtte luua. Kõik ülejäänud ei osanud vastata või jätsid küsimusele vastamata.

Järgnevalt on välja toodud **üldhariduskoolide õpilaste tagasiside põhjal koostatud ettepanekud.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks tagasisideküsitluse põhjal:

- Materjalides täpsustada, millal ja kuidas peaks õpetaja andma õpilastele tagasisidet.
- Kirjeldada täpsemalt kursuse kavas ettevõtte külastuse ja/või külalissettevõtjate kutsumise protseduur.
- Mitmekesistada õppemetoodikat – lisada juhtumid, testid jm praktilised ülesanded.

1.3.4. Ekspertide hinnangud

Kokku andis hinnangu viis eksperti, sh kaks põhikooli ja kolm gümnaasiumi õppeastme kohta.

Põhikool

Läbiviimise vorm. Ühes piloteeritud koolis toimus ettevõtlusõpe lõimituna järgmiste õppeainetega: matemaatika, eesti keel, inimeseõpetus, töö- ja tehnoloogiaõpetus. Toimus ka õppekäik ettevõttesse, ettevõtte juhi läbiviidud õppetund ning kirjalik tagasisidestamine ja meediakajastus. Teises piloteeritud koolis õpetatakse ettevõtlust 8. klassis üks tund nädalas (aine maht 35 tundi) ning integreerimine teiste õppeainetega toimub vastavalt vajadustele (nt lõimituna eesti keele, kehalise kasvatus ja kunstõpetusega).

Ettevõtlusõppe maht ja tegelik vajadus. Ühes koolis arvati, et maht on piisav, kuna teatud teemad on 3. kooliastme ainekava-des (ühiskonnaõpetus, matemaatika). Teises koolis arvati, et 35 tundi on vähe – piisavaks mahuks peeti 40–45 tundi, sh 5 tundi tagasisidestamisele.

Kokkuvõtavad hinnangud põhikooli ettevõtlusõppe eesmärkidele ja nende muutmise ettepanekud on esitatud tabelis 7. Ühe eksperdi arvates võiks lisada veel eesmärgi valikute tegemise oskuse kohta – ametnik, riigitöötaja või palgasaaja on ja peab olema teadlik valik, ning ettevõtlik saab olla ilma ettevõtet omamata – see võiks olla selgelt väljendatud ja toetatud mõte.

Tabel 7. Ekspertide hinnangud põhikooli ettevõtlusõppe eesmärkidele (n=2)

Eesmärk	Hinnangud eesmärgi olulisusele	Hinnangud eesmärgi sõnastuse arusaadavusele	Ettepanekud eesmärgi muutmiseks
1) mõistab enda arenguvõimalusi töömaailmas, omandab teadmisi ja oskusi, mis võimaldavad tal olla ettevõtlik töötaja ja ettevõtja	Oluline	Arusaadav	/.../ mis võimaldavad tal olla ettevõtlik ühiskonnaliige (ettevõtja nimetus on põhikoolis liig). "Arenguvõimalused" on pisut ära leierdatud – võib panna lihtsalt "võimalused" või "tulevik".
2) mõistab enda majanduslikke vajadusi ja võimalusi ning langetab otsuseid, lähtudes enda valikutest ja ressursside piiratusest, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel	Väga oluline	Arusaadav	"Resursside piiratusest" – ehk lihtsalt "ressurssidest", mis on igal juhul piiratud".
3) mõistab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides ja enda rolli piirkonna elu mõjutajana, lähtudes keskkonna toetavatest ja piiratavatest teguritest	Oluline	Arusaadav	

Järgnevalt andsid eksperdid hinnangud põhikooli valikainekavas sõnastatud õpitulemustele, mida peeti olulisteks ja üldjuhul ka arusaadavateks. Ekspertide ettepanekud õpitulemuste muutmiseks on toodud tabelis 8.

Tabel 8. Ekspertide hinnangud põhikooli valikainekavas sõnastatud õpitulemustele (n=2)

Õpitulemused	Hinnangud õpitulemuse olulisusele	Hinnangud õpitulemuse sõnastuse arusaadavusele	Ettepanekud õpitulemuse muutmiseks
Ettevõtluskeskkond			
1) oskab püstitada eesmärke, võtta vastutust ideede elluviimisel ning rakendab meeskonnatöö võtteid;	Väga oluline	Arusaadav	"Võtab vastutust" tundub olevat mugand inglise keelsest <i>"take responsibility"</i> . Parem on lihtsalt „vastutab“.
2) saab aru ettevõtluse tähtsusest igapäevaelus ja ühiskonnas;	Oluline	Üpris arusaadav	Ettevõtlus ja ettevõtlikkus on eri asjad, ning kõik ei ole ettevõtjad, küll aga saavad kõik olla ettevõtlikud.
3) kirjeldab juhendi alusel ettevõtte toimimist;	Oluline	Arusaadav	
4) saab aru turgude toimimisest. Suunamisel/grupitööna kavandab lihtsa turundusstrateegia, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid;	Oluline	Võikski olla grupitöö	Tuleb rõhutada konkreetse piirkonna näitel (oma kogukonnas, linnas, asulas).
5) suunamisel/grupitööna koostab lihtsa ärimudeli, oskab kavandada ressurside kasutamist;	Oluline	Arusaadav	
6) oskab iseloomustada ettevõtlikku töötajat;	Oluline	Arusaadav	
7) on positiivse hoiakuga ettevõtluse ja ettevõtja suhtes;	Oluline	Arusaadav	Oluline on suunata õpilane valikute juurde, selgitades, et ei ole üht õiget – vaid see, mida ta elus tegema hakkab, peab olema tema teadlik valik.
8) saab aru, et jätkusuutlikkuse põhimõte on majanduse ja ettevõtluse suhtes ülim ja tegutseb ise jätkusuutlikult.	Oluline	Eriti ei ole arusaadav	"Jätkusuutlik" on hea sõna, aga ära leierdatud ning siin tundub loosungina. Võib olla hoopis nii, et õpiväljundiks on õpilasel tekkinud arusaam jätkusuutlikkusest, ta oskab seda defineerida ja oma käitumises jälgida neid põhimõtteid.
Võimalused töömaailmas			
1) kirjeldab iseenda tugevaid ja nõrku külgi ning keskkonna võimalusi ja ohte lähtudes õpitava valdkonna ettevõtluskeskkonnast;	Väga oluline	Arusaadav	Tekkis küsimus, kas kaks asja koos (enda analüüs ja keskkonna analüüs) peavad koos olema ühes õpitulemuses.
2) koostab juhendamisel karjääri- ja elukestva õppe plaani õpitavas valdkonnas.	Oluline	Üpris arusaadav	8.-9. klassid on veel paljude valikute ees, karjääriplaan on liiga suur mõiste. Elukestva õppe plaani koostamine käib põhikooliõpilasele üle jõu.

Tabel 8 jätkub. Ekspertide hinnangud põhikooli valikainekavas sõnastatud õpitulemustele (n=2)

Õpitulemused	Hinnangud õpitulemuse olulisusele	Hinnangud õpitulemuse sõnastuse arusaadavusele	Ettepanekud õpitulemuse muutmiseks
Finantsid			
1) märgib üles ühe nädala tulud ja kulud;	Oluline	Arusaadav	
2) analüüsib nädala tulusid ja kulusid enda vajadustest ja soovidest tulenevalt;	Oluline	Arusaadav	
3) koostab eesmärgipärase isikliku eelarve üheks kuuks;	Oluline	Arusaadav	
4) mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi;	Oluline	Arusaadav	Termini "majandusringlus" asemel annaks leida lihtsamalt/ sõbralikumalt sõnastust.
5) teeb eesmärgipäraseid valikuid raha kasutamisel;	Oluline	Arusaadav	
6) oskab nimetada erinevaid finantsteenuseid;	Oluline	Arusaadav	Võiks lisada „väärtustab säästlikkust.“
7) saab aru, et ettevõtlus loob võimalused inimeste vajaduste rahuldamiseks;	Oluline	Arusaadav	
8) mõistab hariduse, oskuste ja kogemuste seost võimalustega tööturul;	Oluline	Arusaadav	
9) oskab näha ettevõtlust isikliku karjäärivõimalusena;	Oluline	Arusaadav	"Ühe võimalusena" – hinnates oma nõrkusi ja tugevusi, oskab teha valikuid oma edasise elu suhtes.
10) rahaga seotud otsuste tegemisel mõistab ja järgib ühiskonnas kokkulepitud seadusi ja väärtusi. Mõistab kokkulepete poolt- ja vastuargumente, oskab nende toel planeerida sobivaid tegevusi;	Oluline	Arusaadav	"Kokkulepete poolt- ja vastuargumente" – soovitus sõnastada lihtsamalt, nt omab argumenteerimisoskuseid, oskab põhjendada oma seisukohta ning diskuteerida.
11) tegutseb teadliku tarbijana looduskeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevate probleemide ennetamisel ja lahendamisel.	Oluline	Arusaadav	Keerukalt sõnastatud: soovitus on pakkuda lihtsama sõnastuse, mis haarab kaasa; nt jätta alles 3 esimest sõna.

Hinnang ettevõtlusõppes esitatud kolmele õppeteemale (et-
tevõtluskeskkond, võimalused töömaailmas, finantsid). Üks
ekspert pakkus, et võiks vähendada finantside osa mahtu (nt
hinna- ja maksupoliitika osas) näiteks 5 tunnile, sest teemaga
tegeldatakse matemaatikas ja 9. klassides ühiskonnaõpetuses.
Teine ekspert arvas, et 35-tunnise mahu juures on kursuse läbi-
mine kiirustamine, sest mõned teemad vajavadki põhjalikumat

ülevaadet, läbimängimist ja diskuteerimist. Sama ekspert
pakkus, et töömaailm ja finantsid vajaksid suuremat mahtu,
kuid keskkond natuke vähem.

Tabelis 9 on esitatud ekspertide hinnangud ettevõtlusõppe
kolme õppeteema sisu, õppetegevuste (ülesanded) ja metoo-
diliste soovitude kohta õppetöö läbiviimiseks.

Tabel 9. Ekspertide hinnangud ettevõtlusõppe kolme õppeteema õppesisu, õppetegevuste (ülesanded) ja metoodiliste soovitude kohta (n=2)

Teema	Õppesisu	Õppetegevused (ülesanded)	Metoodilised soovitusel õppetöö läbiviimiseks
Ettevõtlus-keskkond	Turumajandus; konkurents; ettevõtlikkus vs ettevõtlus; valikud ja isikuomadused selles; ettevõtjate roll majanduses; ettevõtja kohustused ja riskid; kasum vs kahjum; kohalik ettevõtlus oma vallas.	Loengud Külaliselektorid Praktilised ülesanded Grupitöö Ettevõtete külastus oma valla piirides Ettevõtte kirjeldus/analüüs	Õppekäik on väga oluline
Võimalused töömaailmas	Minu tugevused vs nõrkused; karjäärinõustamine (koos Rajaleidjaga); oma pere töötamise analüüs (ema-isa näitel).	Loengud Iseseisev töö Tuleviku töökeskkond Isikutestid ja eneseanalüüs Grupitöö: rollide jaotus, analüüs Grupijuhtimine ja meeskonnatöö: projekti algatamine ja elluviimine Hooandjas Eneseanalüüs	
Finantsid	Maksud; minu finantsid; seos minu ja vanemate rahakottide vahel; palgasüsteem.	Iseseisev töö Grupitöö Loengud Külaliselektorid Tulude-kulude arvestamine	Harjutada eelarve koostamist

Ekspertid töid välja mõned ettepanekud teemade lisamiseks, mis tegelikult olid materjalides juba olemas. Näiteks soovitati, et ettevõtluskeskkonna teema juures peaks turunduse juurde lisama ettevõtte tutvustuse/ reklaami/ meediakajastuse. Teiseks märkisid eksperdid, et võimaluse korral kasutatakse Ettevõtluskülas pakutavat ja/või simulatsioonimänge ning juhtumianalüüse, ettevõtlusõpe peaks kindlasti sisaldama paari õppekäiku ja välislektorite/lektorite (nt Töötukassa, karjääripetsialistide) esitlusi.

Vastajate ettepanekul võiks olla käsitletud materjalides too(de) te reklaami koostamine, tööpakkumiskuulutuse koostamine vms. Samuti võiksid õppetegevused tuleneda kohalikest oludest/kooli vajadustest (nt üldkasulik projekt või piirkonnas olulist majanduslikku rolli mängiva ettevõtte külastus – seos kooli, õpetamise ja ema-isa töökoha vahel). Lisati, et abiks oleks andmebaas edukatest praktikatest ja/või programmis osalejatest, siis on hea võimalus õppida parimatelt, näiteks kohtumised, vahetusprogramm vms. Samuti pakuti, et teema võiks lisada e-kaubanduse.

Gümnaasium

Läbiviimise vorm. Kolmes koolis viidi ettevõtlusõpet läbi üsna erinevalt. Ühes koolis toimus ettevõtlusõpe 35-tunnise kursusega üks kord nädalas 11. klassile. Teises koolis oli

ettevõtlusõpetus reaalsuuna õpilastele suunakursus, mis läbitakse 12. klassis. Iga õppeaasta alguses selgub, millises ühes kolmest perioodist 35-tunnine kursus toimub. Kursus lõpeb arvestustööga. Kursus ei olnud õpilasfirma programmiga otseselt seotud, kuna väga paljud õpilased osalesid eelmisel õppeaastal ehk 11. klassis õpilasfirmade programmis ja kaitseks seda gümnaasiumi praktilise tööna. Ettevõtlusõpetus oli antud koolis pigem akadeemiline kursus, kus olid enamasti loengud, millele lisandusid praktilised tegevused. Ettevõtteid ei kaasatud. Kolmandas koolis oli ettevõtlusõppe kursus valikaine, kuid kohustuslik majandusmooduli valinud õpilastele. Moodul koosnes 6 kursusest ja oli jagatud kogu gümnaasiumi õppeperioodi peale. 10. klassis läbisid õpilased 2 kursust majandus- ja ettevõtlusõpet, 11. klassis läbisid 2 kursust õpilasfirmat ja 12. klassis lisandusid üks kursus isiklikku rahandust ja üks kursus rahvusvahelist majandust. Seega piloteeritud ettevõtlusõpetuse kursus viidi läbi 10. klassis. Kursuse maht oli 70 tundi (ehk 2 kursust).

Ettevõtlusõppe maht ja tegelik vajadus. Ühes koolis arvas ekspert, et programmi maht oli 35 tunni jaoks liiga suur, eriti arvestades suunda, kus vähendatakse koduseid töid ja läbitakse

enamus materjali koolis. Teisegi eksperdi arvates oli 35 tundi ebapiisav. Ekspert märkis, et selle aja jooksul saab läbida etteantud teemad väga pealiskaudselt ning selle mahu juures ei jõua läbi viia auditooriumiväliseid tunde nagu näiteks ettevõtete külastamine, turu-uuringute läbiviimine, intervjuud ettevõtjatega, kodukoha ettevõtete kaardistamine jm. Ettevõtlusõppe kursuse minimaalne maht peaks olema vähemalt 70 tundi. Kolmanda kooli ekspert arvas, et planeeritud maht vastas tegelikele vajadustele ning selle suurendamiseks 70 tunnini vajadust ei ole.

Õppeaine kirjelduse arusaadavus. Kõigi ekspertide arvates oli õppeaine kirjeldus arusaadav, selles olid praktilised tööd ja IKT rakendamine hästi ära toodud. Siiski tehti mõned märkused. Ettevõtlusõpetuse läbiviimise võimaluste juures võiks olla neljas variant, kus õpetaja saaks valida täiesti omad meetodid ehk nn oma õpetamise teekonna – oluline on eesmärkide saavutamine ja seda on võimalik teha ka teiste

võimalustega, kui õpilasfirma või äriplaan. Üks ekspertidest tõi välja, et kirjeldusest jäi kõlama justkui õpilased saavad teavet elukutsete, õppimisvõimaluste jne kohta, mille tulemusena jääb mulje, nagu ettevõtlusõpetuse peamine ülesanne on koolitada teadlikku tööjõudu tööturule. Eksperti arvates peaks ennekõike eesmärgiks olema teadmised ja oskused, mis aitavad hakkama saada just ettevõtjana – kuidas luua ja juhtida ettevõtet, kuidas valida töötajaid, kuidas planeerida ettevõtte tegevust (teha äriplaani), kuidas juhtida finantse, kuidas olla seaduskuulekas jne. Sellele tuleks kirjelduses rohkem keskenduda. Antud kujul oli kirjeldus liiga üldsõnaline ja laialivalguv ja nii võib kirjeldada ükskõik millist sotsiaalainet. Ettevõtlusõpetuses peaks jääma kõlama sõna – ettevõtlus.

Kokkuvõtavad hinnangud gümnaasiumi ettevõtlusõppe eesmärkidele on esitatud tabelis 10. Kõik eksperdid arvasid, et nendest eesmärkidest piisab ning neid peeti olulisteks ja arusaadavateks.

Tabel 10. Ekspertide hinnangud gümnaasiumi ettevõtlusõppe eesmärkidele (n=3)

Eesmärgid	Hinnangud eesmärgi olulisusele	Hinnangud eesmärgi sõnastuse arusaadavusele	Ettepanekud eesmärgi muutmiseks
1) omandab teadmisi, oskusi ning kujundab hoiakut, mis võimaldab tal olla ettevõtlik kodanik ja ettevõtja;	Oluline	Arusaadav	Võiks kaaluda sõna „tööandja“ lisamist.
2) mõtestab ettevõtlusvõimalusi lähtudes enda huvidest, eesmärkidest, arengupotentsiaalidest, oskustest ja eeldustest (loovus, uuendusmeelsus, riskijulgus) ning keskkonnast.	Oluline	Arusaadav	Sõna „mõtestab“ jääb segaseks ja muudab eesmärgi ebamääraseks. „Mõtestab“ asemel võiks olla „realiseerib“ või „teostab“ või „näeb“.

Järgnevalt paluti ekspertidel anda hinnang gümnaasiumi valikainekavas sõnastatud õpitulemustele (vt tabel 11). Ükski ekspert ei soovitanud õpitulemusi lisada.

Hinnang ettevõtlusõppes toodud neljale õppeteemale. Ühe eksperdi arvates võiks ettevõtluskeskkonna teemale kulutada vähem tunde. Näiteks CV koostamise saab lõimida eesti keele tunniga (CVsid koostatakse ka inglise keele tundides). Selle asemel võib suurendada finantside mahtu näiteks kümnele tunnile, sest selle teema omandamine vajab rohkem aega. Ettevõtlusmäng „Simulaator 7“ sobib pigem põhikooli õpilastele. Teise eksperdi arvates oli õppeteemade valik hea, kõik oli oluline ja käsitleti parajas mahus. Kolmanda eksperdi arvates olid teemad olulised, küll aga võiks olla õppeteemade mahu jaotus teistsugune. Nimelt, ettevõtluskeskkond võiks olla 4–5 tundi ja ettevõtlusega alustamine 9–10 tundi. Teiste teemade mahud võiksid jääda samaks. Teise teema nimi võiks olla „ettevõtte alustamine ja juhtimine“ ning märksõnadena

lisada: organisatsiooni juhtimine, strateegiline juhtimine, missioon, visioon, eesmärkide püstitamine ja saavutamine.

Ekspertidel paluti anda hinnang ettevõtlusõppe nelja õppeteema õppesisu, õppetegevuste (ülesanded) ja meetodiliste soovitusete kohta õppetöö läbiviimiseks. Hinnangud on esitatud tabelis 12. Kahe eksperdi arvates ei ole vaja lisada täiendavaid õpitulemusi. Ühe eksperdi arvates võiks ettevõtte alustamise juurde lisada ka „teab organisatsiooni juhtimise elementaarseid põhimõtteid“. Oluline on, et õpilane mõistaks, kuidas tagada ettevõtte jätkusuutlikkus, kuidas püstitada eesmäärke ja neid ka saavutada. Õppesisu juures tehti ettepanek lisada ettevõtte juhtimise alla ka organisatsiooni juhtimine, strateegiline juhtimine, missioon, visioon, eesmärkide püstitamine ja saavutamine. Meetodika hulgas võiks olla nimetatud ka intervjuu ettevõtjaga, mis sunnib õpilast mugavustsoonist väljuma – otsima küsitavat ettevõtja ning hiljem tegema intervjuust ettekanne.

Tabel 11. Ekspertide hinnangud gümnaasiumi valikainekavas sõnastatud õpitulemustele (n=3)

Õpitulemused	Hinnangud õpitulemuse olulisusele	Hinnangud õpitulemuse sõnastuse arusaadavusele	Ettepanekud õpitulemuse muutmiseks
1) Mõistab, analüüsib ja hindab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides.	Oluline	Arusaadav	Sõna „kontekst“ asemel võiks olla kas „olukordades“ või „keskkondades“ või lihtsalt „mõistab, analüüsib ja hindab erinevaid ettevõtluse võimalusi“.
2) On ettevõtlik ja teab, mida teha oma ettevõtte asutamiseks.	Oluline	Arusaadav	Võiks lisada „asutamiseks ja juhtimiseks“.
3) Suhtub positiivselt ettevõtlusesse ning oskab hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada.	Oluline	Arusaadav	
4) Saab aru turgude toimimisest.	Oluline	Arusaadav	Hetkel jääb turgude ulatus ja määratlus segaseks. Võiks kaaluda, kas sobiks „turgude“ täpsustamine.
5) Kavandab lihtsa turundusstrateegia, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid.	Oluline	Arusaadav	Sõna „lihtsa“ võiks välja jätta.
6) Koostab lihtsa ärimudeli, oskab kavandada ressursside kasutamist.	Oluline	Arusaadav	Sõna „lihtsa“ võiks välja jätta.
7) Mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel.	Oluline	Arusaadav	Sõna „eesmärgipäraseid“ asemel võiks olla „mõistlikke“.

Tabel 12. Ekspertide hinnangud ettevõtlusõppe nelja õppeteema õppesisu, õppetegevuste (ülesannete) ja meetodilistele soovitudele (n=3)

Õppeteema	Õpitulemused	Õppesisu	Õppetegevused ja meetodilised soovitus
Ettevõtlus-keskkond	Head, arusaadavad, mõistlikud ja saavutatavad.	Hea ja mõistlik, põhiline lühidalt kirjas. Äriidee teema võiks viia ka ettevõtte alustamise alla.	Õpitulemustesse võiks kaaluda „tööandjana“ lisamist; võiks kaaluda „kasum“, „kahjum“ eemaldamist põhimõistetest. Piisav loetelu õppetegevusi.
Ettevõtlusega alustamine	Head ja vajalikud on kirjas; samas võiks lisada „teab organisatsiooni juhtimise elementaarseid põhimõtteid“.	Hea ja põhiline lühidalt kirjas. Võiks lisada järgmised teemad: organisatsiooni juhtimine, strateegiline juhtimine, missioon, visioon, eesmärkide püstitamine ja saavutamine.	Võiks kaaluda „väärtuspakkumine“ eemaldamist põhimõistetest. Võiks lisada intervjuu ettevõtjaga. Õppetegevused on mitmekesised.
Turg ja turundus	Head ja vajalikud on kirjas; samas võiks lisada: mõistab turu (või turumajanduse) toimimise põhimõtteid.	Hea ja põhiline lühidalt kirjas. Võiks olla ka „turumajanduse toimimine“.	Piisav ja hea loetelu õppetegevustest.
Finantsid	Head ja vajalikud on kirjas.	Hea ja põhiline lühidalt kirjas.	Piisav ja hea loetelu õppetegevusi.

Eksperditel paluti anda hinnang praktiliste tööde ja IKT rakendamisele ning lõimingu kirjeldamisele. Hinnangud on esitatud tabelis 13. Kõik eksperdid tõdesid, et praktilisi töid ja seoseid oli piisavalt.

Eksperditel paluti anda hinnang õppetegevuste näidetele ja hindamisülesannetele. Hinnangud on esitatud tabelis 14. Ekspertide hinnangul oli ülesandeid piisavalt, neid ei jõutud

selle kursuse raames kõiki läbi teha. Antud ülesandeid saab iga õpetaja vastavalt oma õpilastele kohandada. Peeti heaks, et õppevara oli palju. Arvati, et aja paremaks kasutamiseks on õpetajal vaja head ülevaadet õppematerjalidest, et nende hulgas õpilastele parimat soovitada. Viimast ülesannet soovitati lühendada ja teha õpilassõbralikumaks.

Tabel 13. Ekspertide hinnangud praktiliste tööde ja IKT rakendamisele ning lõimingu kirjeldamisele (n=3)

Õppeteema	Praktilised tööd ja IKT rakendamine		Lõiming	
	Praktilise töö olulisus	Praktilise töö kirjelduse detailsus	Seose olulisus	Seose detailsus
Ettevõtluskeskkond	Oluline			
Ettevõtlusega alustamine	Ärimudeli koostamine, asutamisprotsessi kirjeldus ja tasuvuse hindamine on olulised ülesanded.			
Turg ja turundus	Turundustegevuste kavandamine, sihtrühma määratlemine ja nende kirjeldamine on olulised ülesanded.	Praktilised tööd on kirjeldatud piisavalt selgelt ja detailselt.	Oluline.	Lõiming on kirjeldatud piisavalt selgelt ja detailselt.
Finantsid	Investeeringute tegevuskulude eelarve koostamine, raamatupidamis-dokumentide täitmine, mõistekaardi koostamine ning tööjõukulude ja palga arvutused on olulised.			

Ühe eksperdi arvates tuleks mõelda, kuidas on kõige parem kursust läbi viia, sest kord nädalas 45 minutit ei ole kõige parem variant praktiliste ülesannete tegemiseks, vaid selleks on vaja pikemat keskendumis- ja koostööaega. Lisaks sooviti, et võiksid olla õppevideod (2–3 minuti pikkused), mille abil oleks võimalik erinevaid teemasid sisse juhatada või mis oleksid toeks kokkuvõtete tegemisel.

Kokkuvõttes arvasid eksperdid, et piloteerimine oli positiivne ja hea kogemus. Meeldis, et sai kasutada praktilisi ülesandeid, kus olid kirjas sisu, hindamine ja õppematerjali loetelu. Õpetajatele oli suureks abiks võimalus kasutada valmis ja läbimõeldud tööjuhendeid. Edu ja Tegu läbiviijate toetus oli tuntav ja arvestatav. Kavatakse seda kõike edaspidi aktiivselt rakendada.

Üldhariduskoolide ekspertide ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetel töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Kohandada eesmärgid ja õpitulemused vastavalt ekspertide poolt tehtud muudatusettepanekutele.
- Analüüsida ekspertide hinnangute vastavust väljatöötatud lähenemisele õppesisu, õppetegevuste ja meetodiliste soovitustega.
- Luua juhtumianalüüside kogum.
- Lisada simulatsioonmänge.

Tabel 14. Ekspertide hinnangud õppetegevuste näidetele ja hindamisülesannetele (n=3)

	Ülesande sisu	Meetod	Hindamine	Õppevara
Ülesanne 1	Ülesanne on hea ja huvitav, on lisatud nii meeskonna kui ka individuaalne enesehinnang.	Ülesanne on hea ja sisaldab erinevaid meetodeid.	Ülesandes on arusaadavalt lahti kirjutatud, mida hinnata.	Ülesande lõpus puudub õppevara loetelu.
Ülesanne 2	Lihtne ja konkreetne ülesanne.	Sobilik ja hea.	Hea.	Ülesande lõpus puudub õppevara loetelu.
Ülesanne 3	Hea ülesanne.	Ülesanne on sobilik, hea ja sisaldab erinevaid meetodeid.	Hea.	Sobiv õppevara loetelu.
Ülesanne 4	Mahukas, hea ülesanne.	Hea.	On lahti kirjutatud, mida hinnata.	Ülesande lõpus puudub õppevara loetelu.
Ülesanne 5	Lihtne ja konkreetne ülesanne.	Hea.	Hea.	Sobiv ja piisav õppevara loetelu.
Ülesanne 6	Väga hea ja mahukas ülesanne, tegevus põhjalikult lahti kirjutatud.	Hea.	Hea.	Sobiv õppevara loetelu.
Ülesanne 7	Liiga keeruline ja mahukas ülesanne.	Liiga keeruline.	Keeruline.	Ebapiisav õppevara loetelu.

- Täpsemalt lülitada programmi ettevõtte külastus (sh juhised enne ja pärast külastust) ning külaliste kutsumine.
- Analüüsida ning vajadusel kohendada gümnaasiumide tasemel teemade sisu ja jaotust vastavalt ekspertide arvamusele.
- Gümnaasiumi tasemel lisada kõikide ülesannete juurde õpivara.

Üldhariduskoolide ekspertide muud ettepanekud:

- Luua andmebaas edukatest ettevõtlusõppe praktikatest

ja õppe elluvijate võrgustik Ettevõtlusõpetajate võrgustik on tegelikult juba olemas (JA Eestil Ettevõtlikul kool, Ettevõtlus- ja Majandusõpetajate Seltsi võrgustik) ning sealt on võimalik saada ka infot ettevõtjate kaasamiseks.

- Analüüsida ettevõtlusõppe mahtu gümnaasiumi tasemel (kas vähendada sisu või suurendada tundide arvu).
- Gümnaasiumi tasemel keskenduda rohkem ettevõtlusõppele ja vähem töötajana toimetuleku pädevustele.

1.4. Ettepanekud üldhariduskoolide õpetajate ja õpilaste uuringu tulemusena

Järgnevalt on esitatud kokkuvõtte ettepanekutest, mis saadi üldhariduskoolide õpilaste ja õpetajate intervjuudest ning küsitlusest ja ekspertide hinnangutest.

Ettepanekud rakendamiseks programmis Edu ja Tegu:

- Koostada põhikooli tasandile ettevõtluse kohta õppe- materjalid, nt töövihik.
- Gümnaasiumi tasemel lisada kõikide ülesannete juurde õpivara.
- Kujundada põhikoolide jaoks juhtnöörid ja soovitusel ettevõtlusõppe lõimimiseks teiste õppeainetega.
- Koostada valik videoid, mis sobivad kasutamiseks üldhariduskoolides.
- Koostada gümnaasiumidele praktilised ülesanded (mängud, praktilised tegevused) ja konkreetsed tunni kirjeldused.
- Mitmekesisistada õppemetoodikat – lisada juhtumid, testid jm praktilised ülesanded.
- Luua juhtumianalüüside kogum.
- Koostada ettevõtluse õppimiseks simulatsioonimäng ja/või nimekiri internetist saadavatest veebi-põhistest ettevõtlusmängudest.
- Jagada õpilastele tagasisidet enesehindamise tule- muste kohta.
- Materjalides täpsustada millal ja kuidas peaks õpetaja andma õpilastele tagasisidet.
- Täpsemalt lülitada sisse ettevõtte külustus (sh juhised enne ja pärast külustust) ning külaliste kutsumist.
- Kohandada eesmärgid ja õpitulemused vastavalt eks- pertide poolt tehtud ettepanekutele.
- Analüüsida ekspertide hinnangute vastavust väljatöö- tatud lähenemisele õppesisu, õppetegevuste ja metoo- diliste soovitusetega.
- Analüüsida ning vajadusel kohandada gümnaasiumi tasandil teemade sisu ja jaotust vastavalt ekspertide arvamusele.
- Analüüsida, millised mooduli teemad on õppekavaga juba kaetud ja neid käsitleda vähem või muu nurga alt.

Muud ettepanekud:

- Kujundada üldhariduskoolide õpetajate võrgustik koos- tööks ja kogemuste jagamiseks.
- Mitmekesisistada valikut erineva valdkonna ettevõtetest, mida võiks minna külastama.
- Pakkuda rohkem variante kogemusõppeks (koolist väljaspool).
- Luua andmebaas edukatest ettevõtlusõppe praktikatest ja õppe elluviijate võrgustik.
- Analüüsida ettevõtlusõppe mahtu gümnaasiumi tase- mel (kas vähendada sisu või suurendada tundide arvu).
- Gümnaasiumi tasemel keskenduda rohkem ettevõtlu- sõppele ja vähem pädevustele, mis on vajalikud tööta- jana toime tulekuks.

1.5. Üldhariduse töörühma poolt ettevõtlusõppe ainekavadesse tehtud muudatused pilootkoolide ettepanekute põhjal

Uuringu andmed koguti tihedas koostöös programmi Edu ja Tegu üldhariduse töörühmaga. Mitmed uuringus välja toodud ettepanekuid arvestati ja täiendused viidi sisse ettevõtlusõppe programmi ja materjalidesse juba 2018. aasta sügisel. Alljärgnevalt on esitatud loetelu teostatud muudatustest.

Muudatused põhikooli osas:

- Täiendati õppeesmärkide sõnastust.
- Laiendati koolide võimalusi riikliku ainekava alusel kohalikest oludest lähtuva ja omanäolise ettevõtlusõppe ainekava loomiseks.
- Arvestades kõigi koolide tagasisidet koondati teemade peamised õpitulemused üldiste õpitulemuste alla sarnaselt gümnaasiumi ainekavaga ja täiendati kõigi teemade õpitulemuste sõnastust.
- Täiendati praktiliste tegevuste osa koolide poolt välja pakutud ülesannetega, näiteks reklaami koostamine, ameti kirjeldamine töökuulutuse põhjal.
- Õppetegevuste ja meetodiliste soovitude osa täiendati ja kohandati vastavalt koolide ettepanekutele. Näiteks soovitati töömaailmaga tutvumist siduda vanemate tööga; koostada kohaliku ettevõtte reklaami või mõne sealse ameti kohta töökuulutus; koostöös-kusi arendada ühise projekti elluviimise ja rollijaotuse kaudu; töömaailma tutvustamiseks kaasata töötukassa karjäärispetsialisti.

Muudatused gümnaasiumi osas:

- Ettevõtlusõpetuse kursuse läbimiseks lisati ettepanek, et õpetaja saaks valida ise meetodid ja oma õpetamise teekonna, kuidas ainekavas nimetatud õpitulemusteni jõuda.
- Üldiste õpitulemuste alla koondati koolide ettepanekud ühtse sõnastusega ja lisati ettepanek teadmiste omandamine ettevõtte juhtimise kohta.
- Koolide ettepanekul jagati ümber teemade maht järgnevalt: vähendati teema „Ettevõtluskeskkond“ mahtu 7 ainetunnilt 5 tunnile ja suurendati teema „Ettevõtte alustamine“ 7 tunnilt 9 tunnile. Üks gümnaasiumitest pidas kursuse mahtu 35 tunni jaoks liiga mahukaks, kuid õpetajad saavad teha valikuid enda töökava koostamiseks, milliseid teemasid käsitleda põhjalikumalt ja milliseid lõimida teiste kursustega. Näiteks ettepanek suurendada finantside teema mahtu turunduse osa vähendamise järel sisse viimata, sest üksikisiku

finantside teemat käsitletakse mahukalt ühiskonnaõpetuses, võimaldades kahte ainet edukalt lõimida. Ka CV koostamise osa jäi ainekavasse, kuid kool saab teemat lõimida eesti või inglise keele kursustega.

- Teemade põhimõistete hulka lisati mõisted tööandja, strateegiline juhtimine, missioon, visioon, kuid samas jäeti välja mõisted kasum ja kahjum, mis on omandatud põhikoolis. SWOT-analüüsi mõiste ja tähendus jäi sisse, sest selle sisus eksitakse sise- ja välistegurite määramisel palju.
- Õppetegevuste ja meetodiliste soovitude osa täiendati ettepanekuga juhtimise teema käsitlemiseks kaasata kohalikke ettevõtjate kogemuse jagamiseks. Õppetegevuste näiteid on küll palju, kuid võimaldavad õpetajal valida kohalikele oludele ja õpilaste tasemele sobivad.

2 ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULITE PILOTEERIMINE KUTSEKOOLOIDES

2.1. Taustinformatsioon

Alates 2013. aastast võeti kutseõppe õppekavades kasutusele üldoskuste moodulid, mille eesmärgiks on, et õpilane tuleb toime oma karjääri planeerimisega kaasaegses majandus-, ettevõtlus- ja töökeskkonnas.

Käesoleval ajal on üldoskuste moodul kohustuslik kõigis kutsehariduse õppekavades. Ettevõtlusõppe 4. ja 5. taseme baasmoodulid koostati 2016. aastal erinevate kutseõppeasutute ettevõtlusõpetajate, Tallinna Ülikooli, SA Innove ning Haridus- ja Teadusministeeriumi esindajatest koosneva töögrupi poolt.

Ettevõtlusõppe 4. taseme kutseõppe ja kutsekeskharidusõppe baasmooduli õpetusega taotletakse, et õpilasel oleks valmisolek (teadmised, oskused, hoiakud) olla ettevõtlik töötaja ja luua iseendale töökoht. Mooduli õpiväljundid on suunatud nelja kompetentsi – ettevõtluskeskkond, turg ja turundus, finantsid ning ettevõtlusega alustamine – arendamisele.

Ettevõtlusõppe 5. taseme kutseõppe ehk kutseeriharidusõppe baasmooduli õpetusega taotletakse, et õpilasel on valmisolek (teadmised, oskused, hoiakud) olla ettevõtlik töötaja ja luua ning juhtida ettevõtet õpitavas valdkonnas. Mooduli õpiväljundid on suunatud nelja kompetentsi – ettevõtte ja ettevõtlus, turg ja turundus, finantsid ja ettevõtluse juhtimine – arendamisele. Nii 4. kui ka 5. taseme baasmooduli maht on 6 Eesti kutsehariduse arvestuspunkti (EKAP).

Ettevõtlusõppe 4. ja 5. taseme baasmooduleid piloteeriti kutseõppetasutustes 2017/2018 õppeaastal 12 kutsekoolis. Piloteerimist alustati koolides erinevatel aegadel, osades koolides õppeaasta algul, osades hiljem õppeaasta esimeses pooles ja osades 2018. aastal. Kuna 2017/2018 õppeaasta oli 2017.a septembriks, mil piloteerimisprotsessi alustati, kõigis piloteerivates kutseõppeasutustes juba planeeritud, tuli piloteerijatel moodulit olukorda arvestades oma koolis kohandada. Osad koolid piloteerisid ettevõtlusõppe baasmoodulit üldoskuste mooduli „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused“ raames, mistõttu neil oli seda võimalik teha oluliselt väiksemas mahus. Mõned piloteerijad rakendasid baasmoodulit

valikmoodulina, kuid väiksemas mahus, osad lõimisid teiste moodulitega. Uuringu läbiviimise ajaks olid üksikud koolid jõudnud piloteerimise lõpetada, rõhuval enamikul piloteerijatest oli baasmooduli õppeprotsess veel käimas ja kokkuvõtva hindamiseni polnud jõutud.

Täielikult ja otse ei olnud uuringu läbiviimise ajaks ettevõtlusõppe baasmoodulit rakendanud ükski kool.

Fookusgruppidesse sattus õpetajaid, kes polnud moodulit veel rakendanud või olid nad piloteerimisega jõudnud alles 1. õpiväljundi õppeni. Üks õpetaja küll planeeris esialgu moodulit täielikult rakendada, kuid juhtkonna poolt tehti ettepanek seda koolis läbiviidava projekti käigus rakendada. Ühes individuaalintervjuus osalenud õpetaja ei olnud ise moodulit piloteerinud ja vahendas oma kolleegi kogemusi. Intervjuude käigus selgus, et valdavalt piloteeriti 4. taseme moodulit ja ühes koolis piloteeriti 5. taseme moodulit.

2.2. Uuringu meetodika ja valimi kirjeldus

Uuringu eesmärk oli analüüsida ettevõtlusõppe baasmoodulite rakendamist kutsehariduses.

Lähtuvalt eesmärgist püstitati järgmised uurimisküsimused:

- Mil määral toetavad rakendatud ettevõtlusõppe moodulid (sh õppeprotsess) püstitatud õpiväljundite saavutamist?
- Kui mõistetav ja kuidas on tõlgendatav väljatöötatud ettevõtluspädevuse mudel (sh pädevusmudeli selguse, tõlgendamise ja rakendatavusega seonduvate aspektide ja mudeli arenguvajaduste väljaselgitamine)?
- Milliseid õppemeetodeid kasutavad õpetajad/õppejõud ettevõtlusõppe moodulite rakendamisel (kas õppeprotsessi kavandamisel ja elluviimisel on rakendatud sobivaid protsesse ja õppemeetodeid)?
- Millised muutused kaasnevad ettevõtlusõppe baasmooduli rakendamisega ettevõtlusõppes?

Lähtuvalt uurimisküsimustest valiti andmekogumise meetoditeks poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuud ja poolstruktureeritud individuaalintervjuud. Andmeanalüüsi meetodina kasutati sisuanalüüsi.

Uuringu läbiviimiseks koostati neli instrumenti:

- õpetajate individuaalintervjuu plaan (2017.a intervjuude läbiviimiseks) (vt lisa 2.1);
- õpilaste fookusgrupi intervjuu plaan (vt lisa 2.2);
- õpetajate fookusgrupi intervjuu plaan (vt lisa 2.3);
- õpetajate individuaalintervjuu plaan (vt lisa 2.4).

Intervjuude läbiviimisel õpetajatega kasutati ettevõtluspädevuse mudelit (vt joonis 1) ja ettevõtlusõppe baasmooduli õpiväljundite kaarti.

2017.a läbi viidud intervjuu teemad olid koostatud selliselt, et võimaldada välja selgitada nende ettevõtlusõpetajate praktikad, kes ei olnud rakendanud programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe baasmooduleid. Teemad koostati andmete saamiseks õpetajate arusaamast ettevõtlusest ja ettevõtlikkusest ning olulisimatest ettevõtluspädevustest, õpetuse eesmärkidest, kasutatud õppemeetoditest ja õppevarast.

2018.a läbi viidud intervjuude peamine eesmärk oli selgitada, milline oli piloteerimisest osa võtnud õpetajate ja õpilaste kogemus selles protsessis ja saada seekaudu tagasisidet piloteerimise kohta. Intervjuude teemad olid sõnastatud selliselt, et saaks mitmekülgset tagasisidet piloteeritud ettevõtlusõppe baasmoodulite kohta. Õpetajate fookusgrupi intervjuu teemad hõlmasid ettevõtlusõppe baasmooduli rakendamist, õpetajate arusaama ettevõtluspädevustest, mooduli rakendamisel kasutatud õppemeetodeid ja -vara, õpiväljundite saavutatu- se hindamist ning hinnangut ettevõtlusõppe baasmoodulile. Õpetajate individuaalintervjuud hõlmasid õpetaja arusaama ettevõtlusest ja ettevõtlusõppe peamistest eesmärkidest; olulisimatest ettevõtluspädevustest; ettevõtlusõppe baasmooduli rakendamist; kasutatud õppemeetodeid ja

-vara; ettevõtlusõppe tulemuste hindamist ja hinnangut ettevõtlusõppe baasmoodulile. Õpilaste intervjuude teemad hõlmasid peamiselt nende kogemusi ettevõtlusõppe protsessist, sh hindamisest; õppijate arusaama sellest, mida nad õppisid ja kuidas nende ettevõtluspädevused arenesid; mis ettevõtlusõppes meeldis või raskusi valmistas. Õpilastel paluti ka anda ettevõtlusõppe soovitamise hinnang teistele õpilastele 10-palli süsteemis.

2017.a viidi intervjuud läbi ajavahemikus märtsist kuni maini. 2018.a viidi intervjuud läbi ajavahemikus aprillist kuni juunini. Õpilaste fookusgrupi intervjuude kestvus oli 9–33 minutit, õpetajate fookusgrupi intervjuude kestvus 33–78 minuti ja õpetajate individuaalintervjuude kestvus 19–38 minutit.

Intervjuud salvestati helikandjale. Audiofailid transkribeeriti kolmanda osapoole poolt.

Intervjuul osalemine oli anonüümne ning osalejale oli võimalus iga hetk uurimuses osalemisest loobuda. Iga intervjuul osaleja käest küsiti eelnevalt tema nõusolekut. Uuringu audiofaile ja transkriptsioone ei ole võimalik kokku viia, kuna kasutati eraldi failis olevat kodeeringut.

Andmete analüüsiks moodustati 3-liikmeline uurimisrühm. Kõik uurimisrühma liikmed lugesid transkriptsioonid korduvalt läbi ja kooskõlastasid analüüsi koodid. Iga uurimisgrupi liige analüüsis intervjuusid individuaalselt, uurijate tirangulatsioonid koostati kategooriad ja teemad. Pärast uuringu läbiviimist paigutati audiofailid ja transkriptsioonid uuringu partneri arhiivi.

Valimisse võeti kutseõppeasutustes ettevõtlusõppega tegelevad õpetajad (nii ettevõtlusõppe baasmoodulit rakendanud, kui seda mitte rakendanud õpetajad) ja ettevõtlusõppe baasmooduli piloteerimises osalenud õpilased. Uuringus osales kokku 60 inimest 11 kutseõppeasutusest (vt tabel 15).

Tabel 15. Individuaal- ja fookusgrupi intervjuudes osalenud moodulit rakendanud kutsekoolide õpetajad ja piloteerimises osalenud õpilased

Kool	Osalejad
Tallinna Kopli Ametikool	1 õpetaja
Tallinna Ehituskool	2 õpetajat
Tartu Kutsehariduskeskus	2 õpetajat
Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool	2 õpetajat 11 õpilast
Räpina Aianduskool	1 õpetaja 2 õpilast
Kuussaare Ametikool	4 õpetajat 4 õpilast
Pärnumaa Kutsehariduskeskus	2 õpetajat 6 õpilast
Rakvere Ametikool	1 õpetaja 14 õpilast
Tallinna Polütehnikum	1 õpetaja
Võrumaa Kutsehariduskeskus	1 õpetaja
Ida Virumaa Kutsehariduskeskus	1 õpetaja

Tabel 16. Individuaal- ja fookusgrupi intervjuudes osalejad 2017 ning 2018

Kuupäev	Meetod	Osalejate arv
28.03.2017	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
28.03.2017	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
30.03.2017	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
03.05.2017	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
24.05.2017	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
27.04.2018	Fookusgrupi intervjuu	4 õpetajat
07.05.2018	Fookusgrupi intervjuu	3 õpetajat
24.05.2018	Fookusgrupi intervjuu	3 õpetajat
04.05.2018	Fookusgrupi intervjuu	6 õpilast
07.05.2018	Fookusgrupi intervjuu	2 õpilast
24.05.2018	Fookusgrupi intervjuu	4 õpilast
05.06.2018	Fookusgrupi intervjuu	7 õpilast
05.06.2018	Fookusgrupi intervjuu	7 õpilast
11.06.2018	Fookusgrupi intervjuu	11 õpilast
02.05.2018	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
02.05.2018	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
04.05.2018	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
04.05.2018	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
07.05.2018	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
05.06.2018	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
20.06.2018	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
14.06.2018	Individuaalintervjuu	1 õpetaja
		Kokku: 60

Uuring viidi läbi 37 õpilase ja 23 õpetaja seas. Intervjuudel osalenud 23 õpetajast 18 õpetajat oli ettevõtlusõppe baasmoodulit rakendanud. 2018. aastal läbi viidud õpetajate fookusgrupi intervjuudes osales 10 õpetajat ja individuaalintervjuudel 8 õpetajat. Intervjuudel ja fookusgruppides osalenud õpetajad osaliselt kattusid (2 õpetajat) (vt tabel 15 ja 16).

Küsimustikest rakendati õpilaste tagasiside küsimustikku (vt lisa 2.5). Kokku vastas küsimustikule 53 õpilast (vt tabel 17). Küsitlus õpilaste seas viidi läbi 2018.a märtsist juunini.

Tabel 17. Kutsekoolide õpilaste tagasiside küsimustikule (piloteeritud kutsekoolid, vastajate arv, õppekavad ja moodulite nimetused)

Kutsekoolid	Vastajate arv	Õppekava	Mooduli nimetus
Rakvere Ametikool	17	Keevitaja 4. tase Ehitusviimistlus	Karjääri õpetus ja ettevõtlus alused
Rakvere Ametikool	10	Majutusteenindaja 4. tase	Ettevõtluse alused
Tallinna Tervishoiu Kõrgkool	11	Lapsehoidja	Majandus ja ettevõtlus
Kuressaare Ametikool	9	Lapsehoidja	Ettevõtluse alused
Tallinna Kopli Ametikool	3	Puitdetailide valmistamine	Karjääri ja ettevõtluse alused
Tallinna Polütehnikum	3	Fotograafia	Loomemajandus

Küsimustikest rakendati õpetajate tagasiside küsimustikku (vt lisa 2.6). Kokku vastas küsimustikule üks õpetaja. Anonüümsuse tagamiseks ei lisata seetõttu õpetaja kohta täiendavat informatsiooni.

Iga alapeatüki lõpus on välja toodud uuritud sihtrühma koondettepanekud, mis on suunatud nii mooduli koostajatele, kooli administratsioonile, ministeeriumile jt.

2.3. Kutsekoolide õpilaste fookusgrupi intervjuude tulemused

Ettevõtlusõppe baasmooduli kohta avaldas fookusgrupi intervjuudes arvamust 35 õpilast 5 kutsekoolist. Vastanute seas olid esindatud erineva taseme (neljanda ja viienda taseme) ja erinevate erialade (nt tarkvaraarendus, majutusteenindus, keevitaja, ehitusviimistlus, turismiteenindus) õppijad.

Ettevõtlusmooduliga omandatud ettevõtluspädevused, teadmised, oskused ja hoiakud

Mooduli raames omandasid õpilased mitmesuguseid ettevõtlusteadmisi. Enim mainiti teemasid: ettevõtluskeskkond, ettevõtlusega alustamine, ettevõtlusvormid, seadusandlus, ettevõtte juhtimine, raamatupidamine, finantsid (bilanss, kasumiaruanne), turundus ja turundusplaan, nõudlus ja pakkumine, sihtgrupid, ressursid ja väljundid. Õpe kujundas infootsimise oskuseid ning andis teadmise, kuidas alustada oma ettevõttega ning koostada äriplaani.

Mõned õpilased mainisid, et mooduli läbimine uusi teadmisi ei andnud, kuid oli meeldetuletuseks hea. Siinkohal tuleb arvesse võtta ka vastanute erinevat tausta – intervjuueeritava hulgas oli neid, kes olid varasemate õpingute käigus juba mingis mahus ettevõtlus-/majandusõppe läbinud. Mõned õppijad tõid välja, et uusi teadmisi ja oskuseid küll omandati, kuid konkreetseid näiteid ei osanud tuua.

Ettevõtlusteadmiste kõrval omandati ka praktilisi kogemusi ja oskusi. Omandati kogemusi läbi kompleksse ürituse (nt tordioksjon) läbiviimise või ettevõtmise (nt veebilehtede loomine klientidele). Algatustega omandati meeskonnatöö kogemus ning õpiti läbi protsessi tundma ja planeerima ürituse erinevaid etappe. Praktiliste oskuste omandamist toetasid õppetegevustena äriplaani ja erinevate analüüside koostamine. Õppijad mainisid enim SWOT- ja PEST-analüüsi ning tulude-kulude arvutamist.

Mooduli läbimine andis kindlustunnet ja julgust vajadusel alustada ettevõtlusega. Osa õpilasi tõi välja, et neil on kindel plaan tulevikus ettevõtjaks hakata. Sealjuures oli neid, kes juba õppima tulles enne mooduli läbimist omasid soovi olla ettevõtja, kui ka neid, kelle huvi ettevõtjana tegutseda mooduli läbimine kasvatas ning ettevõtte asutamise reaalsemaks tegi.

Mõned teemad baasmoodulis olid õppijate jaoks keerulised ning muutsid seeläbi ettevõtte loomise plaani ebatõenäoliseks. Keerukamateks teemadeks peeti finantsosa (nt bilansi ja kasumiaruande koostamist), erinevaid analüüsi ja äriplaani koostamist. Raskemaid teemasid tajunud õppijaid tõid välja, et ettevõtte asutamist peetakse pärast mooduli läbimist varasemast keerukamaks ning seetõttu ei peeta

tõenäoliseks oma ettevõtet asutada. Huvitavamate teemade-na toodi välja finantsprogrammid ja ettevõttega alustamine.

Ettevõtlusmooduli õpiväljundite (ÕV) saavutamine

ÕV 1: mõistab ärivõimalusi lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest. Mõned õppijad rõhutasid esimese õpiväljundi tähtsust ja käsitlust. Mainiti, et saadi teadlikuks iseenda eeldustest olla ettevõtja. Õppe tulemusel osatakse hinnata enda sobivust ettevõtjaks.

ÕV 2: kavandab turundustegevused äriidees kirjeldatud tootele, tarbijale ja turutingimustele. Praktilise ürituse (nt tordioksjon) korraldamise läbinud õppijad hindasid kõrgelt teise õpiväljundi tähtsust ja käsitlust. Ürituse kordaminekuks peeti oluliseks turundustegevusi ning kommunikatsiooni. Meeskondlik algatus kujundas ka analüüsivõimet ja õpetas töötama meeskonnas – hinnati algatusega saadud praktilist kogemust. Samas tõid praktilise ettevõtmise (nt veebilehtede loomine klientidele) läbi teinud õpilased välja, et turundusosa, sh klientide leidmine, oli moodulis üks keerukamaid.

ÕV 3: mõistab ettevõtte eelarvestamise, finantseerimise ja majandusarvestuse põhimõtteid lähtudes õigusaktidest ja heast tavast. Kolmanda õpiväljundi saavutamist oli mõnel õppijal keeruline hinnata, kuna teema õpe intervjuu ajal veel kestis. Samas mainiti, et eelarvestamise kohta omandati uusi teadmisi. Raamatupidamist peeti ilmselt üheks keerukamaks osaks õppes, sealjuures oli õppijatel teema täies mahus veel läbimata. Oli õppijaid, kes pidasid finantsosa suhteliselt lihtsaks, kuid mainisid ka, et sama teema oli neil varasemate õpingute käigus juba läbitud. Osa õppijatest tõi välja, et nemad õppe käigus finantsplaneerimisega ei tegelelenudki – tasuti vaid riigilõiv ettevõtet alustades ning rohkem finantspoolega ei tegeletud. Samas mainiti, et äriregistri võimalustega oleks soovinud õppe käigus rohkem tutvuda.

ÕV 4: kavandab ettevõtluse õpitavas valdkonnas lähtudes äriideest ja ettevõtluskeskkonnast. Praktilise ettevõtmise (nt veebilehtede loomine klientidele) läbi teinud õppijad tõid esile neljanda õpiväljundi tähtsuse ja käsitlemise moodulis. Õppe käigus arendati äriideid ning saadi teadmisi, kuidas oma ettevõttega alustada.

Õppemeetodid

Kasutatud õppemeetoditest tõid õppijad välja erinevaid kombinatsioone aktiivõppe meetoditest. Enim mainiti rühma- ja meeskonnatöid, kasutati ka diskussioone, arutelusid, ajurünnakuid, ideede genereerimist, grupitöid, mõistekaarte, esitlusi, töölehti ja ülesandeid. Õppijad tõid välja eneseanalüüsi kasutamise õppetöös, millega avastati oma tugevaid ja nõrku külgi. Õppetöös genereeriti äriideid ja vahetati omavahel mõtteid nende kohta ning koostati ärimudeleid. Väärtustati praktilisi

tegevusi (nt tordioksjon, õpilasfirma ja äriplaani koostamine) õppetöös. Õppijad tõid välja, et õppimine läbi praktilise tegevuse kinnistub paremini ja on õppijale huvitavam.

Mainiti ka mänguliste ülesannete ja simulatsioonimängude kasutamist õppetöös – näiteks ettevõtte juhtimise mäng *Pizzeria* ning investeerimismäng *Cashflow*. Esines ka tavalist auditoorseid tööd – peeti loenguid slaidikavasid kasutades. Õppijatele anti ka individuaalseid ülesandeid – erinevaid töölehti, ülesandeid (nt kasumiaruande ja bilansi kohta või turundusplaani ja sihtrühmakirjelduse koostamine). Mõnel juhul koostati ka äriplaani, SWOT-analüüs ja PEST-analüüs individuaalselt.

Õppeprotsessis tehti ka koostööd ettevõtjatega – käidi külastamas ettevõtteid ning intervjuerimas ettevõtte töötajaid. Koostati külastatud ettevõtete kohta PEST-analüüs või otsiti enne külastust materjali ettevõtete kohta.

Õppijate poolt mainitud õppemeetodid olid sarnased õpetajate poolt mainitutele. Õpetajad tõid lisaks välja ekskursioonide korraldamise ning messide külastamise ning videote kasutamise.

Hindamismeetodid

Õppijad tõid välja ettevõtluspädevuste hindamise läbi loomingu- ja rühmatööde arutelude või vestlusringide hindamise. Samas hinnati ka kohalkäimist, kaasatöötamist ja erinevate ülesannete täitmist. Kasutati ka kujundava hindamise põhimõtteid – hinnati pidevalt, iga tund protsessi ja grupitöid ning tundides kaasatöötamist. Mõned õpilased mainisid, et hinnati praktilise äriprojekti kasumlikkuse alusel.

Kasutati ka komplekssete ülesannete või projektide alusel hindamist – näiteks saadi hindeid ettevõtte juhtimise simulatsioonimängu *Pizzeriat* mängides; äriplaani koostamise ja kaitsmise eest. Mõned vastajad ei olnud veel hinnet saanud, mistõttu hindamise kohta täpset infot ei osatud anda.

Ettepanekud mooduli arendamiseks

Mõned õppijad tõid välja, et mooduli teemad olid kõik ühtviisi vajalikud ning ära jätta ühtegi teemat ei tohiks. Mõned õppijad mainisid, et sooviks ettevõtte juhtimise ja arendamise teema käsitlemist suuremas mahus ning kuulda sealjuures elulisi näiteid ettevõtte juhtimisest – mida ettevõtte juhtimine ja arendamine igapäevaelus tegelikult tähendab. Osad õppijad mainisid ka, et oleks soovinud tutvuda rohkem äriregistri võimalustega; saada rohkem teadmisi turundusest; ettevõtte äriidee leidmisest ja selle valideerimisest.

Mõned õppijad mainisid, et rühmatööde osakaal õppes oli liiga suur ning seetõttu võiks kaaluda erinevate õppemeetodite varieerimist senisest enam, nt korraldada ekskursioone ettevõtetesse või kaasata külalislektoreid. Mainiti ka esimesele õpiväljundile (mõistab ärivõimalusi lähtudes iseenda eeldustest ja

oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest) liigset tähelepanu pööramist. Viienda taseme õppijad tõid välja, et moodul peaks olema enam eriala-spetsiifiline ning käsitlema erialale vastavaid elulisi näiteid. Õppijad, kes kohtusid teiste õpilasfirmadega igapäevaelus, pidasid seda liiga sagedaseks, kuna selle ajaga suurt progressi praktilises tegevuses ei ilmnenud. Osa õpilastest hindas mooduli mahtu liiga suureks ning tõid välja, et moodul leidis aset ebasobival ajal (kooliaasta lõpus, mil mooduli õppetöö vahele jäi ka praktika-periood). Mõned õppijad tõid välja, et mooduli teemad peaksid jaotuma pikema ajaperioodi peale. Mõned õppijad tegid ettepaneku kaaluda mooduli rakendamist valikainena huvilistele – osadel õppijatel puudus huvi mooduli vastu.

Õppijate hinnangute osas oli neid, kes pidasid moodulit väga kasulikuks ning soovitsid seda teistele kutsekooli noortele. Samas leidis neid, kes leidis, et mooduli läbimine ei ole väga vajalik. Mõned õppijad mainisid, et mooduli läbimine oli neile liiga töömahukas, keeruline ning nad tegid seda vastu tahtmist.

Õppijate hinnang moodulile

Ettevõtlusmooduli läbinud õpilased pigem soovitsid mooduli läbimist ka teistele õppijatele. Õppijatel paluti anda hinnang 10-palli skaalal, kas nad soovitsid moodulit. Hinnangu andis 33 õpilast 35st, sealjuures madalaim antud hinnang oli 5 ning enamus vastanuid (8 õpilast) andis hinnanguks 8. Keskmine hinnang oli 7,2 palli.

Õppijate ettepanekud mooduli täiendamiseks:

- Kasutada praktilisi tegevusi mooduli läbiviimisel, et õpe oleks huvitavam ning teadmised kinnistuks paremini – täiendada mooduli rakenduskava erinevate praktiliste tegevuste kirjeldustega.
- Kaaluda ettevõtte juhtimise ja arendamise teema mahu suurendamist moodulis, kasutades elulisi ja igapäevaseid näiteid.
- Kaaluda äriregistri võimaluste tutvustamist ja õpetamist senisest enam – tuua välja mooduli rakenduskavas äriregistri võimaluste tutvustamine.
- Kasutada mitmekesiseid õppemeetodeid – täiendada mooduli rakenduskava eriilmsete õppemeetodite kirjeldustega.
- Kaaluda esimese õpiväljundi (mõistab ärivõimalusi lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest) mahu vähendamist.
- Rakendada baasmoodulit erialaspetsiifiliselt, eriti vanemate õppurite (viies tase) puhul – täiendada mooduli rakenduskava eriala-spetsiifiliste näidete ja soovitusetega.
- Pöörata tähelepanu mooduli rakendamise seotud korralduslikele küsimustele – mooduli sobiv ajastamine, teemade jaotamine pikemale perioodile. Anda juhised ja soovitusel mooduli rakendamiseks.
- Kaaluda mooduli rakendamist huvilistele valikainena.

2.4. Kutsekoolide õpetajate fookusgrupi intervjuude tulemused

Ettevõtlusõppe baasmooduli kohta avaldas fookusgrupi intervjuudes arvamust 10 kutseõpetajat 7 erinevast kutsekoolist. Õpetajad olid erineva tausta ja kogemustega – nende seas oli nii eraettevõtjaid, alustavaid õpetajaid kui ka staažikaid. Baasmooduli rakendamiseks vajalikud ettevõtlusõppe pädevused omandati erinevalt – koolitustel, iseseisvalt, eelnevale pedagoogilisele või ettevõtja kogemusele tuginedes.

Ettevõtlusõppe tähendus õpetaja jaoks

Fookusgrupi intervjuudest selgus, et ettevõtlusmoodulit piloteerinud õpetajad näevad ettevõtlusõppel peamiselt kahte tähendust. Esiteks, kujundada õpilases valmisolek alustada ettevõtlusega ning rajada oma ettevõtte. Teiseks, arendada õpilaste ettevõtlikkust, sh läbi praktilise kogemuse.

Mooduli rakendamine, õpiväljundid ja rakenduskava

Õpetajad kohandasid ettevõtlusõppe baasmoodulit erinevatel viisidel. Baasmoodulit kombineeriti karjäärimooduliga, lisades või täiendades erinevad teemasid. Samuti kohandati mooduli sisu teiste moodulite teemadega (nt turundus). Mooduli rakendamisel võeti arvesse õppijate profilli ning varasemalt omandatud ettevõtlusteadmisi. Leiti, et baasmooduli teemad kattusid osaliselt karjäärimooduli teemadega ning peeti oluliseks, et karjäärimooduli või selle üksikud teemad oleksid eelnevalt läbitud. Mooduli rakendamisel leiti, et mõne teema käsitlemiseks oli kavandatud liiga vähe aega ning mõni teema (nt finantsid) oli põhikoolijärgsetele õpilastele liiga keerukas.

Mooduli õpiväljundid võeti aluseks ning nende saavutamist jälgiti õppeprotsessis. Samas töid mõned õpetajad välja, et väljundite saavutamiseks oluliselt senist praktikat ei muudetud ning mooduli sisu uudseks ei peetud. Osa õpetajatest väitis, et enamus õpilasi saavutas kõik õpiväljundid, kuid alati mitte täiuslikult.

Moodulit ning mooduliga seotud koolitusi peeti toetatavaks, eriti algajale õpetajale. Mooduli rakendamise koolitusi peeti kasulikuks – koolitustelt saadi uusi ideid ja alusmaterjali edasiseks. Osa õpetajatest leidis, et moodulis pole nende jaoks midagi uut, kuid seda peeti mõistlikuks ja kasulikuks. Leiti, et moodul toetas nende senist lähenemist ettevõtlusõppele.

Mooduli õppemeetodid

Õpetajad kombineerisid väga erinevaid, enamasti aktiivõppe meetodeid erinevatel viisidel. Üheks läbivalt kasutatavaks

meetodiks erinevates kombinatsioonides teiste meetoditega oli rühmatöö või meeskonnatöö ja erinevad iseseisvad tööd. Kasutati ka simulatsioonimänge, videote vaatamist, messidel ja ekskursioonidel osalemist. Mooduli lõpus tehti ka iseseisvate tööde (nt äriplaanide) esitlusi.

Õppeprotsessi ülesehituse osas kasutati erinevaid lähenemisi. Osa õpetajaid ei kasutanud struktureeritud kodutöid, pigem toetasid “autonoomse õppimise protsessi”, st jälgisid, kuidas õppijad arenevad. Paralleelselt auditoorsele tööle oli suur osakaal ka iseseisvatel töödel ja nende juhendamisel. Iseseisvaid töid tehti ka klassis meeskonnatööna. Samuti kasutati mõistekaarte, näidisülesandeid, arutelusid. Õpetajad tegid õppeprotsessis ka koostööd ettevõtjate ja lõpetajatega. Koolides korraldati kohtumisi ettevõtjatega, eriti oma kooli vilistlaste ja ettevõtjaks hakanutega.

Õpetajad pidasid mooduli rakendamisel eriti oluliseks praktilist õpet, et õpilased sooritaksid õppetöös komplekssemaid ülesandeid, nt ettevõtlusprojekti koostamine. Sealjuures rõhutati õpilasfirmade rakendamise olulisust mooduli raames. Rõhutati vajadust täiendada mooduli rakenduskava erinevate huvitavate, praktiliste meetoditega, et moodulit rakendavatel õpetajatel oleks suurem valik.

Mooduli hindamine

Mooduli hindamisel kasutati erinevaid meetodeid. Hinnati praktilist tegevust, nt ettevõtlusprojekti või sündmuse läbiviimist. Praktiliste tegevuste hindamisel kasutati ka kirjalikke analüüse /töid (nt ärimudeli, õpilasfirma äriplaani, turundusplaani koostamist). Mõned õpetajad hindasid traditsiooniliste meetoditega, kasutades näiteks kontrolltöid. Mooduli rakenduskavas toodud hindamisülesandeid rakendati, kuid valikuliselt. Hindamisel kasutati ka jooksvat kujundavat hindamist, refleksiooni või püüti anda kõigile õppijatele individuaalset tagasisidet.

Õppematerjalid

Õppe läbiviimisel kombineeriti erinevaid õppematerjale. Paljud õpetajad kasutasid Innove ettevõtlusõppe materjale ja väljaandeid ning täiendavat õppekirjandust, mis oli kättesaadav internetist. Kasulikke veebilinke kasutati õppetöös ja jagati ka õppijatega. Õpetajad koostasid ka ise õppematerjale, sh koostati erialaga seotud ettevõtlusõppe materjale. Õppes kasutati mooduli rakenduskavas toodud ning koolitustelt saadud materjale.

Pädevusmudeli tõlgendamine

Ettevõtlusõppes peeti oluliseks erinevate pädevuste rõhutamist. Mõned õpetajad kujundasid arusaama ettevõtlusest ja ettevõtlikkusest, teised rõhutasid refleksiooni ja

enesemõistmise tähtsust. Rõhutati koostöö ja suhtlemise olulisust – koostöö oli õpetajate arusaamades kompleksne ja seondus eetika, algatusvõime, kaasamise, sotsiaalsete olukordade lahendamise ning algatus- ja vastutusvõimega. Peeti oluliseks ettevõtlikku tegutsemist ja vastutust, mida seostati loomingulisuse, infootsimise võimekuse, koostöö ja suhtlemisega. Samuti rõhutati ettevõtlusvaldkonna pädevuste olulisust (nt finantsid, turundus, planeerimine). Mudeli alapädevusi peeti omavahel seotuks ning oluliseks.

Õpetajate fookusgruppides tehtud ettepanekud mooduli täiendamiseks:

- Vaadata üle, et mooduli erinevatele teemadele kavandatud aeg oleks piisav.
- Vaadata üle keerukamate teemade käsitus (nt finantsid) ning kohandada sobivaks, jõuetekohaseks põhikooli järgsetele õppijatele.
- Vaadata üle ettevõtlusõppe baasmooduli teemade katuvus karjäärimooduliga ning korrigeerida vajadusel sisu ja mahtu.
- Jätkata mooduli rakendamise koolituste korraldamist.
- Täiendada mooduli rakenduskava erinevate huvitavate, praktiliste meetoditega.
- Kontrollida mooduli rakenduskavas toodud elektroonsete õppematerjalide linkide korrektsust ja kehtivust.

2.5. Kutsekoolide õpetajate individuaalintervjuude tulemused

Ettevõtlusõppe baasmooduli kohta avaldas individuaalintervjuudes arvamust 8 kutseõpetajat 2018. aastal ning 5 kutseõpetajat 2017. aastal. Ettevõtlusõpetajad kirjeldasid oma kogemust 4 taseme baasmooduli rakendamisel 2017/2018 õa. Õpetajad olid erineva tausta ja kogemusega – nende hulgas oli 2 ettevõtlusõpetajat, kellel mooduli rakendamise kogemust ei olnud. Enamus õpetajaid ei piloteerinud moodulit terviklikult, vaid kombineerisid mooduli erinevate teemadega ning rakensid moodulit viisil, mida nad olid ettevõtlusõppe läbiviimisel senini praktiseerinud. Enamus õpetajaid viis baasmoodulit läbi 4. taseme õppes, kuid erandina esines valimis 3ndal ja 5ndal tasemel õpetajaid. Ettevõtlusmoodulit õpetati erinevate erialade õpilastele: valimisse kuulus fotograafide, puidutehnoloogia, abikokkade, kosmeetikute, maaturismi, ehitusviimistlejate, keevitajate, majutusteeninduse, rahvusliku puidukäsitöö ja tarkvaraarendaja erialadel ettevõtlusmoodulit rakendanud õpetajaid.

Ettevõtluse ja ettevõtlusõppe tähendus õpetaja jaoks

Õpetajad toonitasid ettevõtluse ja ettevõtlikkuse seost kahte moodi: ühelt poolt seadsid nad ettevõtlusõppes esimesele kohale teadmised ja kogemused ettevõtlusest/

ettevõtlusvaldkonnast, sh teadlikkus võimalustest, kuidas alustada ettevõtjana, arusaama kujundamine ettevõtluse funktsioneerimisest. Siinjuures peeti esmatähtsaks ka teemat nagu majanduse alused, et õppijad saaksid aru majanduskeskkonna toimimisest, oskaksid toote omahinda välja tuua, äriplaani koostada. Ettevõtlikku eluhoiakut peeti tähtsaks, kuid samas peeti oluliseks ka seda, et kutseõppes saadaks algteadmisi, kuidas ettevõtet luua ja mida tähendab ettevõtjaks olemine. Ettevõtte asutamise protsessis osalemine näitas õppijatele ettevõtlikkuse olulisust.

Teisalt leiti, et ettevõtlikkus on kõige alus ja kui on ettevõtlikust, siis tuleb kõik muu (julgus ja tahtmine oma firma luua) ise järele. Rõhutati, et ettevõtlikkusest hakkab kõik pihta, see on alus mistahes ettevõtte loomisel ja oluline ka kui üldine eluhoiak. Ettevõtlikkus/julgus alustada on kõige alus ja sellise hoiaku toetamine on kõige tähtsam. Seda saab teha ka ettevõtte asutamise õpetamise käigus. Osa õpilasi ongi ettevõtlikud, eriti kui neile selleks võimalusi anda. Vahel jääb õppijatel julgusest puudu. Samas on oluline olla teadlik neist võimalustest, mis seonduvad ettevõtte /töökoha loomisega.

Üldiselt oli õppijate huvi ettevõtlusõppes (nt ettevõtte loomisega seotud teemade vastu) seotud sellega, kuivõrd tunnetati vajadust selle järgi (nt fotograafide, iluteenindajate puhul oli huvi ja motivatsioon suhteliselt suur). Samas esines ka arvamusi, et moodulis pakutavate teadmiste/pädevuste alusel on ettevõtlusse minek välistatud.

Ettevõtlusõpetajate seas oluliseks peetavad pädevused

Osadel õpetajatel oli arusaam, et peamised pädevused ettevõtlusõppes on ettevõtlikkusega seotud, osadel aga, et pigem ettevõtlusvaldkonna spetsiifilised pädevused (finantsid, turud jm). Osadel õpetajatel oli fookus ettevõtte loomisel/planeerimisel ja eelkõige sellega seotud pädevuste arendamisel (finantsplaneerimine, ettevõtluskeskkond jt). Mõned õpetajad pidasid oluliseks tekitada õppijates arusaam, kuidas ettevõtlusvaldkond toimib.

Osa õpetajatest pidas esmatähtsaks ettevõtlikkuse/ettevõtliku töötaja arengu toetamist ja kujundamist. Selle raames rõhutati mitmeid ettevõtlikkusega seotud pädevusi, sh erinevaid sotsiaalseid pädevusi, suhtlemisoskuseid ja viisakust, loovust, loovat probleemilahendamist. Oluliseks peeti ka eneseteadlikkust ja enesejuhtimist (selle toetamisega ka tegeleti nt eneseanalüüsi kasutades). Nad nägid vajadust ja toetasid mitmete üldpädevuste (mooduli mõistes pea kõigi ettevõtlikkust toetavate pädevuste: motivatsioon, loovus, planeerimine, probleemilahendus, eriti sotsiaalsed pädevused, sh viisakas käitumine, pöördumine/kontakti võtmine, kirjade kirjutamine, enesejuhtimine, väärtust loov mõtlemine, emotsioonidega toimetulek jt) arengut. Suhtlemine võib õpetajate arvates olla moodulis isegi eraldi teema. Suureks mureks peeti suhtlemist ja sotsiaalsete olukordadega toimetulekut.

Õpetajad töid ettevõtlusõppes olulisena välja ettevõtliku elu hoiaku loomise ja ettevõtliku töötaja kujunemise – õppes toetati seda näiteks firma loomise käigus. Ettevõtlikkus/julgus alustada on kõige alus ja sellise hoiaku toetamine on kõige tähtsam. Toodi välja, et osa õpilasi ongi ettevõtlikud, eriti kui neile selleks võimalusi anda.

Veel nimetati esmatähtsatena: teadlikkust võimalustest, kuidas alustada ettevõtjana; arusaama kujundamist ettevõtluse funktsioneerimisest; ettevõtluskeskkonda ja selle tundmist; kompleksi pädevustest, mis on seotud tegutsemisega ettevõtluskeskkonnas (nägid, et ettevõtluspädevuse moodustavad mitmed mudeli alapädevused koos); väärtust loov mõtlemis, planeerimist, koostööd, eetikat jm.

Tähenduse lahtimõtestamisel erinevusi ettevõtlusõppe baasmoodulit rakendanud ja mitterakendanud õpetajate arvamuste vahel ei ilmnenu. Ka moodulit mitterakendanud rõhutasid ühelt poolt olulisena ettevõtlusega alustamise teadmisi ja oskusi ning majanduse toimimise alaseid teadmisi, teisalt rõhutasid nad, et peavad oluliseks ettevõtlikkust. Õpetajad taotlesid õpetusega pigem, et see toetaks ettevõtlikkust töö leidmisel, oma probleemide lahendamisel elus selmet õpilased ettevõtjana alustavad. Oluliseks peeti, et enne ettevõtjana alustamist on vaja kogemusi kutsealases töös.

Mooduli rakendamine, õpiväljundid ja rakenduskava

Selles osas uuriti, mil määral toetavad rakendatud ettevõtlusõppe moodulid püstitatud õpiväljundite saavutamist (sh õppeprotsess); mida räägitakse moodulite ja rakenduskavade kohta; kuidas nad on seda moodulit tegelikult rakendanud.

Õpiväljundid

Kuna enamus intervjueritud õpetajatest ei olnud piloteerimist intervjuu toimumise ajaks lõpetanud, olid osa **õpiväljunditest** saavutatud/hinnatud, osa mitte. Osadel juhtudel olid ÕVd (nt 1–3) niikuinii arvestatud ka ilma moodulita. Samas ütles osa õpetajatest, et mõned mooduli ÕVd olid sellised, mida nad varem polnud oma õppetöös arvestanud. Nimetati ka, et osad õpiväljundid (nt 4) olid rasked, eriti neile, kes polnud varem finantse õppinud (nt iluteenindajatele).

Ettevõtlusõppe baasmoodulit mitte rakendanud õpetajate seisukohad erinesid. Üldoskuste moodulis ettevõtlusõpet läbi viivad õpetajad lähtusid õpetuses mooduli õpiväljundist: mõtestab oma rolli ettevõtluskeskkonnas ja selle hindamiskriteeriumitest. Seetõttu taotlesid need õpetajad, et õpilased koostaksid õppe lõpuks lihtsustatud äriplaani. Junior Achievement metoodikat kasutanud õpetajad taotlesid, et õpilased teeksid läbi õpilasfirma protsessi.

Üldised hinnangud ja arvamused mooduli kohta

Osa õpetajatest leidis, et midagi uut moodulis ei olnud, moodulis ettenähtu oli tuttav, seda oldi siiani niikuinii tehtud. Teisalt leidis osa õpetajatest, et moodulis polnud midagi uut nende jaoks, kuid vaatamata sellele oli moodul mõistlik, hea lugeda, tegi selgemaks ja toetas nende endi lähenemist.

Mooduli positiivsete küljed:

- Maht (6 EKAP) peaks olema sobiv, kui moodulit täismahus rakendada.
- Rakendamine andis tubli kogemuse, eriti kasulik/abiks oli algajale õpetajale.
- Moodul oli hästi struktureeritud, andis selged eesmärgid ettevõtlusõppele.
- Hindamisülesanded olid asjalikud.
- Mõne eriala osas oli ettevõtlusõppe moodul asjalikum kui karjäärimoodul (nt fotograafid).
- Koos koolitusmaterjalidega oli väga hea.
- Kasutati hindamisülesandeid, need olid head.
- See oli nagu õpetajale "ette tehtud töö" ja õpetaja ei pidanud kõike ise koostama.

Puudused/ täiendamisvajadused/ väljakutsed/ probleemid mooduli rakendamisel:

- Rakendamine sõltus koolikultuurist/kooli "positiivsest hoiakust ettevõtlikkuse suhtes".
- Ajapuudus, et põhjalikult teha/ et õppijad ettevõtlusest tegelikult aru hakkaksid saama. Aega oli ka seepärast enam vaja, et arutelud, iseseisvad tööd, tagasisidestamine, rühmatööd võtsid rohkem aega, kui arvestatud.
- Mõningatel juhtudel oli moodul õppijate jaoks liiga raske ja isegi liiga põhjalik.
- Ettevõtluse toimimisest põhjalikult arusaamiseks peaks olema enam mahtu.
- Ettevõtlikele hoiakutele oli mooduli rakenduskavas liiga vähe tähelepanu pööratud, sellele peaks olema enam tähelepanu ja ka aega.
- Ettevõtjatega kontakteerumine ja ettevõtete leidmine, kellega koostööd teha (õppijatele intervjueritavate ettevõtjate leidmine või ettevõtjate esinema kutsumine) on raske, peamiselt ettevõtjate aja- või huvipuuduse tõttu.
- Moodulis peaks olema kasutatud/pakutud rohkem ja konkreetsemaid/spetsiifilisemaid digivahendeid erinevate teemade puhul.
- Peaks olema selge, millised peavad olema õpetaja oskused, et ta oleks võimeline moodulit rakendama.
- Ideid või mõtteid praktiliste ja tunniülesannete kohta võiks olla enam.
- Finantside osa õpiväljunditest võib olla õppijate jaoks, kes alustavad selle teemaga algusest, liiga rasked.
- Mooduli piloteerimist oli raske kooli tunniplaaniga ühitada, seepärast kombineerisid õpetajad piloteerimist erinevate teiste moodulite ja teemadega, eelkõige karjäärimooduliga.

Mitmed ettevõtlusõppe baasmoodulit mitte rakendanud õpetajad tõid ettevõtlusõppe väljakutsetena välja sarnaseid aspekte: ettevõtlusõppe rakendamise võimaluste sõltumist juhtkonna suhtumisest ettevõtlusõppesse ja õppeprotsessi sõltumist koolikultuurist ning õppekorraldusest (näiteks õpe on fragmenteeritud ja katkesatud pikkade praktikaperioodidega); liiga väikese õppemahu; kohati liiga kõrged nõudmised, mis õpe esitab, eriti äriplaani finantsosa koostamine.

Mooduli kohandamine

Moodulit rakendati peamiselt osaliselt, kuid väga erinevatel viisidel, sh nt kasutades hindamisülesandeid, Edu ja Tegu rakenduskava või koolituste materjale jm. Teistel juhtudel ei rakendatud mooduli materjalidest midagi, sest nende õpetajate jaoks ei olnud moodulis midagi uut ja moodulis ettenähtu oli tuttav. Need õpetajad leidsid, et kõike seda, mis moodulis kirjas, olid nad siiani niikuinii teinud.

Valdavalt pidid intervjuueeritud õpetajad moodulit piloteerimisel kohandama. Kohandati seda väga erinevatel viisidel. Üks enim mainitud oli ettevõtlusmooduli kohandamine karjäärimooduliga ja/või selle erinevate teemadega, mida õpetajad niikuinii tegid.

Õpetajad ei saanud moodulit täies mahus ja ilma kohandamata rakendada. Kuigi sisu poolest saanuks kohandada kõike, mida ettevõtlusmoodul sisaldas, tegid õpetajad seda oma õpetamise konteksti arvestades, sh ajalisi piiranguid, õppijate iseärasusi, aga ka oma veendumusi arvestades. Üks peamisi erinevusi õpetajate vahel oli uskumus, kas ettevõtlusõppes on esmatähtis õpetada ettevõtluse kui tegevusvaldkonnaga seotud pädevusi või siis uskusi nad, et ettevõtlikkus on kõige alus ja kui seda hoiakut pole, siis ei tule ka midagi muud kaasa (nt ettevõtte/töökoha loomist). Üks õpetajatest proovis nõ sõna-sõnalt moodulit rakendada, kuid protsessi käigus loobus sellest, sest tuli muu idee.

Oli õpetajaid, kes ütlesid, et katsid enam-vähem kõik mooduli teemad, kuid kohandatult oma kontekstile, sh ajaressursside piirangute tõttu vähendati mahtu/teemasid. Moodulit kohandati erinevate teemade või moodulite raames rakendamiseks. Moodulit täpselt järgida/piloteerida ei saanud, nt kui oli plaanis õpilasfirma teema, siis sai vaid osasid õpiväljundeid täita. Õppeprotsess oli kas pooleli või tehti valikuid mooduli osadest või siis integreeriti mooduli teemad teiste teemade/moodulitega.

Ühe eriala osas rakendati ettevõtlusmoodulit läbi kolme õppeaasta ja püüti erinevate teemadega/moodulitega lõimida.

Piloteerimise ajal praktiseeritud meetodid

Ettevõtlusõppes (nii piloteerimise raames kui ka muude, nt karjääriplaneerimise mooduli raames) rakendati väga erinevaid meetodeid, neid õppe ülesehituses kombineerides ja olemasolevaid võimalusi (eriti ressursse) arvestades:

- Projektõpet nimetati mitmel korral, sh suuremaid ja keerukamaid praktilisi projekte (nt tordioksjon), kus õppijad pidid projekti algusest lõpuni juhendamisel ära tegema, kogedes seejuures raskusi, vastulööke, kuid saades eduelamuse.
- Enamasti kombineeriti projektides ja teistes kompleksemates tegevustes meeskonnatööd, arutelusid, tagasisidestamist, esitlusi/projektide kaitsmisi.
- Äriplaani kui projekt, mida tehti enamasti meeskonnatöona ja koos avaliku esitlusega.
- Iseseisvad praktilised ülesanded (sh nimetati, et kasutati ka mooduli rakenduskavas soovitatud ülesandeid).
- Ettevõtte/inkubaatori külastused, kohtumised ettevõtjatega, kus viimased jutustasid oma lugu ja rääkisid sealjuures ka vastulöökidest, selgitasid trende/makro- ja mikrokeskkonna mõjureid ja oma visioone oma ettevõttest 5 aasta pärast.
- Infootsing, kontaktivõtmine ja ettevõtjate intervjuerimine.
- Kasutati ka nutiseadmeid, kuid neid mainiti harva.
- Juhtumianalüüs.
- Arutelud, refleksioonid.
- SWOT-analüüs, väliskeskonna analüüs.
- *Start-up* koolitus kui osa õppest.
- Õppijad koostasid äriplaani ja kaitsesid seda (komisjoni ees).
- Äriidee väljamõtlemine iseseisva tööna (õpetaja pigem jälgija ja vajadusel toetaja).
- Ettevõttes käigud ja videoklipid ettevõtetest.

Rühma-/meeskonnatöö on läbiv, pea kõik intervjuueeritud õpetajad nimetasid seda ühes või teises kontekstis. Meetodeid ja hindamisülesandeid seoti omavahel. Hindamisel rakendati rühmatöö hindamist, vastastikust hindamist, mitmel korral nimetati ka mooduli hindamisülesannete kasutamist.

Ettevõtlusõppe baasmoodulit mitte rakendanud õpetajate meetodite valik oli sarnane. Nimetati ka loenguid, töölehti, liftikõnet, kogemust vahetamist (täiskasvanud õppijad), situatsioonülesannete lahendamist, praktilisi ülesandeid, aruannet. Üks õpetaja rääkis 12-tunni õpilasfirma metoodika kasutamisest õppes, üks simulatsiooni kasutamisest (*Junior Achievement* metoodikad). Hindamismeetoditest nimetati kontrolltöid, teste, äriplaani kaitsmist, ettekannet. Nimetati ka moodulit läbiva struktureeritud hindamisülesande kasutamist. Enesehindamise vahenditest nimetati eneseteste, üksteisehindamist.

Mõju õppijatele

Nimetati ka õppe mõningaid mõjusid, sh nn „säravad silmad“, mõned olid loonud oma ettevõtte, suhtumine (ettevõtlusesse) muutus. Ettevõtjatega kohtumised olid inspireerivad, oli väga häid iseseisvate tööde esitlusi. Erinevusi mitte rakendanud õpetajatega polnud. Eriti õpilasfirmade metoodikat kasutanud õpetajad tõid esile eduelamuse saamise ja nn „säravad silmad“.

Õppijate suhtumine (õpetaja arvates)

Õpetajad avaldasid arvamust, et keskkoolijärgsed õppijaid on teadlikumad õppurid. Ettevõtlusõppega mindi kaasa, tekkis huvi ja hasart, oldi aktiivsed, toetati üksteist meeskonnatöös. Ilmnes, et noorematel oli rohkem huvi, mida peab hoidma. Palju oleneb grupi koossessust, erialast aga ka individuaalsete inimese ettevõtlikkusest (nt keevitajad olid vähem huvitatud kui iluteenindajad). Ettevõtlusõppe läbiviimisel esines vastuseisu, mida oli vaja ületada, sh täiskasvanud õppijate puhul. Õppijad vajasid palju toetust õppeprotsessis.

Ettevõtlusõppe baasmoodulit mitte rakendanud õpetajad rääkisid õppijate innovaatsilisusest, lõpukursuste õpilaste küpsusest ja teadlikkusest, kas soovivad ettevõtlusega alustada, et umbes viiendik õpilastest tahaksid ettevõtjaks saada. Räägiti sellest, et õpe peab olema tempokas, siis õpilased tulevad kaasa, vastasel korral aga tüdinevad ruttu. Üks õpetaja tõi esile, et õpilased on hästi teadvustanud ettevõtja rolli ja tähtsust. Toodi ka välja, et kui õpilased firmat teevad, on nad positiivselt meelesstatud. Oli ka neid õpetajaid, kes ei näinud huvi ettevõtlusõppe vastu ning toodi esile eetilisi probleeme – õpilaste poolt väljapakutud äriideed ei olnud seadusega kooskõlas.

Õppevara

Peamiselt nimetati kasutatava õppevarana Innove õpikuid, e-õppe materjale, kuna õpilastel pole lugemise harjumust, muid õpetajate endi koostatud materjale, JA materjale, Edu ja Tegu koolitustel saadud materjale (mida hinnati headeks), materjale ka nt Töötukassa kodulehelt, Internetist saadud materjale. Mitmetel juhtudel nimetati enda koostatud konspekte jm materjale, mis pandi kokku erinevate allikate alusel.

Ettevõtlusõppe baasmoodulit mitte rakendanud õpetajad nimetasid sageli sama õppevara, mooduli rakendamisel saadud materjalide asemel muidugi teiste koolituste materjale. Nimetati ka ajalehtede artiklite ja telesaadete (nt Ajujaht) materjalide kasutamist.

Koostöö

Intervjuudest ilmnes, et koolides ei olnud osa õpetajatest valmis koostööks. Samas räägiti erinevatest hea koostöö näidetest, mille puhul valmistati koos ette ettevõtte külastus; teisel juhul jagati tööd mooduli raames, kus õpetas kokku 3 õpetajat; saadi kokku ja arutati, kaasati ka rühmajuhendajaid.

2.6. Kutsekoolide õpilaste tagasiside küsitluse tulemusena

Kokku vastas küsimustikule (vt lisa 2.5) 53 õpilast. 47 õpilast arvas, et õpiväljundid saavutati ettenähtud ajaga (kontaktunnid pluss iseseisev töö) ning 6 õpilase arvates, et ei saavutatud.

Tabelis 18 on esitatud kirjeldavad statistikud väidetele, mis on seotud ettevõtlusõppe mooduliga. Enamasti olid hinnangud ühtlased (standardhälve ühe ringis).

Tähelepanu tuleks pöörata õpiväljundite selgusele ja arusaadavusele ning sellele, kuidas õppematerjalid toetavad õpiväljundite saavutamist.

Tabel 18. Kutsekoolide õpilaste hinnang moodulile (kirjeldavad statistikud)

Väide	Keskmine	Mood	Standard-hälve
Õpiväljundid olid selged ja arusaadavad	4,00	4,00	0,90
Õppimise keskkond toetas õpiväljundite omandamist	4,15	5,00	0,82
Mooduli õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist	4,04	4,00	0,96
Õpetamine toetas õpiväljundite omandamist	4,09	5,00	1,01
Moodulil läbitud teemad olid vajalikud	4,06	5,00	1,06
Teemade järgnevus oli loogiline	4,09	5,00	0,93
Õppimise käigus kasutatud õppemeetodid toetasid õpiväljundite omandamist	4,06	5,00	0,99
Hindamisülesanded olid arusaadavad	3,96	5,00	1,07
Õpetaja poolt antud tagasiside toetas mooduli õpiväljundite omandamist	4,15	5,00	0,99

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

Tabelis 19 on esitatud õpilaste hinnangud kursusel kasutatud meetodite kohta.

Tabel 19. Kutsekoolide õpilaste hinnangud õppes kasutatud meetodite kohta (kirjeldavad statistikud)

Meetod	Keskmine	Mood	Standardhälve
Loeng	3,79	5,00	1,26
Praktiline töö	3,83	5,00	1,14
Iseseisev töö	4,25	5,00	0,85
Meeskonnatöö	4,09	5,00	0,90
Ettevõtte külastus	2,43	1,00	1,50
Juhtumikirjeldus	2,70	3,00	1,34
Test	2,94	3,00	1,41
Ristsõna	1,47	1,00	0,91

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – enamasti

Tulemused näitavad, et kõige enam kasutati iseseisvat tööd ja meeskonnatööd. Vastajad olid antud meetodite hinnangus üksmeelel. Vähem rakendati juhtumikirjeldusi ja teste. Praktiliselt üldse ei kasutatud ettevõtte külastusi ja ristsõnu. Meetoditest mainiti ka külalisesinejaid ja esitlusi.

Õpilaste käest küsiti, millised teemad olid neile kõige **olulisemad** ja miks. Vastused olid järgmised (sulgudes on märgitud vastuste sagedus):

- Raha investeerimine (8)
- Ettevõtlusega alustamine (7)
- Ettevõtluskeskkonna tegurite analüüs (PESTLE-analüüs) (6)
- Äriplaani koostamine (6)
- Ettevõtluse alused (5)
- Oma ettevõtte analüüsi tegemine (SWOT-analüüs) (4)
- Finantsid (3)
- Raha, maksud (3)
- Turunduse ja müügi teemad (3)
- Majanduse alused (2)
- Töövestlus (2)
- Sündmuse korraldamine (2)
- Sai teada palju mõisteid ja nende seletusi
- Ettevõtlusvormid
- Mina, minu eriala ja ettevõtlus viie aasta pärast
- Suhtlemine
- Eelarve koostamine
- Tegevused lastega (mängud, käsitöö, kunst, liikumine)
- Lapsehoiu planeerimine
- Äriplaani koostamine

Õpilaste käest küsiti, millised teemad olid nende jaoks **ebaolulised** ja miks. Sellele küsimusele vastas veidi üle poolte, et kõik läbitud teemad olid olulised. Siiski esines teemasid, mis olid õpilaste arvates ebaolulised (põhjuse märkis vaid osa vastanutest):

- Eluloo ülevaade
- Tööajafond
- Inflatsioon
- Maksud, sest nendest olen varem kuulnud.
- Teemad, mis puudutasid teiste firmade sissetulekuid.
- Täiuslik konkurents, monopoolne konkurents; oligopol, monopol; nõudlus, pakkumine, turu tasakaal; majandusringlus, majandustsüklid.
- Koristamine/puhtus/pesumaja ehk korrastustööd, kuna leian, et tean sellel alal juba piisavalt.
- Investeerimise teema, kuna ma vaevalt leian julgust investeerimiseks.
- Eelarve planeerimine, kuna sellest on juba varasemalt piisavalt räägitud ja selge, kuidas seda teha.
- Karjääriplaneerimine, sest ma tean, mis ma tahan ja mis mulle meeldib teha.
- Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused. Tundsin enda jaoks ebahuvitavast aineist pidevat stressi, kuna olin häälestanud ennast rohkem laste jaoks vajalike oskuste saamisele.
- Äriplaani oleks võinud koostada teisel teemal.
- Mikro- ja makromajandus, kuna liiga põgusalt läbisime, et sellest ka praktilist kasu oleks.
- Erinevad maksuliigid
- Karjääriplaneerimine
- Mulle tundus maksimaalset ja minimaalset teenuse omahinda pisut mõttetu arvutada.
- Äriplaani tegemine peo korraldamise tarvis. Äriplaani oleksin tahtnud teha parem lapsehoiu teenuse kohta.
- Mikro- ja makrotegurid
- Statistika
- Äriplaani koostamine
- Ettevõtlusvormid
- Erinevad analüüsid, finantsprognosid jm

Õpilased arvasid, et mooduli teemade juurde võiks **lisada** järgmised teemad:

- Võiks rohkem olla ettevõtete külastusi.
- Veidi psühholoogiat, et oleks julgust alustada.
- Rohkem seletusi edasi pärast kooli plaanide kohta, näiteks, et võimalused avatud ülikooli ja sessioonõpete ja selliste õpete kohta, mida töö kõrval omandada on võimalik, et õppida ja karjääri teha samaaegselt.
- Raamatupidamine
- Strateegilised valikud. Võimalikud riskid ja nende maandamine.
- Kust leida ettevõtte alustamiseks raha?
- Põhjalikumalt seletada, kuidas alustada oma ettevõtet.
- Reaalne äriplan, mille eesmärgiks luua korrektselt ja realselt toimiv fotoalane ettevõtte.
- Etteantud eelarve ja selle jagamine mingi X-firma puhul.

Üliõpilastele **meeldis** (sulgudes vastanute sagedus):

- Sain uusi eluks vajalike teadmisi. (4)
- Huvitav oli õppida teiste kogemustest. (2)
- Külalisesinejad. (2)
- Majandusega seotud teemad.
- Videomaterjalid elust enesest.
- Erinevad inimesed käisid rääkimas.
- Vaheldusrikkus.
- Õpetaja lähenemine õppeainele.
- Oli huvitav käia Rajaleidja keskuses.
- Suhtlemisõpetus oli hea.
- Ladus ülesehitus ja selge ja arusaadav õppevorm.
- Kuluartikli koostamine, kus oli näha loodava ettevõtte kulustruktuur.
- Rahavoogude aruande prognoos.
- Kuidas meeskonnad arenevad.
- Sain teada, kui suur töö on koostada äriplaan.
- Palju esitlusi.
- Loovus.

Näiteks üks õpilastest kommenteeris: „Mulle meeldis moodulis see, et teemad olid väga elulised. See moodul pani laiemalt asjade üle mõtlema. Tore oli käia erinevates ettevõtetes ja kuulata inimesi, kel oli meiega midagi jagada“.

Üliõpilastele **ei meeldinud** (sulgudes vastanute sagedus):

- Iseseisvad tööd. Neid oli liiga palju ja rasked. (2)
- Palju oli vaja teha slaidiesitlusi.
- Hindamine.
- Karjääriõpe – igas inimeses pole seda alget ja huvi. See võiks olla valikainena, kus tõelised huvilised selle õppimiseks valiksid. Teised võiksid samal ajal võtta rohkem neid huvituvaid aineid.
- Arvudega töö.
- Ei meeldinud koostada äriplaan ürituse kohta, palju kasulikum oleks koostada äriplaani lapsehoiu teenuse peale.
- Oleksin saanud palju rohkem, kui oleksime saanud teha äriplaani lapsehoju teenusest.
- Äriplaani tegemine, see oli väga keeruline, sest meil oli vähe tunde.
- Tööd olid rasked.
- Raske oli nii lühikese ajaga midagi selgeks saada.
- Omaloomingut ega oma arvmust ei tohtinud olla. Samas mõistan seda, kuid osades ülesannetes oleksin tahtnud veidi teistmoodi teha, kui õpetaja rõhutas.
- Juura poolt oleks võinud rohkem olla.

Õpilaste käest küsiti, mida võiks edaspidi teisiti teha. Anti järgmisi vastuseid (sulgudes vastanute sagedus):

- Panna moodul valikaineks, sest see on raske ning kõik ei taha seda õppida. (4)
- Teha loogilisemad ja kergemad tööd.
- Rohkem esitlusi.
- Veel rohkem erinevaid inimesi rääkima kutsuda, sh jurist.
- Seekord pidime äriplaani koostama kahekesi, kuid

grupi suurus võiks olla suurem, et saaksime paremini meeskonnatööd teha.

- Loomingulisemalt ja huvitavamalt tunde läbi viia, erinevaid videosid vaadata jm.
- Täpsemalt kirjeldada stsenaariumid: mis juhtub, kui teen ühed valikud ja mis juhtub siis, kui teised.

22 õpilast vastas, et mooduli läbimine annab valmisoleku ettevõtlusega alustamiseks ning 23 õpilast vastas, et ei anna. Järgnevalt on esitatud näited vastustest koos põhjendustega:

- Jah, sa saad teada põhitõed, kuidas äriaga tegeleda ja saad selgituse mõistetele, mis on olulised.
- Annab mõningaid algteadmisi, kuid arvan, et sellest jääb väheseks oma ettevõtte loomisel.
- Ma arvan, et ta annab sellest mingisuguse ülevaate, aga ma poleks päris kindel, et alustada koheselt oma ettevõtlusega, pigem võtta juurde koolitusi ja saada juurde uusi teadmisi.
- Ei, liiga palju üldistust.
- Ei usu küll, liiga vähe tunde oli.
- Mitte mingil juhul. Sest seda peaks veel ikka kõvasti õppima, siit saime me ainult ettekujutuse, kui peaksime tahtma midagi luua.
- Kindlasti annab, sain rohkem teada, mida on vaja, et ettevõtlusega tegeleda. Mis võib takistada, millele tähelepanu pöörata.
- Leian, et kuna kontakttunde jäi siiski pigem väheks, siis päris ettevõtlusega alustamiseks see mulle valmisolekut ei anna, kuid kindlasti paneb ettevõtlusega alustamise peale vähemalt mõtlema.
- Minu arvates annab mooduli läbimine valmisoleku ettevõtlusega alustamiseks. Kõige tähtsam, et inimestel oleks soov ettevõtlusega alustamiseks.
- Ma arvan, et tuleks selle kohta veel teadmisi koguda enne kui alustada.
- Annab motivatsiooni, aga valmisolekuks tuleks minul veidi põhjalikumalt ja süvenenumalt teemat käsitleda. Nt ettevõtluseõpiku läbitöötamine koos õppejõuga samm-sammu haaval.
- Mind inspireeris küll. Näen end ettevõtjana. Oluline on eelkõige soov ja hea idee, kuid alati ei piisa ka sellest. Antud materjal aitas mõista iseennast isiksusena ning vaadelda, kas mul on üldse potentsiaali.
- Selle kaudu saab veidi aru, missugune näeb välja ettevõtte ja selle alustamine.
- Ei anna, küll aga annab kindlustunnet, kui varasem kogemus on olemas.
- Minu jaoks annab, kuna ma olen varem äriplaaniga kokku puutunud ja seda teha üritanud. Selle mooduli läbimine tuletas mulle paljud asjad meelde mõne uue asja sain ka teada.
- Jah, valmisoleku annab ja suuna, kuidas teha, kuid muidugi peaks veel edasi uurima ja selgemaks tegema teatud asjad, mis puudutavad alustavaid ettevõtteid, et ettevõtte saaks edukaks.
- Mulle tundub, et mooduli tundide arv ei ole piisav täielikuks ülevaateks ettevõtlusest, kuid ettevõtlust õpitakse

põhjalikumalt ühes teises erialas.

- Kellel on soovi oma ettevõtte teha, said kindlasti palju infot ja kogemuse, kuidas koostada äriplaan.
- See annab algteadmised ettevõtlusest. Äri alustamiseks oleks vaja põhjalikumat õpet.
- Ei, liiga vähe infot ja vähe tunde.
- Ma arvan küll, et annab, sest sul on juba ettekujutus, mis sind ees võib oodata.
- Kindlasti mitte. Maht on selle jaoks liiga väike ja nii vähese aja jooksul ei suuda omandada kõiki vajalikke teadmisi.
- Mingis mõttes küll, keda see huvitab. Mind isiklikult ei huvita see kursus üldse ja see võiks olla valikainena, kuna usun, et osadele ei meeldi see samamoodi nagu mulle.
- Ei, natukene kaootiline ülesehitus oli, et kindlasti peab ise ka õppima juurde või võtma veel ettevõtluse kursuse.
- Ei. Palju asju jäi lahtiseks.

19 õpilast vastasid, et nad soovivad ettevõtlusega alustada ning 22 vastas, et mitte.

Järgnevalt on välja toodud **kutsekoolide õpilaste koondettepanekud.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu:

- Muuta õpiväljundid selgemaks ja arusaadavamaks.
- Täpsemalt siduda õppematerjalid õpiväljundite saavutamiseks.
- Mitmekesistada õppemetoodikat: lisada videoid, juhtumikirjeldusi, teste.
- Koostada juhised ettevõtete külastamiseks ja/või külalissetevõtjate kutsumiseks.
- Teemadest lisada/pöörata suuremat tähelepanu fiantsidele ja juurale.
- Koostada juhised, kuidas teha äriplaan konkreetse ettevõtte loomiseks.

Muud ettepanekud:

- Vähendada karjääriõppe osakaalu ettevõtlusõppes.
- Kaaluda ettevõtlusõppe õpetamist valikainena.
- Suurendada ettevõtlusõppe mahtu.

2.7. Kutsekooli õpetaja tagasiside küsitluse tulemusena

Tagasisidet ettevõtluse moodulile andis üks õpetaja. Küsimustikule (vt lisa 2.6) vastanud õpetaja ei olnud varem läbinud programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe mooduli koolituse. Mooduli läbiviimiseks pidi õpetaja tegema eeltööd, nimelt tegema sobivate õpetajate valiku ning sõlmima kokkulepped.

Õpetaja hindas õpiväljundite sobivust sihtgrupile heaks, õpiväljundite sobivust ettevõtluspädevuse arendamiseks ei heaks ega halvaks ning õpiväljundite arusaadavust ja selgust väga heaks.

Õpetaja hinnangul õppemeetodite sobivus sihtgrupile ning nende arusaadavus ja selgus olid head ning meetodite sobivus ettevõtluspädevuse arendamiseks väga hea.

Õpetaja hindas õppeteemade sobivust sihtgrupile ning nende sobivust ettevõtluspädevuse arendamiseks ei heaks ega halvaks ning õppeteemade arusaadavust ja selgust heaks.

Õpetaja arvas, et hindamismeetodite sobivus sihtgrupile, ettevõtluspädevuste arendamiseks ja arusaadavus olid head. Hindamiskriteeriumide sobivus sihtrühmale olid head, nende sobivus ettevõtluspädevuste arendamiseks polnud ei hea ega halb.

Õpetaja hinnangul olid ülesannete ja kodutööde sobivus sihtgrupile ning nende arusaadavus head, ning nende sobivus ettevõtluspädevuste arendamiseks oli väga hea.

Õppematerjalide sobivus sihtgrupile ning nende selgus polnud õpetaja arvates ei hea ega halb ning õppematerjalide sobivust ettevõtluspädevuste arendamiseks hindas õpetaja heaks.

E-kursuse sobivust sihtgrupile, arusaadavust ja sobivust ettevõtluspädevuste arendamiseks hindas õpetaja ei heaks ega halvaks.

Õpetaja arvas, et mooduli maht ja sisu ei olnud omavahel vastavuses, kuna suhteliselt palju oli teooriat, vähem aga praktilisi oskusi ja hoiakuid toetavaid õppevõimalusi (eriti, kui arvestada muutunud õpikäsitlust ja üha lühenevaid õppekavasid). Samas märkis õpetaja, et on võimalik olla paindlik ja teha seda, mida erialaselt vajalikuks osutub.

Ettevõtluspädevuste raamistiku kohta oli õpetajal täiesti piisavalt tugimaterjale. Õpetaja hinnangul oli tal piisavalt tugimaterjale õppematerjalide, õpijuhiste ja Moodle'i kursuse kohta. Õpetaja pidas kasulikuks tugimaterjale nii ettevõtluspädevuse raamistiku, õppematerjalide, õpijuhiste kui Moodle'i kursuse kohta.

Õpetaja arvates ei olnud tugi/abi programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmelt piisav ega ebapiisav (keskmine hinnang).

Mooduli rakendamise protsessis (nii korralduse kui sisu osas) pidas õpetaja positiivseks tugisüsteemi ja materjalide olemasolu. Negatiivseks pidas ta praktilise osa vähesust ja kättesaadavust. Õpetaja õppis mooduli rakendamise käigus tegema koostööd ja praktiliselt lõimima erinevaid mooduleid.

Õpetaja **ettepanek** oli, et erinevate erialade sisulisi vajadusi tasub veel uurida, näiteks kaardistada õppekavad, mille väljundiks on vajadus hakata väikeettevõtjaks ning soovitas programmi tegevustega jätkata.

Antud alapeatükis esitatud tulemusi vastuste vähesuse tõttu ei saa üldistada.

2.8. Järeldused ja ettepanekud kutsekoolide õpilaste ja õpetajate uuringu tulemusena

Uuringu peamised järeldused:

- Kutsekoolide õpetajad ei rakendanud moodulit täiel määral, kohaldasid seda vastavalt sihtrühmale, õppekorralduse võimalustele ja varem õpetatud teemadele või moodulitele.
- Mooduli lõplikku mõju on raske hinnata, kuna intervjuerimise ajal ei olnud intervjueritavatel moodul lõpetatud ega kõiki õpiväljundeid hinnatud.
- Kasutatakse asjakohaseid õppemeetodeid ja kombineeritakse neid loovalt ning sihtrühma arvestades.
- Õpetajad olid üldiselt positiivsed mooduli osas ja üsna üksmeelselt positiivsed toetavate koolituste ja lisamaterjalide osas e-kursusel e-õppe keskkonnas Moodle.
- Õpetajad rääkisid küll ettevõtlikkuspädevuste olulisusest ettevõtlusõppes, kuid toetasid seda pigem läbi meetodite ega toonud välja, kuidas nad ühe või teise pädevuse arengut toetasid.
- Suhtumises ettevõtlusõppesse oli eristatav: ühelt poolt asetatakse esiplaanile see, mis toimub majanduskeskkonnas ja ettevõtluses, mida ja kuidas ettevõtluses tehakse, (äriplaan, finantsid jt), teisalt asetatakse rõhk ettevõtlikkusele, leitakse see olevat kõige alus.

Ettepanekud õpetajate intervjuude põhjal:

- Jätta mooduli mahuks 6 EKAPd või kaaluda pigem mooduli mahu suurendamist, et tagada teemade käsitlemiseks piisav aeg.
- Vaadata üle, et mooduli erinevatele teemadele kavandatud aeg oleks piisav.
- Vaadata üle keerukamate teemade käsitlemisel (nt

finantsid) ning kohandada sobivaks, jõuetekohaseks põhikoolijärgsetele õppijatele.

- Vaadata üle ettevõtlusõppe baasmooduli teemade katuvus karjäärimooduliga ning korrigeerida vajadusel sisu/mahtu.
- Jätkata mooduli rakendamise koolituste korraldamist.
- Täiendada mooduli rakenduskava erinevate huvitavate, praktiliste meetodite ja ülesannetega ja digivahenditega ning moodulit rakendava ettevõtlusõpetaja vajalike pädevuste kirjeldusega.
- Pöörata mooduli rakenduskavas tähelepanu ettevõtlike hoiakute kujundamisele.
- Kontrollida mooduli rakenduskavas toodud elektroonsete õppematerjalide linkide korrektsust/kehtivust.
- Anda praktilised soovitusel mooduli tulemuslikuks rakendamiseks koolis, sh teemade järjestus, rakendamise aeg, ühildamine teiste moodulitega, eeldusmoodulid jms.

Ettepanekud õpilaste intervjuude põhjal:

- Kasutada praktilisi tegevusi mooduli läbiviimisel, et õpe oleks huvitav ning teadmised paremini kinnistuks. Täiendada mooduli rakenduskava erinevate praktiliste tegevustega kirjeldustega.
- Kaaluda ettevõtte juhtimise ja arendamise teema mahu suurendamist moodulis, kasutades elulisi ja igapäevaseid näiteid.
- Kaaluda äriregistri võimaluste tutvustamist ja õpetamist senisest enam – tuua välja mooduli rakenduskavas äriregistri võimaluste tutvustamine.
- Kasutada mitmekesiseid õppemeetodeid – täiendada mooduli rakenduskava eriilmsete õppemeetodite kirjeldustega.
- Kaaluda esimese õpiväljundi (mõistab ärivõimalusi lähtudes iseenda eeldustest ja oskustest ning keskkonna toetavatest ja piiravatest teguritest) mahu vähendamist.
- Rakendada baasmoodulit erialaspetsiifiliselt, eriti vanemate õppurite (viies tase) puhul – täiendada mooduli rakenduskava erialaspetsiifiliste näidete ja soovitustega.
- Pöörata tähelepanu mooduli rakendamisega seotud korralduslikele küsimustele: mooduli sobiv ajastamine, teemade jaotamine pikemale perioodile. Anda juhised ja soovitusel mooduli rakendamiseks.
- Kaaluda mooduli rakendamist valikainena huvilistele.

Ettepanekud õpilaste küsimustiku tulemuste põhjal:

- Muuta õpiväljundid selgemaks ja arusaadavamaks.
- Täpsemalt siduda õppematerjalid õpiväljundite saavutamiseks.
- Mitmekesistada õppemethodikat: lisada videoid, juhtumikirjeldusi, teste.
- Koostada juhised ettevõtete külastamiseks ja/või külalissettevõtjate kutsumiseks.
- Teemadest pöörata suuremat tähelepanu finantsidele ja juriidikale.
- Koostada juhised, kuidas koostada äriplaani konkreetse ettevõtte loomiseks.

3 ETTEVÕTLUSÕPPE MOODULITE PILOTEERIMINE KÕRGKOOULIDES

3.1. Taustinformatsioon

Kõrghariduses on ettevõtlusõppe riiklikult vähe reguleeritud. Ühest vähestest ettevõtluspädevusega seotud suunistest tuleneb Kõrgharidusstandardist, mis kehtestab õppekavale ja õppetöö kvaliteedile esitatavad nõuded ning annab ettevõtlusõppe aspektist suhteliselt üldised suunised. Samas sätestab see standard, et bakalaureusetasandil kooli lõpetamiseks ja rakenduskõrgharidusõppe diplomi saamiseks peavad üliõpilased olema suutelised omandatud teadmisi ja oskusi töös rakendama, olles valmis tegutsema oma kutsealal spetsialisti ülesannetes või ettevõtjana. Magistrikraadi saamiseks tuleb üliõpilasel paljude muude väljundite hulgas olla valmis tööks erialast kvalifikatsiooni nõudval tegevusalal, näidates seejuures algatusvõimet, vastutustunnet, juhtimis- ja meeskonnatööoskusi. Otsest valmisolekut ettevõtjana tegutsemiseks magistrikraadi omistamisel ei nõuta. Ärinduse ja halduse õppekavades on ettevõtluspädevuste omandamine loomulik osa õppes, kuid teistes õppekava gruppides pole ülikoolid õppekavade väljundite sõnastamisel ettevõtluspädevusi sageli prioriteetseks pidanud. Mittemajanduserialade üliõpilastele pakutakse enamasti vabaainena mitmesuguseid ettevõtluskursusi. Haridus- ja Teadusministeerium lülitas 2013. aastal kõrgkoolidega sõlmitud

tulemuslepingutesse ettevõtlusõppe arendamise kohustuse, mille tulemusena suurenes oluliselt ettevõtlusõppe ainete osa mitme kõrgkooli õppekavades. Lähtuvalt ettevõtlusõppe spetsifikast, on programmi Edu ja Tegu raames töötatud välja kahte liiki moodulid (vt. joonis 2): ettevõtlusõppe moodulid (baasmoodulid) ja spetsialiseerumismoodulid (vastavalt koolide vajadusele ja üldistele õppevaldkondadele). Nii on koolidel üks võimalus rakendada baasmoodul bakalaureuseõppes ning pakkuda magistriõppes õppevaldkondade järgi spetsialiseerumismooduleid. Teine variant on hoopis võimaldada õppijal omandada bakalaureuseõppes ettevõtluspädevus kitsamalt erialaga seotud valdkonnas ja jätkata magistriõppes sama toote/teenusega juba ettevõtte kasvu ja rahvusvahelistumise moodulis. Moodulid annavad palju võimalusi ettevõtlusõppe kombineerimiseks eri taseme õppekavades. Välja töötatud õppemoodulid on soovituslikud näidised sellest, kuidas ettevõtluspädevuse mudelit õppes rakendada. Kõikidel kõrgkoolidel üldiselt ja õppejõududel on palju võimalusi õppemoodulis kirjeldatud teemade, väljundite ja metoodika kombineerimiseks ning lõimimiseks nii õppekavadesse, kui ka teistesse õppemoodulitesse ja -ainetesse.

EKR tase*	Ettevõtlusõppe baasmoodulid	Spetsialiseerumismoodulid	Haridustase
8. tase		Teaduse kommersialiseerimise moodul	Kõrgharidus
7. tase	Magistriõppe baasmoodul	Loovettevõtlus	
		Ettevõtte kasv ja rahvusvahelistumine	
		Sotsiaalne ettevõtlus	
		Õpetajahariduse moodul	
		Tehnoloogiaettevõtlus	
6. tase	Bakalaureuse/ rakenduskõrgharidus-õppe baasmoodul	Maaettevõtlus	
		Sotsiaalne ettevõtlus	
		Loovettevõtlus	
		Metsa- ja keskkonna ettevõtlus	
		Cross-border entrepreneurship	
		Õpetajahariduse moodul	

Joonis 2. Kõrghariduse baas- ja spetsialiseerumismoodulid

Allikas: autorite koostatud. *EKR – Eesti kvalifikatsiooniraamistik

3.2. Uuringu metoodika ja valimi kirjeldus

Uuring koosnes kahest osast. Esimene osa hõlmas intervjuude läbiviimist ja teine osa tagasiside küsitlusi.

Uuringu meetoditeks valiti pool-struktureeritud intervjuud ja fookusgrupi intervjuud (edaspidi kasutatakse koondnimeist „intervjuu“). Intervjuu küsimused olid koostatud sellisel, et saada parimal moel mitmekülgset tagasisidet piloteeritud kursuste kohta. Intervjuu küsimused käsitlesid suuremas osas teavet õpiväljundite ja teemade; õppeprotsessi, -metoodika ja pädevuste; õppemetoodika ja hindamise kohta. Intervjuu küsimused on esitatud lisa 3.1.

Intervjuude keskmine kestus oli 47 minutit (kõige lühem oli 13 minutit ja pikim 67 minutit). Audiofailid transkribeeris kolmas

osapool. Intervjuul osalemine oli anonüümne ning osalejal oli võimalus iga hetk uurimuses osalemisest loobuda. Iga intervjuul osaleja täitis uuringus osalemise nõusoleku vormi (vt lisa 3.2), millega kinnitas enda nõusolekut avaldada esitatud andmed uuringu aruandes. Uuringus osalemise nõusoleku vorme, audiofaile ja transkriptsioone ei ole võimalik kokku viia, kuna selleks kasutati eraldi failis olevat kodeeringut. Pärast uuringu läbiviimist paigutati audiofailid, transkriptsioonid ja nõusoleku vormid uuringu partneri arhiivi.

Uuring viidi läbi vahemikus 2018.a juunist juulini. Uuringus osales kokku 57 inimest kuuest kõrgkoolist: Tartu Ülikoolist, Eesti Maaülikoolist, Tallinna Ülikoolist, Tallinna Tehnikaülikoolist, Eesti Ettevõtluskõrgkoolist Mainor ja Tallinna Tehnikakõrgkoolist. Kokku osales 44 üliõpilast ja 13 õppejõudu (vt tabel 20), sh intervjuudel ja fookusgruppides osalenud õppejõud kattusid osaliselt.

Tabel 20. Kõrgkoolide intervjuudes/fookusgrupi intervjuudes osalejad

Kool	Kursus/moodul	Kuupäev	Meetod	Osalejate arv
Tallinna Tehnikakõrgkool	Ettevõtlusõppe baasmoodul	19.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Tallinna Tehnikakõrgkool	Ettevõtlusõppe baasmoodul	21.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Tallinna Ülikool	Ettevõtlusõppe baasmoodul	25.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Tallinna Tehnikaülikool	Ettevõtlusõppe baasmoodul	26.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Tallinna Tehnikaülikool	Ettevõtlusõppe baasmoodul	26.06.2018	Fookusgrupi intervjuu	5 õppejõudu
Tallinna Tehnikaülikool	Ettevõtlusõppe baasmoodul	26.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Tallinna Ülikool	Ettevõtlusõppe baasmoodul	25.06.2018	Fookusgrupi intervjuu	4 üliõpilast
Tallinna Ülikool	Loovettevõtlus	25.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Tallinna Ülikool	Loovettevõtlus	25.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Tallinna Ülikool	Loovettevõtlus	25.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Tallinna Ülikool	Loovettevõtlus	25.06.2018	Fookusgrupi intervjuu	4 õppejõudu
Eesti Maaülikool	Maaettevõtlus	18.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Eesti Maaülikool	Maaettevõtlus	18.06.2018	Intervjuu	1 õppejõud
Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor	Rahvusvaheline äri	17.06.2018	Fookusgrupi intervjuu	13 üliõpilast
Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor	Rahvusvaheline äri	17.06.2018	Fookusgrupi intervjuu	10 üliõpilast
Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor	Piiriülene ettevõtlus (ingl k Cross Boarder Cooperation)	13.06.2018	Fookus	13 üliõpilast
Tartu Ülikool	Arengumeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes*	25.06.2018	Fookus	3 üliõpilast
Kokku				44 üliõpilast 13 õppejõudu

*Ettevõtlus õpetajahariduses

Uuringu tulemused on esitatud moodulite kaupa: ettevõtlus-õppe baasmoodul, loovettevõtlus, maaettevõtlus, rahvusvaheline äri, piiriülene ettevõtlus, arengumeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes. Iga kursuse kohta on tulemused esitatud võimaluse korral õppejõudude ja üliõpilaste kohta eraldi.

Küsimustikest rakendati õppejõudude tagasiside küsimustikku (vt lisa 3.3). Kokku vastas küsimustikule 18 õppejõudu (vt tabel 21).

Tabel 21. Kõrgkoolide õppejõudude tagasiside küsimustiku täitjad, piloteeritud koolid, õppekavad, õppeained ja sihtrühmad

Kursus/moodul	Vastanute arv	Piloteerinud koolid	Õppekavad	Õppeained	Sihtrühmad
Ettevõtlusõppe baasmoodul	7	Tallinna Tehnikaülikool, Tartu Ülikool, Tallinna Ülikool, EBS	rakenduslik majandusteadus ja äriinfotehnoloogia, haldus- ja ärikorraldus, rahvusvaheline äri, tehnikateadused, majandusteaduste bakalaureuseõpe	ettevõtluse alused, ettevõtlus ja äri planeerimine, ettevõtlus ja majandus, ettevõtluse alused ja tudengi-ettevõtted	bakalaureuse 1. kursus, magistriõppe 1. kursus
Loovettevõtlus	3	Tallinna Ülikool	nüüdismeedia magistriõpe	loomemajandus ja loomeettevõtlus	magistriõppe 1. kursus
Maaettevõtlus	2	Eesti Maaülikool	ökonomika ja ettevõtlus, majandusarvestus ja finantsjuhtimine	Innovation and Entrepreneurship for Rural Development, maaettevõtluse üldkursus	vabaaine välisüliõpilastele, külalisüliõpilastele, üliõpilased
Ettevõtte kasv ja rahvusvahelistumine	2	Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor	ärijuhtimine	rahvusvaheline äri	3. kursus, kaugõppe 3. kursus
Piiriülene ettevõtlus (ingl k Cross Border Entrepreneurship)	3	Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor	Creativity and Business Innovation, International Business Administration	Fundamentals of Business, Enterprising Management	1. kursus, magistriõppe 1. kursus, välisüliõpilased
Arendusmeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes	1	Tartu Ülikool	ettevõtluspedagoogika	arendusmeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes	õpetajad

Uurimuse tulemustes tuuakse peamiselt välja vastajate ettepanekud selles vormis, kuidas need esitati. Iga alapeatüki lõpus on välja toodud konkreetse sihtrühma uuringust välja tulnud koondettepanekud, mis on suunatud nii mooduli koostajatele, kooli administratsioonile, ministeeriumile vms. Ettepanekud on jaotatud kahte rühma: need, mille rakendamist tuleb kaaluda programmi Edu ja Tegu raames (ettepanekud haridustasemetel töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks) ja muud ettepanekud, sh ettepanekud riigile ettevõtlusõppe parendamiseks.

Küsimustikest rakendati üliõpilaste tagasiside küsimustikku (vt lisa 3.4). Kokku vastas küsimustikule 27 üliõpilast (vt tabel 22).

Tabel 22. Kõrgkoolide üliõpilaste tagasiside küsimustiku täitjad, piloteeritud koolid, õppekavad, õppeained ja haridustase

Kursus/ moodul	Vastanute arv	Piloteerinud koolid	Õppekavad	Õppeained	Haridustase
Ettevõtlusõppe baasmoodul	2	Tallinna Ülikool	haldus- ja ärikorraldus	ettevõtlus ja majandus	bakalaureus, magister
Loovettevõtlus	7	Tallinna Ülikool	nüüdismeedia, sotsiaaltöö, riigiteadused	loomemajandus ja loomeettevõtlus, sotsiaaltöö,	bakalaureus, magister
Maaettevõtlus	2	Eesti Maaülikool	maaehitus, toiduainete tehnoloogia	ideest oma ettevõteteni ehk ettevõtlusega alustamise ABC	bakalaureus, magister
Ettevõtte kasv ja rahvusvahelistumine	10	Eesti Ettevõtluskõrg- kool Mainor	ärijuhtimine	rahvusvaheline äri	rakenduskõrgharidus
Piiriülene ettevõtlus (ingl k Cross Border Entrepreneurship)	6	Eesti Ettevõtluskõrg- kool Mainor	Creativity and Business Innovation, International BusinessAdministration	Fundamentals of Business, Enterprising Management	rakenduskõrgharidus

3.3. Uuringu tulemused moodulite lõikes

Alljärgnevalt on toodud esmalt välja intervjuude ja fookusgrupi intervjuude tulemused, seejärel küsimustike põhjal õppejõudude tagasiside ja üliõpilaste tagasiside. Iga mooduli analüüsi lõpus tuuakse välja ettepanekud konkreetse mooduli parendamiseks.

3.3.1. Ettevõtlusõppe baasmoodul

Õppejõudude ja üliõpilaste intervjuude/ fookusgrupi intervjuude tulemused

Ettevõtlusõppe baasmooduli kohta avaldas arvamust kaheksa õppejõudu neljast kõrgkoolist (kokku viis intervjuud ja üks fookusgrupi intervjuu) ning 4 üliõpilast fookusgrupi intervjuu kaudu. Intervjuueritavad piloteerisid 2017.a sügisel avaldatud baasmoodulit. Mooduli täiendatud versioon tehti kättesaadavaks 2018.a jaanuaris. Viimases alalõigus kommenteeritakse uuemat versiooni, mis oli võrreldes piloteeritava versiooniga oluliselt edasi arendatud.

Kursuse õpiväljundid, struktuur ja teemad

Ettevõtluse baasmoodulit (edaspidi ka lühidalt „baasmoodul“) piloteeriti mitme ettevõtlusaine raames. Enamasti kattusid baasmooduli õpiväljundid nende õppeainete õpiväljunditega, mille raames seda piloteeriti. Suurem osa õpiväljunditest täideti.

Baasmoodul hõlmab endas paljusid oskusi ja nende koosmõju. Ülekantavatest pädevustest arendati meeskonnatööd ja -liikmete vahelist töökorraldust, esinemisoskust, pitšimist, materjalide läbitöötamist ja info leidmist, ajaplaneerimist, kirjalikku eneseväljendust, materjali otsimise oskust ja inglise keelt.

Peeti loogiliseks, et baasmooduli ülesehituse aluseks on ettevõtlusprotsess. Teemad katsid intervjuueritavate hinnangul ettevõtlusprotsessi ning teemades puudujääke ei nähtud. Piloteeritud kursustel oli kattuvus baasmooduli teemadega ca 90 protsenti.

Teemade loetelu kohta toodi välja, et baasmoodulis puudub siseettevõtluse (*intrapreneurship*) teema, st puudus käsitlus tegutsevas ettevõttes ettevõtliku töötajana töötamise kohta. See teema on oluline avada kohe kursuse algusosas, et tudengitel ei tekiks vastuseisu ettevõtluse suhtes ja need, kes ei soovi ettevõtjaks saada, säilitaksid huvi kursuse vastu. Samuti toodi esile, et tuleb mõelda, kuidas rahandusalaseid teadmisi huvitavamalt või loovamalt edasi anda. Siiski toodi välja, et baasmoodulis oli finantside teema piisavalt lihtsalt avatud ja seda oli parasjagu nii palju, et saaks põhitõed selgeks õpetatud ning täita ärimudelit.

Materjalid olid teemade vahel ebahühtlaselt jaotatud – mõne teema kohta oli rohkem materjale ja mõne teema kohta vähem. Materjalid olid esitatud lingikoguna. Enamasti lõimiti baasmoodulis esitatud materjale oma õppainesse. Oma materjale ei vahetatud välja, mõningaid asendati, mõni võeti juurde. Materjalidest kasutati raamatuid, artikleid, juhendmaterjale, videoid, ärimudeli vorme. Materjalidest tunti puudust turunduse teemaga seotud lihtsatest vormidest, mida üliõpilased saaksid täita.

Kursuse õppemeetodid

Õppemeetoditest kasutati videoid. Näidati videolõiku nõ isutekitajana, ning kes tahtis, sai pikemalt vaadata. Videote juures toodi aga puudusena seda, et oli selgusetu, mida nende videodega peale hakata, miks peaks neid üliõpilasele näitama. Täheledata, et videod olid pikad, neid ei pruugita vaadata, kui nendega ei anta konkreetset ülesannet. Pooletunnine video on liiga pikk. Sobiksid hästi 2–5-minutilised videod, mida tunnis näidata ja pärast seda diskuteerida.

Piloteerimise käigus kasutati palju aktiivõppe meetodeid, kuigi toodi välja, et näiteks tehnikaalade üliõpilased peavad aktiivõppe asju tülikateks. Arvati, et tudengitel võib jääda aktiivõppe puhul mulje nagu lihtsalt mängitakse, aga oluline oleks, et õppejõud selgitaks, milleks üht või teist ülesannet sooritati. Tudengid aga töid välja, et neile meeldisid praktilised elulised näited ja nad oleks oodanud külalisesinejaid (praktikuid, ettevõtjaid).

Meetoditest jäi puudu meeskonna moodustamise ülesannetest – kuidas inimesi avada, kuidas nad saada meeskonda-desse. Võiks olla kirjeldatud meeskondade kokkupanemise võimalusi nii õppejõu, kui ka tudengite seisukohast. Moodulis ei olnud seletatud, kui suured peaksid meeskonnad olema. Samuti toodi välja, et meeskonnatööd, loovus- ja probleemilahendusoskusi arendavaid ülesandeid oli moodulis vähe, suurem osa olid idee arendamisele fookustatud harjutused. Samuti selgus, et puudu jäi kaasustest – juhtumiuülesannetest, mida tunnis lasta tudengitel lahendada. Arvati, et hästi töötavad praktilised ülesanded, mis põhinevad konkreetsetel ettevõtetel või ettevõtete andmetel põhinevad ülesanded.

Meetodite puhul peaks vastajate arvates olema näiteid selle kohta, kuidas neid kasutada. Arvati, et õppejõud on isiksustena väga erinevad. Üks harjutus ühe käes töötab, teise käes ei tööta – peab olema valik. Puudu jäi erinevate tehnikate rakendamise juhendist õppejõule: miks see juhend peaks võimaldama anda tudengitele tagasisidet, mida sellega õpiti ja millele tähelepanu pöörata, milliseid järeldusi selle harjutuse põhjal võiks teha ehk analüüsi pool.

Iga teema ja harjutuse juures peab olema selge eesmärk ja juhis. Iga harjutuse taga peaks olema kirjeldatud, milliseid pädevusi sellega arendati ja kuidas anda tagasisidet. Ideaalis võiks olla iga teema juures harjutuste valik, need harjutused peaks olema omakorda lahti seletatud, mitte pakutud ainult meetodit või protsessi, vaid ka järgmist sammu – mida sellega saavutatakse, millist muutust soovitakse esile kutsuda. Pakuti ka, et võivad olla sarnaste ülesannete grupid, mille vahel valida.

Õppekohtumiste käigus rakendati peamiselt meeskonnatööd, mille tulemusena paluti teha ettekanne. Kursustele kutsuti rääkima ka külalissetvõtjaid. Mõni õppejõud võttis moodulist mitmesuguseid ülesandeid katsetamiseks.

Teooria omandamine toimus praktiliste tegevuste kaudu. Umbes ühe kolmandiku kohtumise ajast õppejõud selgitas

teoreetilisi seisukohti ja kaks kolmandikku oli praktiline töö, nt otsiti teooria põhjal vastuseid etteantud küsimustele jne. Praktika osakaal oli oluliselt suurem ja see oli ka eesmärk. Tudengid tegid palju kohapeal ära ning neile see sobis, kuna koju anti vähem ülesandeid.

Kursuse hindamine

Hindamisele läheneti mitmeti. Nt ühe kursuse raames koosnes hindamine paljudest osadest ehk suur osa hindest – 80 protsenti – saadi praktikumis või seminaris lahendatud ülesannete eest. Hinnati esitlusi, sealhulgas lõpupitši, ärimudeli terviklikkust, põhjendusi ja seletusi. 20 protsenti moodustas teadmiste kontroll, eksam. Eksami käigus hinnati teadmisi teooria kohta valikvastustega küsimustega abil.

Hindamisel kasutati diferentseeritud enese- ja vastastikhindamist. Enamasti tehti tööd meeskondades, kuid see ei välistanud tulemuste diferentseerimist. Esmalt diferentseeriti hinnet eksamitööga või arvestustestiga. Teiseks toimus meeskonnasisene vastastikhindamine, kus tudengid hindasid üksteise panust. Vastastikune hindamine võeti hästi vastu, tudengid teostasid seda sisukalt ja ausalt.

Teise piloteeritud kursuse raames moodustas äriplaani osa 40 protsenti, baasterminite ja -teadmiste test 30 protsenti ja aktiivne osalemine kohtumistel 10 protsenti. Ülejäänud punktide osa jaotus teistele ülesannetele. Hindamiseks kasutati ka õpipäevikut.

Ühel kursusel hinnati protsessi, sest ideed ei pruugi alati olla head või kasulikud, aga tudengid peavad siiski selle protsessi läbima. Teise kursuse puhul hinnati aga idee teostatavust, kohta turul, kas on olemas kliendid jms.

Kursuse käigus küsiti tagasisidet kursuse keskel (juhuks, kui selgub midagi väga kriitilist, siis saab midagi veel ette võtta) ja lõpus. Ehk refleksioon toimus kahel korral ning hinnati nii kursust kui ka iseennast.

Puudust tunti vahepealsetest kordamisküsimustest, enesekontrolli küsimustest. Enesekontroll on nüüdisaegse õpikäsitluse üks alus – teadmisi ei kontrollita ainult eksamil, vaid antakse juba kursuse keskel võimalus omandatud teadmisi kontrollida. Seda saab näiteks teha iga järgmise loengu alguses eelmise osa kohta. Ideaalis võiks iga teema lõpus olla väike enesekontrolli test kättesaadav Moodle'is.

Baasmooduli õpjuhise juures oli hästi konkreetsetel välja toodud punktisüsteem, kuid ei olnud selge, millised punktid olid individuaalsed ja millised anti meeskonnale. Baasmooduli hindamisüsteemist ei tulnud välja, mida hinnatakse individuaalselt ja mida meeskonnas. Ei tohi tekkida võimalust, et mõni läbib kursuse nii, et ei tee mitte midagi. Samuti peaks olema hindamisel eneseanalüüsi võimalus, sest õpiväljund on „analüüsib ennast ja oma rolli ettevõtlusprotsessis”. Kui tudeng läbib mooduli meeskonnatöona, siis tuleb näidata, kus ta reaalset analüüsib enda tulemuslikkust.

Üldine tagasiside

Arvati, et baasmoodul on väga hea materjal neile, kes alustavad. Neile, kes esimest korda asuvad ettevõtluse ainet õppima, on moodul perfektne. Uutele õppejõududele on see tugi kindlasti hindamatuks abiks. Pikemat aega õpetanud õppejõud vaatasid pigem, kuidas moodul sobib varasemalt tehtuga, mitte kui võimalust midagi täiesti uut katsetada.

Baasmoodulilt oodatakse tööriistu ja ka leiti uusi meetodeid. Ootusi pannakse eelkõige materjalile, mida tudengitele edasi anda, mis oleks ühes kohas ja mille põhjal saaks enda materjali täiendada. Sooviti saada ideid, materjale oma kursuse rikastamiseks ja mitmekesistamiseks.

Intervjuudes mainiti, et tegelikult oleks pidanud baasmooduli koostamise käigus looma koos midagi uut, mitte ainult vahe-tama kogemusi. Suurima puudusena tõsteti esile, et puudub pedagoogiline pool. Milliste meetoditega, kuidas luua tudengile õpikeskkond, et ta saaks arendada oma uskumusi ja motivatsiooni – et just nimelt see pedagoogika, kuidas seda teha – seda baasmoodulis ei olnud. Puudusid pedagoogilised juhendmaterjalid. Tuleks luua parem metoodiline kirjeldus ja rohkem tausta õppejõule pedagoogiliste juhendmaterjalide näol. Pedagoog peaks teadma, kuidas need harjutused toimivad, et neid õigesti ja eesmärgipäraselt kasutada. Tehti ettepanek kaasata pedagoogika eksperte ja/või koolitada välja mingi hulk spetsialiste, kes gruppide kaupa aitaksid pedagoogilist poolt arendada.

Positiivseks peeti seda, et vähemalt oli loodud standard, et ettevõtlusõpe jälgib mingit ühte protsessi ja et kõik õppejõud saavad ühtviisi sellest aru ja mitmes õppeasutuses toimub samal tasemel ettevõtlusõpe. Arvati, et lõppkokkuvõttes oli tegemist aluskursusega ja mida sellega peale hakatakse, sõltub juba igast õppejõust endast.

Väljendati ka ootust e-kursuse osas. Sooviti saada e-kursust, mitte ainult e-tuge.

Tudengid arvasid, et kursus võiks olla seotud eelinkubatsiooniprogrammiga.

Tudengid soovitasid seda kursust teistele üliõpilastele 10-palli skaalal 9-ga.

Kursuse uus versioon

Uuem versioon (avaldati 2018.a jaanuaris) tundus konkreetsem ja kompaktne. Teemade jaotus oli palju võrdsemaks muutunud. Võrreldes esimese piloteeritud kursusega oli uuema versiooni ülesehitus oluliselt selgem. Samas puudusid ka uues versioonis eneserefleksiooni ja individuaalse töö hindamise võimalused. Arvati, et enesehindamise küsimustike osa on segane – õppijad, kutsekool, venekeelsed küsimustikud – miks nad siin on, kes neid kasutab, kes neid täitma peab ja mis

nendega peale hakata? Puudus sissejuhatus – millest tuleb alustada ja millega lõpetada.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ja üliõpilaste koondettepanekud intervjuude/fookusgrupi intervjuude põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete tööühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Arendada kursuse pedagoogilist poolt ehk koostada pedagoogilised juhendmaterjalid. Iga teema ja harjutuse juures peab olema selge eesmärk ja juhised. Iga harjutuse järel peaks olema kirjeldatud, milliseid pädevusi sellega arendati ja kuidas anda tagasisidet.
- Teemade hulka tuleb lisada siseettevõtluse teema.
- Hindamisel näidata, milliseid tegevusi hinnatakse individuaalselt ja milliseid meeskondlikult.
- Pikkadel videotel märkida minutite kaupa lõigud, mis on relevantid näitamiseks auditooriumis.
- Vaadata üle, et materjalid oleksid ühtlaselt teemade vahel jaotatud.
- Lisada meeskonna moodustamise ülesandeid ja –võtteid ning meeskonna suurus.
- Lisada loovus- ja probleemilahendusoskusi arendavaid ülesandeid.
- Lisada kaasusi (juhtumiuülesandeid), mida saab lasta tudengitel loengutes lahendada.
- Iga teema juurde võiks lisada harjutuste valiku ja need harjutused omakorda lahti mõtestada.
- Iga teema lõppu lisada väike enesekontrolli test, mis on kättesaadav Moodle'i keskkonnas.
- Enesehindamise küsimustike osa tuleb selgemaks teha, so jätta vaid asjakohased küsimused, selgitada protsessi kasu jms.
- Lisada turunduse teemaga seotud vorme (töövihik), sh lihtsustatud turunduskava näidis.

Kõrgkoolide õppejõudude muud ettepanekud:

- Siduda baaskursuse läbimine eelinkubatsiooni programmiga.
- Teha valik teemadest, mida saab läbida nt 3 EAP mahuga aine puhul (minivariant).
- Lisada nimekiri võimalikest külalislektoritest.
- Lõimida mooduli õpe eelinkubatsiooniprogrammiga.

Õppejõudude tagasiside küsitluse tulemusena

Kokku andis tagasisidet baaskursusele seitse õppejõudu, kellest viis läbisid enne programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe mooduli koolituse. Õppejõude ajendas moodulit või selle osasid õppes kasutama soov teha oma õppetöö mitmekesisemaks ja üliõpilastele ainet huvitavamaks, proovida uusi põnevaid ülesandeid ja vahendeid, samuti huvi oma õppetööd paremaks ja haaravamaks muuta, aga ka õpet arendada ja kursust testida.

Viis õppejõudu arvasid, et kool/teaduskond/instituut oli väga huvitatud ja toetas mooduli rakendamist (hinnang 5); üks õppejõud andis hinnangu 4 ja veel üks 3 (skaala: 1 – ei toetanud üldse ... 5 – väga huvitatud).

Kõik vastanud nõustusid, et mooduli rakendamiseks oli vaja teha eeltööd. Eeltöö hõlmas järgmisi tegevusi:

- läbi tuli töötada kõik materjalid, mis olid Moodle'is ning otsida lisamaterjale;
- tutvuda mooduli sisu ja eesmärkidega;
- tutvuda kogu sisulise poolega ja valida välja enda jaoks

vajalikud ülesanded;

- muuta programmi ning ajakohastada õppevara;
- teha teavitustööd koolis, et moodul oleks õppetöö osa ka edaspidistes aineprogrammides;
- tutvuda mooduliga, selle meetodite ja eesmärkidega.

Eeltöö tehti mooduli väljatöötamise faasis.

Õppejõududel paluti hinnata mooduli osasid antud kriteeriumide alusel 5-palli süsteemis (5 – väga hea...1 – väga halb). Tulemused on esitatud tabelis 23.

Tabel 23. Kõrgkoolide õppejõudude keskmised hinnangud ja mood (sulgudes) ettevõtluse baasmooduli osadele vastavalt uuritud kriteeriumidele

	Sobivus sihtgrupile	Sobivus ettevõtluspädevuse arendamiseks	Arusaadavus (selgus)
Õpiväljundid	4,57 (5)	4,57 (5)	4,14 (4)
Õppemeetodid	4,43 (5)	4,00 (4)	4,00 (4)
Õppeteemad	4,00 (4)	3,86 (3)	4,00 (4)
Hindamismeetodid	4,14 (4)	4,29 (5)	3,71 (4)
Hindamiskriteeriumid	4,00 (4)	3,86 (3)	4,00 (4)
Ülesanded ja kodutööd	3,71 (4)	4,00 (4)	4,00 (3)
Õppematerjalid	4,86 (5)	4,00 (4)	3,86 (4)
E-kursus	4,29 (5)	4,29 (5)	4,14 (4)

skaala: 1 – ebapiisav, 5 – täiesti piisav

Vastavalt tulemustele tuleks õppejõudude hinnangutest tule- nedes tähelepanu pöörata:

- ülesannete ja kodutööde sihtrühmale sobivusele;
- õppeteemade ja hindamiskriteeriumide sobivusele ettevõtluspädevuse arendamiseks;
- hindamismeetodite, õppematerjalide, ülesannete ja ko- dutööde arusaadavusele.

Viis õppejõudu arvas, et mooduli maht ja sisu on vastavuses, kuid kaks arvas, et mitte (nende arvates ajaline maht ei võimal- danud kogu kursust sobivas mahus õpetada).

Tabelis 24 on esitatud hinnangud tugimaterjalide piisavusele ja kasulikkusele. Vastavalt tulemustele tuleks tähelepanu pööra- ta õppematerjalide piisavusele ja kasulikkusele ning õpijuhise piisavusele.

Tabel 24. Kõrgkoolide õppejõudude keskmised hinnangud ja mood (sulgudes) ettevõtluse baasmooduli tugimaterjalide piisavusele ja kasulikkusele

	Tugimaterjalide piisavus	Tugimaterjalide kasulikkus
Ettevõtluspädevuste raamistik	4,33 (5)	4,17 (5)
Õppematerjalid	4,14 (4)	4,14 (4)
Õpijuhise	4,17 (4)	4,17 (5)
Moodle'i kursus üldiselt	4,33 (4)	4,67 (5)

(skaala: 1 – ebapiisav, 5 – täiesti piisav)

Neli õppejõudu seitsmest märkis, et nad said väga suurt tuge või abi programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmetelt. Kaks hindasid abi 4 palliga ja üks õppejõud 2 palliga skaalal: 1 – ei saanud üldse abi ... 5 – väga suur tugi).

Vastajaid paluti kirjeldada, mis oli nende jaoks mooduli rakendamise protsessis (nii korralduses kui ka sisus) positiivset. Vastused olid järgmised:

- Palju uusi ideid ning mõtteid ja ülesandeid. Üliõpilastel oli kindlasti huvitavam ja ka minu kui õppejõu areng oli märgatav.
- Üliõpilastel oli huvitav ja endal ka. Tugi oli pidevalt olemas.
- Väga selge struktuur ja palju oli sarnast juba mu eelneva praktilise kogemusega ning lihtne oli seda integreerida oma õppetöösse.
- Kindel programm, kursuse ülesehitus, õppematerjalid.
- Tudengitele meeldis kursuse praktilisus, rakendatavus ja kaasatus.
- Uute meetodite ja vahendite kättesaadavus ja sidumine pädevusmudeliga.
- Väljatöötatud materjalide testimine.

Vastajaid paluti kirjeldada, mis oli nende jaoks mooduli rakendamise protsessis (nii korralduses kui ka sisus) negatiivset. Vastused olid järgmised:

- Ei olnud negatiivset. (2)
- Kohati natuke liiga vähe informatsiooni, mida nt videotega teha või ebaproportsionaalse töömahuga nädalad.
- Ajaline maht ja kogu kursuse teemade hulk oli liiga suur.
- Hindamine on teatud juhtudel keeruline, sest ideed ja panus ideede arendamisse on väga erinevad.

Õppejõududel küsiti, mida nemad kui ettevõtlusõppejõud õppisid. Vastused olid järgmised:

- Õppisin uusi vahendeid kasutama, et õppetöö oleks vaheldusrikkam. (2)
- Alati tuleks enne ise teemaga väga kursis olla ja kõik ülesanded põhjalikult endale selgeks teha.
- Sain juurde mitmeid uusi ideid ja harjutusi, mida tundides teha.
- Õppisin, kuidas rakendada erinevaid õppemeetodeid.
- Õppisin juurde uusi õppemeetodeid.
- Õppisin seda, et mis töötab ja mis mitte ja mil määral.

Õppejõudude ettepanekud õppemooduli parendamiseks olid järgmised:

- Luua parem struktuur, grupeerida ülesandeid ning ka nädalate lõikes peaks olema võrdsem koormus. Praegu on mõnel nädalal väga palju infot, samas kui mõni teine nädal on suhteliselt väikese koormusega.
- Kuna piloteerisin vanemat versiooni ja nüüd nägin ka uut, siis kõik mu mõtted on seal uues juba ellu viidud.
- Finantsiline osa läbi vaadata, täiendada õppevara.

Õppejõudude ettepanekud õppemooduli edasistele rakendajatele olid järgmised:

- Valige endale sobivamad ja ärge tehke ülesandeid, millest ise päris täpselt aru ei saa.
- Julge küsida!
- Jätkake samas vaimus!
- Lisada uusi kaasaegseid õppematerjale.
- Soovitan!

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude koondettepanekud tagasiside küsitluse tulemusena**. Välja on jäetud ettepanekud, mis tehti vana kursuse kohta ning mis on uue variandi koostamisel juba lahendatud.

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete tööriühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Selgemalt siduda hindamine ettevõtluspädevustega.
- Muuta hindamisemeetodid selgemaks.
- Muuta õppematerjalid, ülesanded ja kodutööd arusaadavamaks.
- Vaadata üle õppematerjalide piisavus ja kasulikkus.
- Vaadata üle finantsosa teema sisu.

Üliõpilaste tagasiside küsitluse tulemusena

Kokku vastas küsimustikule kaks üliõpilast. Iseseisva töö maht (ehk mitu tundi õppis selle kursuse tarbeks väljaspool loenguid jm loengukavas määratud tegevusi) oli keskmiselt 8 tundi.

Meetoditest kõige enam kasutati loengut, praktilist ja iseseisvat tööd. Ei kasutatud ettevõtte külastusi, teste, juhtumeid ja ristsõnu.

Üliõpilastele meeldisid äriplaani koostamine ja teiste ideede esitlused. Ettevõtluse loengud ja seminarid olid väga põnevad, sai ise kaasa teha ning põnev oli loenguid kuulata.

Üliõpilased vastasid, et kindlasti nende ettevõtluspädevused paranesid, eeskätt ettevõtluse alased.

Küsimusele, kas oled valmis alustama ettevõtlusega ja miks, vastas üks üliõpilane, et ei ole veel, aga on teadlik sellest, kuidas tuleks alustada. Teine vastas, et kindlasti rohkem valmis, kui enne kursuse läbimist.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide üliõpilaste koondettepanek tagasiside küsitluse tulemusena**.

Ettepanek programmi Edu ja Tegu haridustasemete tööriühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Lisada programmi ettevõtete külastused.

3.3.2. Loovettevõtluse moodul

Õppejõudude intervjuude/ fookusgrupi intervjuude tulemused

Kokku osales intervjuudel/fookusgrupi intervjuul neli õppejõudu.

Piloteeriti peaaegu kõik teemad: ettevõtlusega alustamine, äriplaani arendamine, turundus, toote-teenuse arendus ja disain, äriidee valideerimine, esitlemine, loomemajanduse kontseptsioonid, majanduskeskkonna muutumine, turundus, juhtimine, finantsid. Arvati, et finantside teema peaks veidi põhjalikumalt avatud olema.

Õpiväljunditest (sh hindamistegevused) toodi välja kirjalik essee ühest loomevaldkonnas tegutseva ettevõtte ärimudelid (individuaalne ülesanne), arusaamine ärimudeli loogikast, grupitööna mängiti läbi üks äriidee ja esitleti seda lõpus ning toimus eksam teadmiste-oskuste kontrolliks. Lõpphinnang kujunes kolmest osast: essee 20 protsenti, grupitöö tulemus 30 protsenti ja eksam 50 protsenti. Grupitöö juures oli väljundiks idee ja selle läbitöötamine. Dilemma oli selles, kas hinnata idee sisukust või oskust kõik vajalikud etapid läbi käia.

Kompetentsidest omandati oskus kirjeldada ja töötada ärimudeliga. Samas auditoorsetel kohtumistel ei edenenud grupitöö hästi, kuna grupp oli väike (üheksa tudengit) ning kogu aeg oli keegi puudu. Soovitus oli kirjutada ainekavasse sisse, kuidas seda kursust saaks läbida individuaalselt, ilma meeskonnatööd ja /või projekti tegemata. Arendati meeskonnatööd (idee tuli ikka meeskonnas arendada), esitlemisoskust, kirjalikku eneseväljendust.

Õpe toimus töötoa formaadis, kus toimusid loengusisesed tagasisidestamised, arutelud, töölehed, videod, ülesanded, loovülesanded (nt plakatid, kavandid), kasutati ka ümberpööratud klassiruumi meetodit. Viimasele pitšimisele oli kutsutud välishindaja – ettevõtja, kes andis hinnanguid. Hinnati idee teostatavust, originaalsust, liftikõne sujuvust. Külalislektoreid seekord ei kutsutud, kuid nende kaasamine on alati hästi korda läinud. Hinnanguliselt oli 30 protsenti teooriat ja 70 protsenti praktikat. Essee puhul hinnati, kui võrd hästi oli lahti kirjutatud loomevaldkonna ärimudeli muutmise asjas. Grupitöös hinnati seda, kuidas tulemuseni jõuti, ärimudeli lõuendi täitmist ja lõpuesitlust (esituse selgust, idee teostatavuse põhjendust ja esitlust ennast). Eksamil hinnati teadmisi. Programmis Edu ja Tegu ei ole hindamine nii detailselt lahti kirjutatud. Enesereflekteerimise võtteid ei kasutatud.

Ettepanek on siduda mooduli õpe mitteformaalse õppimisega, nt STARTER-programmi või selle osadega, samuti kutsuda ettevõtjaid kohale oma kogemusi jagama.

1 Parrish, D., Woodward, S. (2005). *T-shirts and suits: a guide to the business of creativity*. Liverpool: Merseyside ACME.

2 Osterwalder, A., Pigneur, Y., Clark, T. (2010). *Business model generation: a handbook for visionaries, game changers, and challengers*. Hoboken, NJ: Wiley.

Materjalidest kasutati paari kohustuslikku allikat: raamatut David Parrishi „*T-Shirts and Suits*“¹ ja Osterwalderi mudelit². Rohkem oleks võinud olla mitmesuguseid teemakohaseid juhtumeid loomevaldkonnast. Piloteerimise käigus esitati ka slide, kuid need ei olnud näidiskursusele lisatud (kuna seda kursust õpetatakse väga erinevatele sihtrühmadele, siis ei ole neid otstarbekas kursuse juurde lisada).

Intervjueeritud õppejõud soovitsid seda moodulit teisele õppejõule 10-punkti skaalal punktidega 7, 7, 8 ja 8.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ettepanekud intervjuude/fookusgrupi intervjuude põhjal**.

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetete tööriistadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Kirjutada lahti hindamistegevused ja -kriteeriumid ehk hindamissüsteemi (sh lõpuesitluse hindamise) kriteeriumid.
- Lisada enesereflekteerimise ja meeskonnatöö hindamise võtteid kogu mooduli ulatuses.
- Sisse kirjutada, kuidas saaks kursust läbida individuaalselt, st meeskonna projekti tegemata.
- Lisada kursusele loomevaldkonna juhtumikirjeldusi.
- Täiendada kursuse metoodilist poolt.
- Lisada külaliste ehk ettevõtjate kutsumise võimalus.
- Põhjalikumalt avada finantside ja intellektuaalomandi teemad.
-

Kõrgkoolide õppejõudude muu ettepanek:

- Mõelda võimalustele siduda moodul eelinkubatsiooni programmiga.

Õppejõudude tagasiside küsitluse tulemusena

Kas läbisite enne Programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe mooduli koolituse?

Küsimustikule vastas kolm õppejõudu. Ükski neist õppejõududest ei olnud enne piloteerimist läbinud ettevõtlusõppe mooduli koolitust. Õppejõude ajendas moodulit või selle osi õppes piloteerimise eesmärgil kasutama eelkõige huvi, et teha asju teistmoodi, ning soov saada andmestikku mooduli ning õppetöö kvaliteedi parandamiseks.

Kuivõrd oli kool/teaduskond/instituut huvitatud ja toetas mooduli rakendamist, sellest andsid vastajad hinnangud 3, 3 ja 4 (skaalal: 1 – ei toetanud üldse ... 5 – väga huvitatud). Kaks õppejõudu ei pidanud tegema mooduli rakendamiseks eeltööd, üks aga pidi ning eeltöö seisnes õppetöö tulemite läbimõtlemises ainekursuse teemade ja fookuse kontekstis.

Õppejõudude hinnangute kohaselt tuleks pöörata rohkem tähelepanu õpiväljundite, õppeteemade ja hindamismeetodite sobivusele sihtgrupiga; e-kursuse sobivusele ettevõtluspädevuse arendamiseks; õppematerjalide, ülesannete ja kodutööde ning e-kursusest arusaadavusele.

Kõigi õppejõudude arvates oli mooduli maht ja sisu vastavuses. Tuge või abi programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmetelt hinnati punktidega 3, 5 ja 5 (skaalal: 1 – ei saanud üldse abi ... 5 – väga suur tugi).

Positiivsena tõsteti mooduli rakendamise protsessis esile, et sai läbi proovida aktiivõppe formaati tavalooengus, sai katsetada uut ainet ja suhtumist (tegu oli täiesti uue ainega). Arvati, et piloteerimine ise on positiivne, sest nüüd on olemas esmane sisend – andmestik, mille abil järgmisi iteratsioonide paremaks muuta. Positiivne oli see, et ettevõtjad olid hea meelega nõus aine käigus appi tulema (lõpuprojektide hindamisel).

Negatiivsena toodi mooduli rakendamise protsessis välja seda, et kohustuslik loeng ei motiveeri inimesi ettevõtlusideid grupis arendama; oma ideed ei taheta avaldada ning nn väljamõeldud ideega töötamine on suhtumisega „teeme midagi ära“ ehk nii vähe kui võimalik ja nii palju kui vajalik; grupitööna protsessi läbimine ei toimunud. Oldi pettunud, et tudengid ei saavutanud nii häid tulemusi kui STARTER-i programmi läbinud. Mooduli rakendamise käigus ainet võtnud tudengite teemakäsitlus jäi pealiskaudsemaks.

Õppejõud märkisid, et nad õppisid seda, et oluliselt lihtsam on õpetada, kui inimeste motivatsioonil on korrektne fookus. Formaalõppes ettevõtlust õpetada on nagu illusioon sellest, et rätsepaülikondi saab teha tehases liinitööna. Ettevõtlusõppe peab olema seotud vabaõppe tegevustega. Vabaõppe osapoolte integreerimine õppesse tõstab oluliselt õppetöö kvaliteeti ja õpitulemuste saavutamise tõenäosust. Sinna peavad olema kaasatud tegevettevõtjad (nt oma kogemuslugude

esitajatena). Ka tuleb saada tudengid nõ klassiruumist välja. Õpiti ka seda, et grupi suurus on üsna kriitilise tähtsusega kogu protsessi jooksul grupitöö tegemiseks.

Parendusettepanekutena toodi välja, et võib-olla peaks magistritasemel laskma tegelda individuaalselt oma ideega. Magistritaseme loomeettevõtluse moodul näebki ette oma idee arendamist, aga kuna see grupp tudengeid ei olnud ettevõtlusõppet saanud, siis rakendati osaliselt bakalaureusetaseme moodulit ja see ei toimunud hästi. Õppemoodul peab toimima koostöös väliste osapooltega (inkubaatorid, kiirendid, mentorvõrgustikud, ettevõtjad). Kui see jääb ainult õppejõu otsustada ja side välismaailmaga puudub, on mooduli rakendamine määratud läbikukkumisele. Täiendavalt tuleks mooduli puhul kaaluda sidumist ülikooli kommertsialiseerimistegevustega või nõ kogukonna abistamise ja ühiskondliku mõju saavutamisega.

Ettepanek teistele rakendajatele oli see, et lähtudes grupi koosseisust on vaja otsustada grupitöö või individuaaltöö formaadi kasuks või kasutada mõlemat. Idee arendamise faasile tuleb ajaliselt rohkem panustada, et hoida motiivatsiooni ideega töötamiseks kuni aine lõpuni. Oluline on samuti nõ päris eluga sideme hoidmine, et tegu ei oleks lihtsalt koolitööga. Tuleb siduda moodul vabaõppe tegevuste ja programmidega (inkubatsiooni- või eelinkubatsiooniprogrammid). Formaalõppes lähtuvad tudengid valedest motiivatoritest (ainepunktid, mitte sisuline huvi) ning ei omanda õpiväljundeid täiel määral. Käitumine on normatiivne (sest õppekeskkond on sama). Tehakse täpselt nii palju, nagu ollakse harjunud tegema teistes ainetes, et tulemus kätte saada. Ettevõtlusõppe seevastu on tugevalt tulemusekeskne (valideeritud õppimise põhimõte) ja sellega ei olda harjutud.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ettepanekud tagasiside küsitluse tulemuste põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetel töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parandamiseks:

- Kohandada e-kursus vastavaks ettevõtluspädevustega.
- Tõsta e-kursuse arusaadavust, parandada selle ülesehituse loogikat.
- Muuta arusaadavamaks ülesanded, kodutööd ja õppematerjalid.
- Analüüsida ja kohandada moodul selliseks, et idee arendamine toimiks pidevalt kogu kursuse vältel.
- Mitmekesistada õppemeetodeid aktiivõppega, kaasates üliõpilasi õppeprotsessi.
- Kajastada loomemajanduse ökosüsteemi teemat.

Üliõpilaste tagasiside küsitluse tulemusena

Kokku vastas küsimustikule seitse üliõpilast. Iseseisva töö maht (ehk mitu tundi õppis selle kursuse tarbeks väljaspool loenguid jm loengukavas määratud tegevusi) oli keskmiselt 18 tundi.

Tabelis 25 on esitatud kirjeldavad statistikud väidetele, mis on seotud kursusega. Enamasti hinnangud erinesid (kõrge standardhälve). Tähelepanu tuleks pöörata sellele, kuivõrd kursuse õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist.

Tabelis 26 on esitatud üliõpilaste arvamus kursusel kasutatavate meetodite kohta. Tulemused näitavad, et kõige enam kasutati loengut, meeskonnatööd ja iseseisvat tööd. Üldse ei kasutatud ettevõtte külastusi ja ristsõnu. Vähe kasutati juhtumikirjeldusi ja teste.

Tabel 25. Kõrgkoolide üliõpilaste nõusolek loovettevõtluse mooduliga seotud väidetega (kirjeldavad statistikud)

Väide	Keskmine	Mood	Standardhälve
Õpiväljundid olid selged ja arusaadavad	3,33	2	1,21
Õppimise keskkond toetas õpiväljundite omandamist	3,33	2	1,51
Kursuse õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist	2,83	2	1,47
Õpetamine toetas õpiväljundite omandamist	3,17	2	1,33
Kursusel läbitud teemad olid vajalikud	3,67	3	1,21
Teemade järgnevus oli loogiline	3,33	2	1,21

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

Tabel 26. Kõrgkoolide üliõpilaste hinnangud loovettevõtluse moodulis meetodite kasutamise kohta (kirjeldavad statistikud)

Meetod	Keskmine	Mood	Standardhälve
Loeng	4,50	5	1,22
Praktiline töö	3,50	3	1,05
Iseseisev töö	4,17	5	0,98
Meeskonnatöö	4,17	5	0,98
Ettevõtte külastus	1,00	1	0,00
Juhtumikirjeldus	2,17	2	0,75
Test	1,83	1	1,33
Ristsõna	1,00	1	0,00

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – enamasti

Üliõpilaste käest küsiti, millised teemad olid neile kõige **olulisemad** ja miks. Vastused olid järgmised:

- Ärimudeli praktiline läbitegemine.
- Ideede genereerimine.
- Turunduse ja reklaami alane loeng, kuna see teema huvitab mind üleüldiselt.
- Ärimudeli koostamine, *persoonad*. Need on ettevõtte alustamiseks ühed põhilised küsimused ja mõttekohad, millega tegeleda.
- Suhteliselt üks ja sama loeng oli iga tund, ei oska erinevaid teemasid välja tuua.

- Minu jaoks ei olnud antud aine oluline.
- Kõik teemad olid olulised.

Üliõpilaste käest küsiti millised teemad olid nende jaoks **ebaolulised** ja miks. Sellele küsimusele vastati, et oli liiga palju üldist ja pikad sissejuhatused, loomemajanduse ajalugu ja areng („tore teada, aga mis ma selle teadmisega edasi peale hakkam?“). Üliõpilased arvasid, et puudusid rahastuse leidmise teema, edukate loomemajandusettevõtete lood, mõni külalislektor; iga tund anti ülevaade aineist, kuid süviti väga ei mindud, süviti minevatest teemadest oligi puudus.

Üliõpilastele meeldis:

- praktiline töö;
- meeskonnatöö;
- sissejuhatus loeng;
- humoorikad slaidid;
- teemade valik ja see, kuidas neid selgitati;
- õppejõud oskas tuua huvitavaid näiteid ja tunnis ei jäänud magama.

Üliõpilastele ei meeldinud:

- Oleks tahtnud rohkem konkreetsemat sisu, nt juhtumikirjeldused vms.
- Liiga palju aega oli määratud iseseisva või meeskonnatöö jaoks – need oleks võinud jätta kodusteks ülesanneteks, mitte niivõrd loengute ajaks, kus lektor oli niisama ruumis või käis kohvi toomas.
- Suur intensiivsus ja rohke info ühes loengus, mida ei suuda korraga vastu võtta ja endast läbi lasta.

Üliõpilaste käest küsiti, mida võiks edaspidi teisiti teha. Anti järgmisi vastuseid:

- Loengud võiksid olla paremini planeeritud.
- Sama materjali kohta võiks loengute arv olla suurem, et jõuaks teemadesse paremini süveneda. (2)
- Ei oska öelda, tunde võiks rohkem olla.

Kolm üliõpilast arvasid, et nende ettevõtluspädevused ei paranenud. Neli üliõpilast vastasid, et nende ettevõtluspädevused paranesid, eeskätt ärimudeli, reklaami ja turunduse alal.

Küsimusele, kas oled valmis alustama ettevõtlusega ja miks, vastas neli üliõpilast, et mitte. Kaks üliõpilast vastas, et nad on rohkem valmis alustama ettevõttega; üks vastas, et juba on ettevõtja.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide üliõpilaste ettepanekud tagasiside küsitluse tulemuste põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetes tööriistadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Paremini seostada kursuse õppematerjalid ja õpiväljundid.
- Lülitada kursusele ettevõtte külastuse ja/või külalissetevõtjate kutsumise võimalus.
- Mitmekesistada õppemetoodikat – lisada juhtumeid, teste jm praktilisi ülesandeid.

3.3.3. Maaettevõtluse moodul

Õppejõudude intervjuude/ fookusgrupi intervjuude tulemused

Maaettevõtluse mooduli eri osasid piloteeris kaks õppejõudu. Maaettevõtluse moodulist piloteeriti järgmisi teemasid: äriidee arendamine kujundamine ja testimine, ärikeskkond, ettevõtja käitumine, turundus, ettevõtja elustiil, hoiakud, teadmised-oskused, finantskirjaoskus jms. Tudengite hinnangute kohaselt said õpiväljundid täidetud, hinnangud 5-palli skaalal olid 4 ja 5.

Mooduli esimest osa piloteeriti esimese kursuse tudengite seas. Mooduli teine osa on mõeldud teise/kolmanda kursuse tudengitele.

Meetodid: kodutööna pidid tudengid valmistama ette PowerPoint-ettekanded, tudengite tagasiside ja enesehinnangu; ajurünnakud, artiklid, arutelud; kokkuvõtted kirjandusest, küsitlused, intervjuud, juhtumianalüüsid; sõnumid ettevõtjate kohta, mida kajastati trükiajakirjanduses või televisioonis; enesehindamise testid. Korraldati ka ettevõtete külastusi või kutsuti ettevõtja oma kogemusi jagama. Praktilised ülesanded konkreetse teema kohta, töölehed. Mahult jagunes aine nii, et kolmandik oli teooriat ja kaks kolmandikku iseseisvat ja praktilist tegevust meeskondades. Auditoorset tööd oli pool mahust ja sama palju iseseisvat tööd (sh meeskonnas).

Hindamisel kasutati kirjalikke töid avatud küsimustele vastamisega, arvestati aktiivset osalemist ja ettekannete tegemist loengus-seminaris, teadmiste hindamiseks tuli teha arvestustöö. Hinnati idee esitlemise oskust (pitšimisioskust), valmidust küsimustele vastata. Individuaalne hindamine hõlmas arvestustööd, kõike muud hinnati meeskondlikult. Äriplaani või -idee puhul hinnati, et kõik vajalikud osad oleksid olemas ja kajastatud finantsprojektsioonides.

Tudengitele anti võimalus osaleda Tartu Ülikooli STARTER-programmis, kus osales kokku 17 tudengit (kolm-neli meeskonda). Tudengid jäid selle võimalusega rahule. Hiljem püüti koos tudengitega võrrelda, et mida võiks rohkem või vähem tundides käsitleda. Anti tudengitele võimalus tulla auditooriumi ette ja rääkida, mida STARTERis tehti; teised auditooriumis rääkisid, mida nemad kursusel tegid. Tekkis võrdlus kuidas antakse materjale edasi erinevates ülikoolides. Parimad äriideed, parimad esitlused valiti välja ja kevadel toimus kolmandat aastat Maaülikoolis üritus „Tärvak Idu“ kus tudengid said oma äriideid esitleda. Maaettevõtluse tudengitega arutatakse läbi ka Ideelabori häkatonil osalemine ja ideed.

Pädevustest arendati kursusel meeskonnatöid, esinemisoskust, oskust genereerida ja kriitiliselt hinnata oma äriideed, klientide sihtrühma tunnetamist, finantsprojektsioonide koostamise oskusi, tootearenduse ja suhtlemisoskusi.

Kursusel raames külastati ka Lõuna-Eesti edukamaid tootmisettevõtteid tutvutavat tugikeskust SPARK.

Materjalidest kasutati õppejõu koostatud konspekti, tudengid otsisid ja lugesid teemakohaseid artikleid internetis. Raamatutest kasutati: „Ärikorralduse põhiteadmised”³, „Ärianalüüs”⁴, „Äri- ja ühistegevus”⁵, „Sissejuhatus ärieetikasse”⁶, „Turunduse alused”⁷.

Vastustest selgus, et soovitakse näha videoblogisid teistes ülikoolides toimuvate ürituste kohta. Samuti soovitakse õppejõudude ja üliõpilaste vahetamist ning ühismeeskondade moodustamise võimaluste tekitamist.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ettepanekud intervjuude/fookusgrupi intervjuude põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetee tööriühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Lisada Moodle'i kursuse juurde täpsem meetodite kirjeldus, sh töölehed. Intervjuudest ilmses, et realselt tehakse oluliselt rohkem, kui Moodle'i kursuses on kirjeldatud.
- Moodulis tuleb suuremat rõhku panna turu-uuringutele, klientide küsitlemisele, ärimudeli testimisele.
- Hindamisele lisada individuaalse hindamise dimensioon.

Kõrgkoolide õppejõudude muu ettepanek:

- Tulevikus võiks kutsuda teiste ülikoolide tudengeid rääkima sellest, kuidas nendele ettevõtlust õpetatakse.

Õppejõudude tagasiside küsitluse tulemusena

Kahest õppejõust üks oli varem läbinud programmi Edu ja Tegu ettevõtlusõppe mooduli koolituse. Õppejõude ajendas moodulit või selle osi õppes kasutama eesmärk lõimida see õppeainetesse ning leida, mis üliõpilasi äriidee leidmisel kõige enam inspireerib.

Kuivõrd kool/teaduskond/instituut oli huvitatud ja toetas mooduli rakendamist, andsid vastajad hinnangud 4 ja 3 (skaalal: 1 – ei toetanud üldse /.../ 5 – väga huvitatud). Mõlemad õppejõud pidid mooduli rakendamiseks tegema eeltööd, mis seisnes õppematerjalide koostamises, kursuse parandamises, muutmises, metoodika täiendamises ja ajakohastamises.

Õppejõude hinnangute kohaselt tuleks rohkem tähelepanu pöörata õppeteemade, -materjalide ja hindamismeetodite sihtriühmale sobivusele; õppemeetodite, ülesannete ja kodutööde sobivusele ettevõtluspädevuse arendamiseks; õppeteemade ja -materjalide, hindamismeetodite ja

-kriteeriumide, ülesannete ja kodutööde ning e-kursuse arusaadavusele.

Õppejõudude arvates vastas mooduli maht sisule. Tuge või abi programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmetelt hinnati tagasihoidlikult 3 ja 2 palliga (skaalal: 1 – ei saanud üldse abi /.../ 5 – väga suur tugi).

Positiivsena mooduli rakendamise protsessis toodi välja, et kasutati just EMÜs maaettevõtluse õppimiseks loodud moodulit. See vastas otseselt konkreetse kursuse sisule (ettevõtlus maapiirkondade arengus), seega oli loogiline seda kasutada. Toodi välja, et õpitav oli lihtne, kättesaadav, üheselt mõistetav.

Negatiivsena toodi mooduli rakendamise protsessis välja, et jätkuvalt polnud selge, kus olid programmi käigus väljatöötatud üldmooduli materjalid – kas need olid avalikkuks kasutamiseks kättesaadavad või kas esimeses tegevussuunas tehtud pädevusmudel jms olid kuskil avalikult kättesaadav ka nendele, kes otseselt selle väljatöötamisel ei osalenud. Märjiti, et nii mõnigi mooduli teema ei olnud aktuaalne.

Õppejõud said uusi ideid, mida ettevõtluskursuse käigus käsitleda. Kirjaliku tagasisidelehe kaudu saadi teada, mida ja kuidas tudengid mõtlevad ning millised küsimused on olulisemad, et lektorina olla oluliselt vähem teadmatutes.

Õppejõud tegid ettepaneku, et õppemooduli parendamiseks oleks vaja tõhustada info liikumist ettevõtlusmooduli tegevussuuna töögrupi tulemuste kohta. Ettevõtlusõppes tuleks vähendada faktipõhist õpet, mis ei edenda üliõpilase iseseisvat mõtlemist. Peeti vajalikuks mitme valdkonna aktiivsete ettevõtjate kaasamist mooduli arendamisse.

Esimene ettepanek õppemooduli edasistele rakendajale on parandada info liikumist. Teiseks tuleks enam kasutada meetodeid, mis soodustavad üliõpilase aktiivset osalemist õppeprotsessis ja mille käigus üliõpilane peab argumenteerima oma arvamust, kasutades omandatud teadmisi.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ettepanekud tagasiside küsitluse põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetee tööriühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Muuta õppeteemad ja -materjalid, hindamismeetodid ja -kriteeriumid, ülesanded ja kodutööd ning e-kursus arusaadavamaks.
- Paremini siduda õppemeetodid, ülesanded ja kodutööd ettevõtluspädevuste arendamisega.
- Kujundada kindel moodulite avalikustamise protseduur

3 Kallam, H., Kolbre, E., Lend, E., Möller, L., Reinhold, V., Simson, A-L., Uustalu, A-M., Venesaar, U. (2003). Ärikorralduse põhiteadmised; Tallinn: Külüm.
4 Rünkla, J. (2003). Ärianalüüs. Tallinn: Külüm.
5 Auväärt, L. (2002). Äri- ja ühistegevus. Tartu: Tartu Ülikool.
6 Meel, M. (2002). Sissejuhatus ärieetikasse. Tallinn: Külüm.
7 Vihalemm, A. (2008). Turunduse alused. Tallinn: Külüm.

(kus avaldatakse, kes vastutab jne) ning teha see teatavaks, sh üldsusele.

- Lülitada moodulisse ettevõtete külastused ja külaliskutsumine.
- Õpilaste kaasamiseks õppeprotsessi rikastada aktiivse meetodeid.

Kõrgkoolide õppejõudude muu ettepanek:

- Määrata igale moodulile tugiisikud, kes toetavad õppejõude kursuse rakendamisel.

Üliõpilaste tagasiside küsitluse tulemused

Kokku vastas küsimustikule kaks üliõpilast. Iseseisva töö maht (ehk mitu tundi õppis selle kursuse tarbeks väljaspool loenguid jm loengukavas määratud tegevusi) oli keskmiselt 8 tundi.

Analüüsid kursusega seotud väiteid, tuleks tähelepanu pöörata sellele, kuivõrd kursusel läbitud teemad olid vajalikud. Meetoditest kasutati kõige enam loengut, praktilist tööd, iseseisvat ja meeskonnatööd ning kasutati ka ettevõtete külastusi. Vähem kasutati teste, juhtumianalüüsi ja ristsõnu.

Üliõpilaste käest küsiti, millised teemad olid neile kõige **olulisemad** ja miks. Vastused olid järgmised:

- oma toote väljatöötamine;
- maksusüsteem.

Ebaolulisi teemasid välja ei toodud.

Üliõpilastele **meeldis**:

- hea õppejõud, kellel on kindel soov õpilasi harida;
- õppejõu oskus loengu materjale lahti selgitada ja rõõmsameelsus ning avatus.

Üliõpilastele **ei meeldinud** pinget, mida tekitas ettevõtte väljamõtlemine.

Üliõpilaste käest küsiti, mida võiks edaspidi teisiti teha. Arvati, et loenguid võiks teha hubasemas keskkonnas.

Üliõpilased vastasid, et nende ettevõtluspädevused paranesid, eeskätt tootearenduse ja ettevõtte loomise osas.

Küsimusele, kas oled valmis alustama ettevõtlusega ja miks, vastas üks üliõpilane, et ei ole, sest on vaja rohkem kogemusi ja teine arvas, et paari aasta pärast jah.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide üliõpilaste ettepanekud tagasiside küsitluse tulemuste põhjal**.

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetöörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Mitmekesistada õppemetoodikat, nt lisada juhtumid, enesetestid jms.
- Analüüsida läbitavate teemade otstarbekust.

3.3.4. Ettevõtte kasv ja rahvusvahelistumise moodul

Üliõpilaste intervjuude/fookusgrupi intervjuude tulemused

Ettevõtte kasvu ja rahvusvahelistumise mooduli kohta andsid tagasisidet 10 tudengit. Käsitleti teemasid: ettevõtete erinevad kasvu- ja rahvusvahelistumise võimalused ja mis tegurid neid võiks mõjutada; strateegia ja uuele turule sisenemine; rahvusvahelise äri võimalused; koostöövõimalused ja vormid jms. Kavandatud õpiväljundid olid: oskus hinnata ettevõtte tooteid, turge ja nende kasvuvõimalusi ning meeskonna valmidust ettevõtte kasvuks; oskus analüüsida ettevõtte finantsolukorda; leida välisturul partnereid ja teha arenguplaan. Õpiväljundeid peeti täidetuks. Kursust peeti asjalikuks ja mahukaks. Kursus oli põhilikult kaetud õppematerjali ja näidetega.

Pädevustest toodi välja, et arendati esitluse tegemise oskust, esinemise ja eneseväljendamise oskust, materjali analüüsi oskust, meeskonnatöö-, koostööoskusi, muudatuste juhtimist, arusaamist isiksusetüüpidest ja nendega koostööst. Lisaks tõlkimisoskuse arendamine, analüüsioskus, teksti analüüs.

Meetoditest kasutati ülesandeid (olukordade lahendamiseks). Materjali omandati meeskondades – teemad jaotati ära ning meeskonnad pidid tegema teistele ettekande, tuues välja olulisema. Seda peeti väga tõhusaks mooduseks teadmiste jagamisel. Individuaalne panus oli selline, et iga meeskonnaliige pidi koostama 3leheküljelise ülevaate ja laadima selle üles. Hiljem need ühtlustati esitluseks. Meeskonna tugevuse-efektiivsuse hindamise küsimustik oli hea, aga ei olnud hindamise skaalat ehk interpretatsiooni. Ülesannete puhul oleks võinud olla välja toodud lõppväljund või lahendused, kuidas seda ülesannet hinnata iseenda jaoks. Nt meeskonnamängu korral jäi arusaamatuks, mis oli mängu sisu. Tehti ettepanek, et tulevikus võiks olla loengutes rohkem praktikutest külalisi, kes räägiksid turule sisenemisest. Kodutööde puhul ei saadud kohe aru, mida teha tuleb.

Enesehindamise testi peeti mahukaks, selle täitmine võttis 25–45 minutit. Arvati, et testil tegelikult ei ole õpilase jaoks mitte mingit mõtet.

Materjalide juures meeldis see, et erinevate teemade all oli toodud välja lugemissoovitused. Esitatud oli palju videomaterjali. Dokumente peeti liiga pikaks. Osade vastajate arvates oli materjale väga palju, teiste arvates oli piisavalt ja need toetasid mitmekesist õpet. Sobis, et meeskonnad töötasid läbi erinevad materjalid ja siis tegid kokkuvõtva esitluse. Mõned audiofailid võiks välja vahetada värskemate vastu. Loetavat materjali oli väga palju, sooviti rohkem audiomaterjali. Huvitavad olid lühiintervjuud või siis pikemad intervjuud. Mõned materjalid olid poolikult esitatud.

Oleks võinud olla rohkem praktilist tegevust. Arvati, et teooriat oli rohkem kui praktikat. Materjali oli rohkem, kui auditoorsete

tundidega kaetud saaks. Sooviti, et kontakttunde oleks rohkem, kus saaks ülesanded läbi teha ja arutada.

Arvati, et hindamine jäi segaseks ja ei aidanud materjali paremini omandada. Enesehindamist/reflekteerimist ei märganud. Hindamisel sooviti, et oleksid arusaadavad osakaalud hindamistegevuste vahel; aktiivne osalemine seminaril võiks ka punkte juurde anda.

Kursust soovitaksid teistele üliõpilastele 10-palli skaalal 10-ga.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide üliõpilaste ettepanekud intervjuude/fookusgrupi intervjuude tulemuste põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Pikad konspektid muuta audio- või videofailideks või jaotada väiksemateks osadeks, liigendada.
- Lisada küsimustikule meeskonna tugevuse-efektiivsuse hindamise võimalus ja teistele ülesannetele interpretatsioonid, lahendused ja lõppväljundid.
- Uuendada vanad audiofailide allikad.
- Võimalusel lisada audioallikaid.
- Rahvusvahelise äri võimaluste teema võiks põhjalikumalt esitada.
- Täiendada kursust külalisesinejate võimaluse pakkumisega.
- Õppematerjalide juures tuua välja olulisemad kohad või peatükid.
- Selgitada, miks enesehindamise testi on vaja teha ja kes sellest kasu saab.
- Koostada täpsem juhised kodutööde jaoks.
- Kontrollida üle poolikult esitatud materjalid – need täiendada või asendada.
- Panna paika kindlad hindamismeetodid ja -süsteem (kuidas või mis osadest kujuneb lõplik hinne ja mis osakaaludega on hindamise eri osad), mis on seostatud materjaliga ja aitab teadmisi paremini omandada.
- Lisada enesehindamise ja -reflekteerimise vahendeid.

Kõrgkoolide üliõpilaste muu ettepanek:

- Paluda tudengite meeskondadel teemakäsitlusi ühtlustada juba kirjaliku töö tasandil.

Õppejõudude tagasiside küsitluse tulemused

Mõlemad küsimustikule vastanud õppejõud olid varem läbinud programmi Edu ja Tegu ettevõtlusõppe mooduli koolituse. Õppejõude ajendas moodulit või selle osasid õppes kasutama kohustus kursust piloteerida ning heatasemelise kursuse rakendamine.

Kuivõrd oli kool/teaduskond/instituut huvitatud ja toetas mooduli rakendamist, andsid vastajad hinnangud 3 ja 5 (skaalal: 1 – ei toetanud üldse /.../ 5 – väga huvitatud). Üks õppejõud pidi tegema mooduli rakendamiseks eeltööd, mis seisnes õppematerjalidega tutvumises.

Õppejõudude hinnangute kohaselt tuleks tähelepanu pöörata õppematerjalide sobivusele sihtgrupile; e-kursuse sobivusele ettevõtluspädevuse arendamiseks ja hindamismeetodite arusaadavusele.

Õppejõudude arvates mooduli maht vastab sisule. Tuge või abi programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmetelt hinnati 4 ja 5-palliga (skaalal: 1 – ei saanud üldse abi /.../ 5 – väga suur tugi).

Positiivsena mooduli rakendamise protsessis toodi välja, et leiti kursuselt materjale, mida saab edaspidi õpetamisel kasutada; suurepärase tervikkursus, mida on kerge kasutada. Õppejõud õppisid uusi lähenemisi.

Midagi negatiivset mooduli rakendamise protsessis välja ei toodud.

Parendusettepanekutena soovitati, et tuleks vältida pikkade küsimustike esitamist. Lisada juriidilisi pädevusi arendav osa või osad.

Ettepanek teistele rakendajatele oli see, et kuna kursus oli mahukas ja osa kursusel olevast materjalist oli üliõpilastel varem eelmistes õppeainetes läbitud, siis tuleks olla tähelepanelik, et ei tekiks kordumisi varem õpituga.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ettepanekud tagasiside küsitluse tulemuste põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Muuta hindamiskriteeriumid arusaadavamaks.
- Muuta enesehindamise küsimustiku esitamist, sh küsimustikku lühendada.
- Lisada juriidilisi pädevusi arendav osa või osad.

Üliõpilaste tagasiside küsitluse tulemused

Kokku vastas küsimustikule 10 üliõpilast. Iseseisva töö maht (ehk mitu tundi õppis selle kursuse tarbeks väljaspool loenguid jm loengukavas määratud tegevusi) oli keskmiselt 8,5 tundi.

Tabel 27. Üliõpilaste hinnangud ettevõtte kasvu ja rahvusvahelistumise moodulile (kirjeldavad statistikud)

Väide	Keskmine	Mood	Standardhälve
Õpiväljundid olid selged ja arusaadavad	4,00	5	1,05
Õppimise keskkond toetas õpiväljundite omandamist	3,90	5	1,29
Kursuse õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist	4,00	4	0,94
Õpetamine toetas õpiväljundite omandamist	3,90	5	1,10
Kursusel läbitud teemad olid vajalikud	4,00	5	1,05
Teemade järgnevus oli loogiline	3,70	4	0,95

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

Tabelis 27 on esitatud kirjeldavad statistikud väidetele, mis on seotud kursusega. Enamasti olid hinnangud ühtlased (standardhälve ühe ringis). Tähelepanu tuleks pöörata sellele, kui loogiliselt on teemade järgnevus, õpikeskkonna kujundamisel ja õpetamise sobivusele.

Tabelis 28 on esitatud üliõpilaste arvamus kursusel kasutatavate meetodite kohta. Tulemused näitavad, et kõige enam kasutati loengut, iseseisvat tööd ja meeskonnatööd ning vastanud olid oma hinnangus suhteliselt üksmeelel. Mõnevõrra vähem kasutati praktilist tööd ja juhtumikirjeldusi. Vähe rakendati teste, üldse ei kasutatud ettevõtte külastusi ja ristsõnu. Muudest meetoditest märgiti veel õppevideoid ja audiofaile.

Tabel 28. Üliõpilaste hinnangud ettevõtte kasvu ja rahvusvahelistumise mooduli õppes kasutatud meetodite kohta (kirjeldavad statistikud)

Meetod	Keskmine	Mood	Standardhälve
Loeng	4,20	5	0,92
Praktiline töö	3,90	4	0,99
Iseseisev töö	4,20	5	0,92
Meeskonnatöö	4,40	5	0,70
Ettevõtte külastus	2,10	1	1,52
Juhtumikirjeldus	3,10	4	1,37
Test	2,60	3	1,26
Ristsõna	1,20	1	0,42

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – enamasti

Üliõpilaste käest küsiti, millised teemad olid neile kõige **olulisemad** ja miks. Vastused olid järgmised:

- Ettevõtte tooted, teenused ja nendega seotud kasvuvõimalused, kuna see on valdkond, mis puudutab hetkel mind kõige enam.
- Eksport, kuna plaanis sellega tegeleda.
- Ettevõtlus üldiselt.

- Eksport, import.
- Ettevõtlusega seotud kasvuvõimalused, kuna olen ka ise väikeettevõtja.
- Välispartnerite otsimise teema.
- Ettevõtte areng.
- Praktilised näited.
- Riskide teema.

Üliõpilaste käest küsiti, millised teemad olid nende jaoks **ebaolulised** ja miks. Sellele küsimusele enamasti vastati, et kõik läbitud teemad olid olulised. Üks üliõpilane arvas, et puudus teema meeskonna valmiduse kohta.

Üliõpilastele **meeldis**:

- Seosed igapäeva eluga.
- Praktilised näited. (2)
- Audio.
- Ülesehitus. (2)
- Materjalide paljusus ja formaat.
- Iseseisev töö, ise tutvud materjaliga.
- Huvitavad ja asjakohased teemad. (2)
- Kaasahaaravad loengud.
- Riskide teema.

Üliõpilastele **ei meeldinud**:

- Suurem osa kursusel käsitletud teemadest tuli iseseisvalt läbi töötada.
- Palju teooriat.
- Liiga vähe kontaktunde.

Üliõpilaste käest küsiti, mida võiks edaspidi teisiti teha. Anti järgmisi vastuseid:

- Edaspidi võiks kursusel käsitletavat mahtu rohkem hajutada – aeg selle õppimiseks oli liiga lühike.
- Loengus võiks olla rohkem meeskonnaülesandeid, erinevate lahenduste leidmist.
- Rohkem kontaktloenguid.

Kaheksa üliõpilast vastas, et nende ettevõtluspädevused paranesid, eeskätt teadmised ettevõtlusega alustamisest ning turule sisenemisel, ekspordialased teadmised, ettevõtte erinevad kasvufaasid. Kahe üliõpilase arvates pädevused ei paranenud. Küsimusele, kas oled valmis alustama ettevõtlusega ja miks, üheksa vastasid, et nad on valmis, sh üks oli juba ettevõtja.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ettepanekud tagasiside küsitluse tulemuste põhjal**.

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Vaadata üle teemade loogiline järgnevus.
- Lülitada kursusele ettevõtete külastuse ja/või külalissetevõtjate kutsumise võimalus.
- Lisada meeskonnaülesanded, sh juhtumianalüüse.

3.3.5. Piiriülese ettevõtluse moodul

Üliõpilaste intervjuude/ fookusgrupi intervjuude tulemused

Piiriülese ettevõtluse mooduli kohta andsid tagasisidet selle piloteerimises osalenud 6 tudengit. Õpiväljunditest märgiti ettevõtja olemist, ettevõtlusprotsessi, ettevõtja kompetentse, äriideede genereerimist jms. Arvati, et õpiväljundite hindamiseks on vaja päriselu kogemust ehk rakendada teadmised praktikasse. Teemadest läbiti tarbija käitumine, äriprotsess, ärikeskkond jt. Osalejate arvates katsid need teemad 70 protsenti teemadest, mida antud kursusel on vajalik käsitleda. Arvati, et teemasid võeti liiga kiiresti läbi, nt turunduse osa oleks võinud sügavamalt uurida. Kasulikuks peeti erinevate kultuuride tarbijakäitumise teemat. Samas mitmed teemad olid juba läbitud teiste kursuste raames ehk esines dubleerimist.

Meetoditest olid kasutusel videod, slaidid, diskussioonid, ettekanded. Tõhusateks peeti arutelusid, kuna need võimaldasid tutvuda erinevate seisukohtadega. Meeldisid videod, kus ettevõtjad kajastasid oma kogemust. Rohkem oleks võinud olla elust pärit juhtumite analüüse. Sooviti enam tudengite esitlusi ja arutelusid. Kursust peeti pigem teoreetiliseks (70% teooriat ja 30% praktilist tegevust) ja sooviti enam praktilisi diskussioone erinevate kultuuride eripärade kohta äris. Sooviti rohkem kontaktunde.

Materjalidest kasutati videoid, audioraamatuid, slaide. Materjali oli rohkem, kui jõudis kursuse käigus läbi võtta. Tarbijakäitumise teema all polnud piisavalt materjale.

Hindamisel kasutati ülesandeid, ettekandeid ja tööd auditoriumis. Hinnati ka meeskonnatööd. Kursuse alguses oli liiga palju ülesandeid ja nende täitmiseks ei antud piisavalt aega. Hindamisel ei peetud tasakaalus olevaks kodutööde ja eksami eest antud punktide arvu.

Osalejad soovitsid seda kursust teistele tudengitele ning hindasid 10-palli süsteemis seda 7–10 punktiga (mood 8).

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ettepanekud tagasiside küsitluse põhjal**.

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Lisada erinevate kultuuride äripraktikatest tulenevaid juhtumianalüüse.
- Rikastada materjali praktiliste ülesannetega.
- Täiendada materjale tarbijakäitumise teemaga.
- Jaotada hindelised ülesanded kursuse raames ajaliselt võrdsemalt.

Õppejõudude tagasiside küsitluse tulemused

Küsimustikule vastas kolm õppejõudu. Kaks nendest läbisid enne piloteerimist programmi Edu ja Tegu ettevõtlusõppe mooduli koolituse. Õppejõude ajendas moodulit või selle osasid õppes kasutama kohustus kursust piloteerida, osalemine programmis Edu ja Tegu ning oma kõrgkoolis turundusmooduli juhtimise tõttu.

Kuivõrd oli kool/teaduskond/instituut huvitatud ja toetas mooduli rakendamist, andsid vastajad hinnangud 5, 4 ja 4 (skaalal: 1 – ei toetanud üldse /.../ 5 – väga huvitatud). Kõik õppejõud pidid tegema mooduli rakendamiseks eeltööd, mis seisnes õppematerjalidega tutvumises, konspekti koostamises, põhjalikus tutvumises pädevusmudeli ja moodulitega. Samuti pidid nad analüüsima ja valima piloteerimisest lähtudes oma õppeaine eesmärkide ja väljunditega sobivaimad õpi- ja hindamismeetodid, mis toetaksid õppija ettevõtliku eluhoiaku arengut.

Õppejõudude hinnangute kohaselt tuleks tähelepanu pöörata õpiväljundite, hindamismeetodite ja -kriteeriumide sihtgrupile sobivusele; õppeteemade, hindamismeetodite ja -kriteeriumide, ülesannete ja kodutööde, õppematerjalide ja e-kursuse sobivusele ettevõtluspädevuse arendamiseks; õpiväljundite, õppemeetodite ja -teemade ning hindamismeetodite arusaadavusele.

Kahe õppejõu arvates oli mooduli maht ja sisu vastavuses, ühe õppejõu arvates mitte, kuna tundide maht oli liiga väike. Tuge/abi programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmetelt hinnati 3, 3 ja 5 palliga (skaalal: 1 – ei saanud üldse abi /.../ 5 – väga suur tugi).

Positiivsena tõsteti mooduli rakendamise protsessis esile, et tutvuti materjalidega ja leiti võimalusi, kus neid edaspidi õppes saaks kasutada; on olemas süsteemne materjal, mille põhjal üles ehitada oma kooli õppekavasse ja sihtgrupile sobiv kursus; oli vabadus ise teemat kohandada.

Negatiivsena toodi mooduli rakendamise protsessis välja liiga väike tundide maht, liiga pikad küsimustikud üliõpilastele, mitme materjali kohta puudus originaalallika info, metoodiliselt lahtikirjeldatud ülesandeid (nii õpi- kui hindamisülesandeid) oli vähe. Märjiti, et võimalusi õpetamisel on palju ja on

Tabel 29. Üliõpilaste hinnangud piiriülese ettevõtluse moodulile (kirjeldavad statistikud)

Väide	Keskmine	Mood	Standardhälve
Õpiväljundid olid selged ja arusaadavad	4,33	5	0,82
Õppimise keskkond toetas õpiväljundite omandamist	4,50	5	0,55
Kursuse õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist	4,17	4	0,75
Õpetamine toetas õpiväljundite omandamist	4,50	5	0,55
Kursusel läbitud teemad olid vajalikud	4,67	5	0,52
Teemade järgnevus oli loogiline	4,67	5	0,52

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

väga tänuväärne, et keegi aitab kaasa mõelda ning seeläbi kursust tulemuslikumaks ja atraktiivsemaks muuta.

Õppejõud märkisid, et nad õppisid loengute pidamist ja suhtlemist välistudengitega.

Parendusettepanekutena toodi välja, et tuleb otsida materjale allikaid juurde, luua rohkem õppijale mõeldud ja sõnastatud konkreetseid ülesandeid koos hindamise kirjeldusega.

Ettepanek teistele rakendajatele oli see, et tuleks aine mahtu suurendada, kursust kasutada, arendada ja jagada materjale.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide õppejõudude ettepanekud tagasiside küsitluse tulemuste põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete tööühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Viia õppeteemad ja -materjalid, hindamismeetodid ja -kriteeriumid ettevõtluspädevustega selgemalt vastavusse.
- Muuta õppemeetodid ja hindamismeetodid arusaadavamaks.
- Vaadata läbi kasutatavate materjalide viited (algmaterjalile tuleb korrektselt viidata).
- Lühendada enesehindamise küsimustikke.
- Õpiülesanded ja hindamisülesanded tuleb koos hindamise kirjeldamisega metoodiliselt lahti kirjutada.
- Lisada materjalide juurde allikaid.

Üliõpilaste tagasiside küsitluse tulemused

Kokku vastas küsimustikule kuus üliõpilast. Iseseisva töö maht (ehk mitu tundi õppis selle kursuse tarbeks väljaspool loenguid jm loengukavas määratud tegevusi) oli keskmiselt 14,5 tundi.

Tabelis 29 on esitatud kirjeldavad statistikud väidetele, mis on seotud kursusega. Enamasti olid hinnangud ühtlased (madal standardhälve). Tähelepanu tuleks pöörata sellele, kuivõrd kursuse õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist.

Tabel 30. Üliõpilaste hinnangud piiriülese ettevõtluse moodulis meetodite kasutamisele (kirjeldavad statistikud)

Meetod	Keskmine	Mood	Standardhälve
Loeng	4,33	5	0,82
Praktiline töö	2,00	2	0,63
Iseseisev töö	2,83	3	0,98
Meeskonnatöö	4,33	4	0,52
Ettevõtte külastus	1,83	1	1,33
Juhtumikirjeldus	3,33	5	1,63
Test	3,67	5	1,63
Ristsõna	3,00	3	1,10

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – enamasti

Tabelis 30 on esitatud üliõpilaste arvamus kursusel kasutatavate meetodite kohta. Tulemused näitavad, et kõige enam kasutati loengut ja meeskonnatööd ning vastanud olid oma hinnangus suhteliselt üksmeelel. Mõnevõrra vähem kasutati juhtumeid, teste, ristsõnu ja tulemused varieerusid suurel määral (ilmselt tuleneb variatsioon sellest, et viidi läbi erinevaid kursusi). Vähe rakendati praktilist ja iseseisvat tööd, üldse ei kasutatud ettevõtte külastusi. Muudest meetoditest olid veel märgitud arutelud ja ajurünnak.

Üliõpilaste käest küsiti, millised teemad olid neile kõige **olulisemad** ja miks. Vastused olid järgmised:

- Planeerimise teema, kuna see juhatab äri edu suunas.
- Integreeritud turunduskommunikatsioon, kuna see keskendub sellele, kuidas kasutades meediareklaami, otseturundust ja kommunikatsiooni jõuda tarbija vajadusteni.
- Otsuste vastuvõtmine, kuna õppisin otsuste vastuvõtmise tehnikaid, planeerimist ja need on ettevõtja jaoks olulised.
- Kommunikatsioon, kuna see keskendub kommunikatsioonile uue kliendiga.
- Tarbijakäitumine, kuna ma õppisin, kuidas seostada tarbija reaktsiooni võimaliku väljundiga.
- Äriidee, kuna õppisin arendama oma ideed.

Üliõpilaste käest küsiti, millised teemad olid nende jaoks **ebaolulised** ja miks. Sellele küsimusele vastati, et kõik läbitud teemad olid olulised. Üliõpilased arvasid, et puudusid praktilised ülesanded (3 vastust).

Üliõpilastele **meeldis**:

- Grupitöö. (3)
- Tarbijakäitumise teema.
- Üliõpilaste ja õppejõu vaheline interaktsioon.
- Võimalus avaldada arvamust kursuse kohta.

Üliõpilastele **ei meeldinud**:

- Pikad loenguajad, läks igavaks. (3)
- Liiga lühike kursus. (2)

Üliõpilaste käest küsiti, mida võiks edaspidi teisiti teha. Anti järgmisi vastuseid:

- Võiks töötada koos mõne ettevõtjaga, et saada päriselu kogemust riskivabalt.
- Kursust oleks pidanud õpetama semestri alguses, et oleks rohkem aega teadmiste omandamiseks.
- Oleks võinud olla rohkem praktilist tööd. (2)

Viis üliõpilast vastas, et nende ettevõtluspädevused paranesid, eeskätt ärist arusaamine, suhtlemisoskused, kultuuriliste eripärade mõistmine, äriplaneerimine, teadmised ettevõtlusest.

Küsimusele, kas oled valmis alustama ettevõtlusega ja miks, vastas kaks üliõpilast, et ei ole, sest peab veel õppima ettevõtlust, õppima ettevõtjate kogemusest ja leidma päriselu probleeme. Neli üliõpilast vastas, et nad on valmis alustama ettevõttega, kuna on omandatud teadmised, mida saaks rakendada praktikas.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide üliõpilaste ettepanekud tagasiside küsitluse tulemuste põhjal**.

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemetel töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Paremini seostada kursuse õppematerjalid ja õpiväljundid.
- Lülitada kursusele ettevõtete külastuse ja/või külalissetevõtjate kutsumise võimalus.
- Lisada kursusele praktilisi ülesandeid.

3.3.6. Moodul arengumeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes

Osalejate intervjuude/ fookusgrupi intervjuude tulemused

Kursuse kohta jagasid tagasisidet kaks kursuse piloteerimisel osalenut.

Ülesehitus oli hea, kogu töö toimus meeskondades ning ettevõtlusprotsess sai läbi käidud. Vaatamata sellele, et piloteeritud koolituse käigus meeskonnad moodustusid kiiresti ja valutult, ei pruugi see nii libedalt igas auditooriumis toimuda. Meeskondade moodustamise põhimõtteid ja metoodikaid, samuti tegevuse mõtestamise võimalusi võiks olla ideaalis enam. Koolituses sai see kiirelt läbi võetud, aga õppeprotsessi mõttes võiks seda teemat põhjalikumalt käsitleda (nt personaalse ja meeskondliku lõuendi tegemiseks oli aega liiga vähe ja selle kohta oleks soovinud enam infot saada). Õpiväljunditest said kaetud meeskonna rollide võtmine, kriitiline mõtlemine, üksteisega arvestamine. Oleks võinud rohkem selgitada, kuidas meeskonnas rolle võtta, jagada. Meeskonnatöö teemad ja ettevõtlus olid orgaaniliselt omavahel seotud. Ettevõtluse sotsiaalne dimensioon toodi sisse väärtusena. Mitmed kasutatud tehnikad ja meetodid olid uudsed. Mainiti, et oleks võinud rohkem olla enesereflekterimise võimalusi ja võtteid (nt kus saaks tehnikat või meetodit veel kasutada).

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkoolide osalejate ettepanekud intervjuude/fookusgrupi intervjuude tulemuste põhjal.**

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Lisada meetodeid ja võtteid meeskondade moodustamiseks.
- Lisada enesereflekterimise võtteid moodulit läbivalt.

Õppejõu tagasiside küsitluse tulemused

Küsimustikule vastas üks õppejõud, kes ei olnud läbinud programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe mooduli koolitust. Õppejõudu ajendas moodulit või selle osi õppes kasutama kohustus kursust piloteerida.

Vastaja arvas, et kool/teaduskond/instituut oli väga huvitatud ja toetas mooduli rakendamist. Mooduli rakendamiseks pidi õppejõud tegema eeltööd, mis seisnes kursuse ettevalmistamises.

Õppejõu arvates vastas mooduli maht sisule. Vastaja sai väga suurt tuge või abi programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmetelt.

Positiivsena tõsteti mooduli rakendamise protsessis välja, et sai piloteerida väljatöötavat kursust. Negatiivsena toodi mooduli rakendamise protsessis välja, et keeruline oli kokku viia kaks teemat: meeskonnajuhtimise põhimõtted ja arendusprotsessid.

Õppejõud õppis seda, et teema on oluline ja meetodid on kriitilise tähtsusega.

Parendusettepanekutena toodi välja, et tuleks enam kasutada enesereflekterimise võtteid.

Järgnevalt on välja toodud **kõrgkooli õppejõu ettepanek tagasiside küsitluse tulemuste põhjal.**

Ettepanek programmi Edu ja Tegu haridustasemete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Lisada enesereflekterimise võtteid moodulit läbivalt.

3.4. Järeldused ja ettepanekud kõrghariduse üliõpilaste ja õppejõudude uuringu tulemusena

Alljärgnevalt on koondatud kokku kõigi moodulite juures välja toodud ettepanekud, mis on mõeldud programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud konkreetsete moodulite parendamiseks. Samuti on esitatud ülevaade ettepanekutest, mille rakendamist võiks kaaluda kõikides moodulites.

Ettevõtlusõppe baasmooduli edasiarendamise ettepanekud:

- Arendada kursuse pedagoogilist poolt ehk koostada pedagoogilised juhendmaterjalid. Iga teema ja harjutuse juures peab olema selge eesmärk ja juhised. Iga harjutuse järel peaks olema kirjeldatud, milliseid pädevusi sellega arendati ja kuidas anda tagasisidet.
- Teemade hulka lisada siseettevõtluse teema.
- Hindamisel näidata, milliseid tegevusi hinnatakse individuaalselt ja milliseid meeskondlikult.
- Pikkadel videotel märkida minutite kaupa lõigud, mida on asjakohane näidata auditooriumis.
- Vaadata üle, et materjalid oleksid ühtlaselt teemade vahel jaotatud.
- Lisada meeskonna moodustamise ülesandeid ja -võtteid.
- Lisada loovus- ja probleemilahendusoskusi arendavaid ülesandeid.
- Lisada juhtumianalüüsi ülesanded.
- Iga teema juures võiks olla valik harjutusi, mis on lahti seletatud.
- Iga teema lõpus lisada väike enesekontrolli test Moodle'i kursusele.
- Enesehindamise küsimustikud tuleb teha arusaadavamaks (jätta vaid relevantid küsimused, selgitada protsessi ja millist kasu on võimalik saada).
- Selgemalt siduda hindamine ettevõtluspädevustega.
- Muuta hindamisemeetodid selgemaks.
- Muuta õppematerjalid, ülesanded ja kodutööd arusaadavamaks.
- Vaadata üle õppematerjali piisavus ja kasulikkus.
- Vaadata üle finantsosa teema.

Loovettevõtluse mooduli edasiarendamise ettepanekud:

- Kohandada e-kursus vastavaks ettevõtluspädevustega.
- Tõsta e-kursuse arusaadavust, parandada selle ülesehituse loogikat.
- Muuta arusaadavamaks ülesanded, kodutööd ja õppematerjalid.
- Analüüsida ja kohandada moodul selliseks, et idee

arendamine toimuks läbivalt kogu kursuse vältel.

- Mitmekesisistada õppemeetodeid aktiivõppega, kaasates üliõpilasi aktiivsemalt õppeprotsessi.
- Leida koht loomemajanduse ökosüsteemi teemale.
- Paremini seostada kursuse õppematerjalid ja õpiväljundid.
- Lülitada kursusele ettevõtete külastuse ja/või külalissetevõtjate kutsumise võimalus.
- Mitmekesisistada õppemetoodikat: lisada juhtumianalüüsi, teste jm praktilisi ülesandeid.

Maettevõtluse mooduli edasiarendamise ettepanekud:

- Lisada Moodle'i kursuse juurde täpsem meetodite kirjeldus, sh töölehed.
- Moodulis tuleb suuremat rõhku panna turu-uuringutele, klientide küsitlemisele, ärimudeli testimisele.
- Hindamisele lisada individuaalse hindamise dimensioon.
- Muuta õppeteemad ja -materjalid, hindamisemeetodid ja -kriteeriumid, ülesanded ja kodutööd ning e-kursus arusaadavamaks.
- Paremini siduda õppemeetodid, ülesanded ja kodutööd ettevõtluspädevuste arendamisega.
- Lülitada moodulisse ettevõtete külastused ja külalissetevõtjate kutsumine.
- Õpilaste kaasamiseks õppeprotsessi rikastada aktiivõppe meetodeid.
- Mitmekesisistada õppemetoodikat, nt lisada juhtumianalüüsi, enesetestid jms.
- Analüüsida kavandatud teemade otstarbekust.

Ettevõtte kasvu ja rahvusvahelistumise mooduli edasiarendamise ettepanekud:

- Pikad konspektid muuta audio- või videofailideks või jaotada väiksemateks osadeks, liigendada.
- Lisada küsimustikule meeskonna tugevuse-efektiivsuse hindamise võimalus ja teistele ülesannetele interpretatsioonid, lahendused ja lõppväljundid.
- Vanad audiofailide allikad tuleb uuendada.
- Võimalusel lisada audioallikaid.
- Paluda tudengite meeskondadel teemakäsitlusi ühtlustada juba kirjaliku töö tasandil.
- Rahvusvahelise äri võimaluste teema võiks põhjalikumalt esitada.
- Täiendada kursust külalisesinejate kutsumise võimalusega.
- Õppematerjalide juures tuua välja olulisemad kohad või peatükid.
- Selgitada, miks enesehindamise testi on vaja teha ja kes sellest kasu saab.
- Kontrollida üle poolikult esitatud materjalid – need täiendada või asendada.
- Panna paika kindlad hindamisemeetodid ja -süsteem (kuidas või mis osadest kujuneb lõplik hinne ja mis osakaaludega on hindamise eri osad), mis on seostatud materjaliga ja aitab teadmisi paremini omandada.
- Lisada enesehindamise ja -reflekteerimise vahendeid.

- Muuta hindamiskriteeriumid arusaadavaks.
- Muuta, sh lühendada enesehindamise küsimustikku.
- Lisada juriidilisi pädevusi arendav osa või osad.

Piiriülese ettevõtluse mooduli edasiarendamise ettepanekud:

- Lisada erinevate kultuuride äripraktikatest tulenevaid juhtumianalüüse.
- Rikastada materjali praktiliste ülesannetega.
- Täiendada materjale tarbijakäitumise teemaga.
- Jaotada hindelised ülesanded kursuse raames ajaliselt võrdsemalt.
- Viia õppeteemad ja -materjalid, hindamismeetodid ja -kriteeriumid ettevõtluspädevustega selgemasse vastavusse.
- Muuta õppemeetodid ja hindamismeetodid arusaadavamaks.
- Vaadata läbi kasutatavate materjalide viited (algmaterjalile tuleb korrektselt viidata).
- Lühendada enesehindamise küsimustikke.
- Õpiülesanded ja hindamisülesanded tuleb koos hindamise kirjeldamisega metoodiliselt lahti kirjutada.
- Lisada materjalide juurde allikaid.
- Seostada paremini kursuse õppematerjalid ja õpiväljundid.
- Lülitada kursusesse ettevõtte külastuse ja/või külalissettevõtjate kutsumise võimalused.
- Lisada kursusele praktilisi ülesandeid.

Mooduli **arengumeeskondade juhtimine ettevõtlusõppes** edasiarendamise ettepanekud:

- Lisada meetodeid ja võtteid meeskondade moodustamiseks.
- Lisada enesereflekteerimise võtted moodulit läbivalt.

Kõikide moodulite arendamiseks sobivad üliõpilaste ja õppejõudude ettepanekud:

- Lülitada kursusele ettevõtete külastuse ja/või külalissettevõtjate kutsumise võimalus.
- Lisada enesehindamise ja -reflekteerimise vahendeid.
- Enesehindamise küsimustikud tuleb teha arusaadavamaks (jätta vaid relevantset küsimused, selgitada protsessi ja millist kasu on võimalik saada).
- Siduda hindamine selgemalt ettevõtluspädevustega.
- Hindamisel näidata, milliseid tegevusi hinnatakse individuaalselt ja milliseid meeskondlikult.

Kõrghariduse moodulite piloteerimise tulemusena selgus, et kõik osalejad said nendest üht või teist moodi kasu. Triangulatsiooni põhimõtete rakendamine piloteerimise tagasiside saamisel andis hea tulemuse – mitu sarnast arendusettepanekut tuli välja erinevatest andmekogudest ja sihtrühmadel. Uuringu tulemusena saadi piisavalt materjali, et arendada ja parendada olemasolevaid kursusi.

4 ETTEVÕTLUSÕPPE ÕPETAJATE JA ÕPPEJÕUDUDE ETTEVÕTLUSPEDAGOOGILINE PÄDEVUS HARIDUSTASEMETE LÕIKES ENESEHINDAMISE KÜSITLUSE TULEMUSENA

4.1. Taustinformatsioon

Õpetaja ja õppejõu enesehindamise küsimustikes tugineti ettevõtlikkuse osa väljatöötamisel samuti ettevõtluspädevuse mudelile, et hinnata õpetajate ja õppejõudude mõtteviise ning hoiakuid õppimise ja õpetamise suhtes, samuti õppemeetodite kasutamise ja õpikeskkonna loomise viise. Õpetajate ja õppejõudude ülesanne on luua õpikeskkond, mis võimaldab õppija ettevõtlikkust toetavate pädevuste ning ettevõtlusalaste teadmiste ja oskuste arengut, võttes arvesse muutuvat ettevõtluskeskkonda ja sellega seotud väljakutseid, millega noored lõpetanud peavad arvestama oma karjääri valikute tegemisel nii ettevõtjana, kui ka ettevõtliku palgatöötajana.

Täpsem ülevaade mõõtvahendist on toodud programmi Edu ja Tegu raamdokumendi peatükis 7.5.

4.2. Uuringu eesmärk ja valimi kirjeldus

Õpetajate ja õppejõudude enesehindamine annab tagasisidet nende mõtteviisidest ja hoiakutest õppija suhtes. Samuti annavad nad uuringu tulemusel hinnangu enda õppemeetodite kasutamisele ja õpikeskkonna kujundamise pädevusele.

Küsimustik (vt lisa 4) sisaldas kokku 80 üksikküsimust vastajate ettevõtlusega seotud hoiakute ja kogemuste, kasutatud õppemeetodite, õpilaste aktiivsuse ja autonoomia ning vastajate sotsiaal-demograafiliste andmete kohta (vt tabel 31).

Tabel 31. Õpetajate ja õppejõudude enesehindamise küsimustiku ülesehitus

Hinnatav tegur	Küsimuste arv
Enesekohane hinnang jäävususkumusele	11
Enesekohane hinnang loovusele	6
(Üli)õpilaste aktiivsus ja autonoomia	11
Õpetaja/ õppejõu kogemused õpikeskkonna loomisel	10
Õpetaja/ õppejõu kogemused (üli)õpilaste ettevõtlikkuse toetamisel	5
Kasutatud lähenemisviisid ja õppemeetodid	25
Sotsiaal-demograafilised andmed	12

Uuringus osales 29 õpetajat ja õppejõudu: kõrgkoolidest 7, kutsekoolidest 12 ja üldhariduskoolidest 10. Vastanute hulgas oli 24 naist ja 5 meest. Vastajate keskmine vanus oli 47 aastat (kõige noorem vastaja oli 30-aastane ja kõige vanem 70-aastane).

4.3. Õpetajate ja õppejõudude enesehindamise tulemused

Õpetajate ja õppejõudude sotsiaal-demograafiline profiil ja ettevõtluskogemus

Tabelis 32 on esitatud küsitluses osalenud õpetajate ja õppejõudude sotsiaal-demograafiline profiil ja varasem kokkupuude ettevõtlusega (osalemine ettevõtlusõppe koolitustel, kogemuse erasektoris ja ettevõtluses, pereliikmete osalemine ettevõtluses).

Tabel 32. Õpetajate ja õppejõudude sotsiaal-demograafiline profiil ning varasem kokkupuude ettevõtlusega

	Vastajate arv	Keskmine vanus	Osalenud ettevõtlusõppe koolitustel	Erasektori kogemus	Ettevõtluskogemus	Peres ettevõtjaid
Kõrgkoolide õppejõud	7	42	100%	100%	86%	86%
Üldhariduskoolide õpetajad	10	46	80%	40%	20%	50%
Kutsekoolide õpetajad	12	51	83%	58%	58%	75%
Kokku	29	47	86%	62%	52%	69%

Kõige rohkem kokkupuuteid ettevõtlusega oli olnud kõrgkoolide ettevõtlusõppejõududel ja kõige vähem üldhariduskoolide õpetajatel.

Üldhariduskoolide õpetajate ettevõtluskoolitustele tuleks pöörata senisest rohkem tähelepanu, kuna enesehindamisest selgus, et nendest väga suurel osal puudus ettevõtlusekogemus ning isegi erasektoris töötamise kogemus. Enamik nendest õpetajatest oli küll läbinud vähemalt ühe ettevõtlusõppe koolituse, kuid ainult 20% üldhariduse õpetajatest oli osalenud mitmel ettevõtlusõppe koolitusel. Mitmel koolitusel olid osalenud kutsehariduse taseme õpetajatest 58% ja kõrgkoolide õppejõududest 71%.

Õpetajate ja õppejõudude hinnangud jäävususkumusele ja loovusele

Tabelis 33 on toodud õpetajate ja õppejõudude vastused jäävususkumusega seotud küsimustele.

Tabel 33. Õpetajate ja õppejõudude hinnangud jäävususkumusega seotud küsimustele

	Kõrgkoolid	Kutsekoolid	Üldhariduskoolid	Kokku
Raskete ülesannete puhul on lahenduse kallal pikemat aega töötamisest kasu vaid tõeliselt tarkadel õpilastel	2,29	2,08	2,30	2,21
Võimekus on omadus, mida ei saa koolis õppimisega eriti muuta	2,57	2,25	2,60	2,45
Inimene võib küll uusi asju õppida, kuid tema võimekuse baastase jääb siiski praktiliselt samaks	2,29	2,00	2,20	2,14
Tõeliselt targad (üli)õpilased saavad õpitava materjali selgeks vaeva nägemata	3,14	2,33	2,40	2,55
Ettevõtlikkus on omadus, mida ei saa õppimisega eriti muuta	2,43	1,83	1,90	2,00
Ettevõtjaks saamiseks on vaja erilist kaasasündinud talenti	1,86	1,67	1,90	1,79
Sa kas oled loov või ei ole – isegi kõvasti pingutades ei saa seda eriti muuta	2,43	1,92	1,50	1,90
Sa pead olema juba sündinud loova meelega – ilma kaasasündinud talendita võid sa olla vaid jäljendaja	2,57	2,08	1,40	1,97
Loovust saab küll arendada, aga inimene kas on tõeliselt loov isiksus või mitte	3,00	2,50	2,10	2,48
Mõned inimesed lihtsalt on loovad ja teised mitte. Harjutamine seda ei muuda	2,57	2,00	1,50	1,97
Tõeliselt loov talent on kaasasündinud ja püsiv omadus kogu inimese elu jooksul	2,57	2,33	2,40	2,41

Õpetajad pidasid ennast üsna loovateks (keskmiselt 3,71 palli 5-pallisel skaalal). Enesekohased hinnangud loovusele olid sarnased õpilaste hinnangutele (vt tabelid 47, 54 ja 62).

Jäävususkumuse osas ilmnisid erinevused õppejõudude ja õpetajate hinnangutes. Õppejõud esindasid mõnevõrra sagedamini seisukohti, et võimekus on kaasa sündinud.

Tabel 34. Enesekohased hinnangud jäävususkumusele ja loovusele

	Vastajad	Jäävususkumus	Loovus
Kõrgkoolide õppejõud	7	2,52	3,81
Kutsekoolide õppejõud	12	2,09	3,67
Üldhariduskoolide õppejõud	10	2,02	3,68
Kokku	29	2,17	3,71

Skaala: 1 – pole üldse nõus; 5 – olen täiesti nõus

Õpilaste ja üliõpilaste aktiivsus ja autonoomia ettevõtlusõppe tundides

Tabelis 35 on näha, kuidas õpetajad ja õppejõud nõustasid väidetega õpilaste/üliõpilaste aktiivsuse ja nende autonoomia kohta ettevõtlusõppe tundides/loengutes.

Õpetajad ja õppejõud hindasid õpilaste/üliõpilaste aktiivsust kõrgelt, olulisi erinevusi haridustasemetel vahel ei esinenud.

Tabel 35. Õpetajate ja õppejõudude hinnangud õpilaste aktiivsusele ja autonoomiale ettevõtlusõppe tundides

	Kõrgkoolid	Kutse-koolid	Üldhariduskoolid	Kokku
Minu (üli)õpilased tahavad tunnis/loengus erinevate teemade üle arutleda	3,86	4,00	4,10	4,00
Hoolitsen selle eest, et minu (üli)õpilased mõistavad loengukursuse/tunni eesmärke	4,43	4,42	4,50	4,45
Minu (üli)õpilased omandavad ka keerukad teemad, kui nad pingutavad	4,14	4,17	3,90	4,07
Minu (üli)õpilased teevad tunnis/loengus aktiivselt tööd kaasa	4,14	3,58	3,70	3,76
Minu (üli)õpilased küsivad minult julgelt küsimusi	4,29	4,17	4,50	4,31
Arvestan (üli)õpilaste erinevate arvamuste ja mõtetega	4,57	4,67	4,40	4,55
Loon õppijate jaoks õhkkonna, kus nad saavad olla avatud ning arutleda erinevate teemade üle	4,29	4,42	4,40	4,38
Ma ei kahtle tundide/loengute jooksul (üli)õpilaste võimes pingutades omandada ka keerukaid teemasid	4,29	4,33	4,10	4,24
Pööran sellele tähelepanu, et mu (üli)õpilased usaldaksid mind	4,57	4,58	4,50	4,55
Annan (üli)õpilastele võimaluse teha muudatusettepanekuid loengus plaanitava osas	4,14	4,67	4,00	4,31
(Üli)õpilased teavad, et võivad minuga vabalt kontakti võtta	4,43	4,83	4,50	4,62
Keskmine	4,29	4,35	4,24	4,29

Skaala: 1 – pole üldse nõus; 5 – olen täiesti nõus

Õpetajate ja õppejõudude kogemused õpikeskkonna loomisel

Tabelis 36 on esitatud õpetajate ja õppejõudude arvamused nende kogemustest õpikeskkonna loomisel.

Tabel 36. Õpetajate ja õppejõudude hinnangud oma kogemustele õpikeskkonna loomisel

	Kõrgkoolid	Kutsekoolid	Üldhariduskoolid	Kokku
Loon õpituatsioone, kus esitan (üli)õpilastele avatud küsimusi ja tekitan diskussiooni	4,57	4,58	3,70	4,28
Lasen (üli)õpilastel võtta aktiivse rolli õppimisel ja selle planeerimisel	3,86	4,08	3,30	3,76
Loon olukordi, kus (üli)õpilased saavad jagada oma kogemusi ja nendest õppida	4,43	4,58	3,40	4,14
Loon õpikeskkonna, mis inspireerib (üli)õpilastes loovust	4,29	4,08	3,70	4,00
Kaasan (üli)õpilasi õpikeskkonna planeerimisse	3,57	3,58	3,30	3,48
Kasutan meeskonnatöö metoodikat tunnitööde lahendamisel	4,71	4,42	3,70	4,24
Kasutan meeskonnatöö metoodikat kodutööde lahendamisel	4,71	3,33	2,60	3,41
Kasutan võimalikult palju elulisi situatsioone oma aine läbiviimisel	4,43	4,42	3,10	3,97
Kasutan õppetöös probleeme ja kaasusi, millele (üli)õpilased peavad hästi põhjendatud lahendusi leidma	4,29	4,42	3,40	4,03
Kasutan tundides (üli)õpilastele mõeldud erinevaid aktiivseid tegevusi	4,71	4,25	4,10	4,31
Keskmine	4,36	4,18	3,43	3,96

Skaala: 1 – pole üldse nõus; 5 – olen täiesti nõus

Õpetajate ja õppejõudude hinnangud oma kogemustele õpikeskkonna loomisel olid erinevad. Üldhariduskoolide ettevõt- lusõpetajad kasutasid kõiki küsimustikus märgitud õppijaid aktiveeriva õpikeskkonna elemente märksa vähem kui kõrg- koolide õppejõud ja kutsehariduse õpetajad. Eriti vähe kasu- tati meeskonnatööd (keskmine hinnang 2,6) ja elulisi näiteid (3,1). Meeskonnatööd kasutasid vähe ka kutsekoolide õpeta- jad (3,33). Seevastu kõrgkoolides oli see kõige kõrgemalt hin- natud meetod (4,71).

Vähem on õpilasi ja üliõpilasi kaasatud õpikeskkonna planeerimisse (3,48) ja pakutud neile aktiivset rolli õppimisel ja õppe planeerimisel (3,76).

Õpilaste ja üliõpilaste ettevõtlikkuse toetamine ettevõtlusõppes

Õpetajatel ja õppejõududel paluti hinnata ka enda kogemust õppijate ettevõtlikkuse toetamisel (vt tabel 37).

Tabel 37. Õpetajate ja õppejõudude hinnangud (üli)õpilaste ettevõtlikkuse toetamisele ettevõtlusõppes

	Kõrgkoolid	Kutsekoolid	Üldhariduskoolid	Kokku
Peaoluliseks toetada (üli)õpilaste ettevõtlikkust enda õpetatavas aines	4,57	4,67	4,70	4,66
Peaoluliseks, et (üli)õpilased saaksid elus hästi hakkama (nt saaksid hea töökoha või hakkaksid ise ettevõtjaks)	4,57	4,75	4,60	4,66
Tean, kuidas saab (üli)õpilaste ettevõtlikkust toetada minu õpetatavas aines	4,43	4,17	3,90	4,14
Rakendan (üli)õpilaste ettevõtlikkuse toetamiseks sobilikke õpetamismeetodeid	4,43	4,17	3,80	4,10
Peaoluliseks, et (üli)õpilaste ettevõtlikkust toetatakse õppekavades erinevate ainete kaudu	4,57	4,83	4,60	4,69
Keskmine	4,51	4,52	4,32	4,45

Skaala: 1 – pole üldse nõus; 5 – olen täiesti nõus

Õpetajate ja õppejõudude hinnangul toetas õppeaine ettevõtlikkust väga suurel määral õppetasemest sõltumata. Eriti kõrgelt hinnati õppijate hoiakute toetamist, mõnevõrra madalamalt (eriti üldhariduses) praktiliste ettevõtlusoskuste arendamist. Üldhariduses oli sellisel hinnangul tõenäoliselt seos õpetajate endi vähese ettevõtlusega kokkupuutel (vt tabel 32).

Üldhariduskoolide õpetajad hindasid enda teadmisi sellest, kuidas nad saaksid õpilaste ettevõtlikkust toetada, kutsekoolide õpetajate ja kõrgkoolide õppejõududega võrreldes madalamaks (hinnang 3,90 palli). Samuti ilmnas, et üldhariduskoolide õpetajad rakendasid enda hinnangul teiste tasemetega võrreldes vähem õpilaste ettevõtlikkuse toetamiseks sobilikke hindamismeetodeid (hinnang 3,80 palli).

Ettevõtlusõppes kasutatud õppemeetodid

Vastajatelt küsiti, millisena nad näevad õpetaja või õppejõu rolli ettevõtlusõppes ja anti valida kolme variandi vahel (vt tabel 38).

14 vastajat eelistas varianti: „Arvan, et õpetaja on õpilastele rohkem tuutor ja abistaja ning õppurid peavad aktiivselt osalema õppeprotsessis. Õppetöös on väga oluline, et

õppijad mõistaksid ja analüüsiksid käsitletavaid teemasid. Õppeprotsessis peaoluliseks avastamist, diskussioone ja eksperimenteerimist. Kasutan kujundavat ja kokkuvõtvat hindamist“. Esimest varianti eelistas seejuures üldhariduskoolide kaheksast õpetajast kümme.

12 vastajat valis: „Arvan, et õppejõud on coach ja õppimist toetav tuutor ning õppurid peavad aktiivselt osalema õppeprotsessis, kus nad õpivad ka kaasõppuritelt. Peaoluliseks õppija mõtlemisoskuste arendamist ja nende ettevalmistamist karjäärivalikuks, kasutades keeruliste probleemide lahendamist reaalelu kontekstis (nt töötoad, võrgustumine, investoriga kohtumised, mentorlus ja coaching-programmid, jm toetused). Kasutan valdavalt kujundavat hindamist“. Teist varianti eelistas seejuures kõrgkoolide seitsmest õppejõust neli ning kutseõppeasutuste kaheistkümnest õpetajast seitse.

3 vastajat eelistas valikut: „Olen õppejõud, kes peab oluliseks tudengitele teadmiste jagamist valdavalt loengute vormis. Kasutan printitud õppematerjale ja ka videosid, lahendan tunnis erinevaid ülesandeid. Õpetamise puhul on peamine toetada õppurite faktiteadmisi ja neid meelde tuletada ning lahendada lihtsamaid probleemülesandeid. Teoreetiliste teadmiste õpetamine on väga oluline. Kasutan valdavalt kokkuvõtvat hindamist“.

Tabel 38. Õpetajate ja õppejõudude hinnangud ettevõtlusõppes kasutatavatele meetoditele

	Koikides tundides – 5	Enam kui pooltes tundides – 4	Umbes pooltes tundides – 3	Vähem kui pooltes tundides – 2	Ei kasuta üldse – 1	Keskmine
Diskussioon, arutelu	28%	55%	14%	3%		4,07
Praktilised tööd ja harjutused	14%	41%	28%	14%	3%	3,48
Tagasiside õppijate tegevustele	31%	21%	17%	17%	14%	3,38
Rühmatöö	14%	28%	28%	31%		3,24
Tegevuste peegeldamine (refleksioon)	21%	21%	14%	28%	17%	3,00
Loeng	7%	14%	45%	34%		2,93
Meeskonnatöö	7%	21%	34%	31%	7%	2,90
Probleemõpe		28%	28%	41%	3%	2,79
Juhtumite ja/või lugude analüüs		28%	28%	41%	3%	2,79
Enese- ja/või kaaslaste hindamine	10%	10%	17%	52%	10%	2,59
Ajurünnak	3%	10%	17%	62%	7%	2,41
Analüüs (näiteks SWOT, PESTLE)		17%	21%	34%	28%	2,28
Ettevõtjate/praktikute kaasamine	3%	14%	17%	38%	28%	2,28
Esitlus/lühiesitlus (piching)			24%	69%	7%	2,17
Intervjuud ja kohtumised ettevõtjatega		10%	10%	59%	21%	2,10
Kirjalik töö (nt essee, referaat)	3%		14%	66%	17%	2,07
Projektõpe	3%	7%	3%	62%	24%	2,03
Õppekäigud		10%	7%	59%	24%	2,03
Ideekaart	3%	3%	7%	59%	28%	1,97
Majandusmängud		10%	7%	48%	34%	1,93
Õpilasfirma	7%	14%	3%	14%	62%	1,90
Pööratud klassiruum	3%	7%	3%	34%	52%	1,76
Ideekonkurss/ideelaat		7%	10%	21%	62%	1,62
Töövarjuna ettevõttes viibimine		3%	3%	24%	69%	1,41

Kõige sagedasem ettevõtlusõppes kasutatud õpimeetod oli diskussioon, mida 83% õpetajatest ja õppejõududest kasutas rohkem kui pooltes tundides. Laialdaselt kasutati ka praktilisi harjutusi (55%), tagasiside andmist (52%), rühmatöösid (42%) ja refleksiooni (42%). Samas kasutati suhteliselt harva õppekäike, majandusmänge, õpilasfirma asutamist jms meetodeid.

Uuringusse kaasatud kõrgkoolis, kutsekoolides ja üldhariduskoolides kasutatud meetodite võrdlemiseks on tabelis 10 koostatud pingerida meetodite kasutamise keskmise sagedushinnangu järgi.

Tabel 39. Õpetajate ja õppejõudude hinnangud ettevõtlusõppes kasutatud meetodite osas eri haridustasemetel

	Kõrgkool	Kutsekoolid	Üldhariduskoolid	Kokku
Diskussioon, arutelu	4,57	3,92	3,90	4,07
Praktilised tööd ja harjutused	4,00	3,50	3,10	3,48
Tagasiside õppijate tegevustele	3,57	3,50	3,10	3,38
Rühmatöö	3,71	3,33	2,80	3,24
Tegevuste peegeldamine (refleksioon)	3,43	3,08	2,60	3,00
Loeng	3,14	2,83	2,90	2,93
Meeskonnatöö	3,29	3,17	2,30	2,90
Probleemõpe	3,29	2,83	2,40	2,79
Juhtumite ja/või lugude analüüs	3,14	2,92	2,40	2,79
Enese- ja/või kaaslaste hindamine	2,57	3,08	2,00	2,59
Ajurünnak	2,57	2,50	2,20	2,41
Analüüs (näiteks SWOT, PESTLE)	2,86	2,67	1,40	2,28
Ettevõtjate/praktikute kaasamine	3,14	2,25	1,70	2,28
Esitlus/lühiesitlus (piching)	2,57	2,17	1,90	2,17
Intervjuud ja kohtumised ettevõtjatega	3,00	1,92	1,70	2,10
Kirjalik töö (nt essee, referaat)	2,14	1,67	2,50	2,07
Projektõpe	2,43	2,00	1,80	2,03
Õppekäigud	2,29	2,17	1,70	2,03
Ideekaart	1,86	2,17	1,80	1,97
Majandusmängud	1,86	2,17	1,70	1,93
Õpilafirma	2,29	1,58	2,00	1,90
Pööratud klassiruum	1,71	2,00	1,50	1,76
Ideekonkurss/ideelaat	2,00	1,67	1,30	1,62
Töövarjuna ettevõttes viibimine	1,29	1,67	1,20	1,41
Keskmine	2,78	2,53	2,16	2,46

Skaala: kõikides tundides – 5, enam kui pooltes tundides – 4, umbes pooltes tundides – 3, vähem kui pooltes tundides – 2, ei kasuta üldse – 1

Suuri erinevusi ei esinenud, kuid kõrgkoolides kasutati erinevaid meetodeid sagedamini (eriti diskussioone, praktilisi harjutusi, rühmatöid ja erinevaid praktikute kaasamisega seotud meetodeid).

Üldhariduskoolides kasutati teiste haridustasemetega võrreldes sagedamini kirjalikke töid ning vähem erinevaid analüüse ning enese ja kaaslaste hindamist.

4.4. Järeldused ja ettepanekud õpetajate ja õppejõudude enesehindamise uuringu tulemusena

Arvestades, et uuringus osales ainult 29 ettevõtlusõpetajat ja -õppejõudu, tuleb kogutud andmete üldistamisse suhtuda ettevaatlikult. Samas võib arvesse võtta, et vastanud olid vabatahtlikud pilootuuringus osalejad, keda võiks seetõttu tõenäoliselt pidada pigem aktiivseteks ja keskmisest positiivsemate hoiakutega ning parema ettevalmistusega pedagoogideks.

Kõrgkoolide ettevõtlusõppejõudude ja kutsekoolide ettevõtlusõpetajate vastused olid üsna sarnased. Mõlema grupi liikmed hindasid oma ettevõtlusõppe läbiviimiseks vajalikke pädevusi ja meetodilisi oskusi küllalt kõrgelt. Enamik kõrgkooli õppejõude omab ka lähemat kokkupuudet ettevõtlusega kas praktilise ettevõtluskogemuse või vähemasti erasektoris töötamise kaudu. Kutsekoolide õpetajatel oli praktilisi ettevõtluskogemusi kõrgkoolide õppejõududest vähem, mistõttu võiks kutsekoolide õpetajatele suunatavates koolitustes suuremat rõhku panna praktilisele ettevõtlusele. Kõrgkoolide õppejõud olid mõnevõrra sagedamini seisukohal, et võimekus on inimestele kaasa sünninud ja ettevõtlikus ei ole õppimisega arendatav.

Üldhariduskoolide õpetajad hindasid oma ettevalmistust ettevõtlusõppe läbiviimiseks oluliselt madalamalt võrreldes oma kolleegidega kutsekoolidest ja kõrgkoolidest. Uuringu läbiviijad soovivad pöörata senisest rohkem tähelepanu üldhariduskoolide õpetajate ettevõtluskoolitustele, kuna nende enesehindamisest selgus, et nendest väga suurel osal puudus ettevõtluskogemus või isegi erasektoris töötamise kogemus. Samuti kasutasid üldhariduskoolide õpetajad õppijaid aktiveeriva õpikeskkonna elemente (nt analüüside läbiviimist, rühmatöid, meeskonnatöid, lühiesitlust) märksa vähem kui kõrgkoolide õppejõud või kutsekoolide õpetajad.

Uuringu tulemustest lähtuvalt on soovitatav kaasata õpilasi ja üliõpilasi rohkem õpikeskkonna planeerimisse ja pakkuda neile rohkem aktiivset rolli õppimisel ning õppe planeerimisel.

Üldhariduskoolides ja kutsekoolides tuleks rohkem tähelepanu pöörata erinevate aktiivõppe meetodite kasutamisele ja ettevõtlust praktiliselt tutvustavatele meetoditele (nt õppekäigud, majandusmängud, külaliste kutsumine tundidesse). Ettevõtlusõppe raamdokumendis soovitatud meetodeid (nt õpilasfirma loomine, töövarjuna ettevõttes viibimine jt) rakendati väga vähe.

Uuringu autorid soovivad kindlasti viia läbi ettevõtlusõpetajate ja -õppejõudude hoiakute, oskuste ja õpetamispraktikate täiendava uuringu, et selgitada välja täpsem koolitusvajadus, takistused ettevõtlusõppe korraldamisel ja õpetajate arusaamad ettevõtlusõppe eesmärkidest.

5 ÕPPIJATE ETTEVÕTLUSPÄDEVUS HARIDUSTASEMETE LÖIKES ENESEHINDAMISE KÜSITLUSE TULEMUSENA

5.1. Taustinformatsioon

Õppija enesehindamise küsimustiku väljatöötamisel oli aluseks programmi Edu ja Tegu raames loodud ettevõtluspädevuse mudeli (vt joonis 1) pädevusvaldkonnad ja nende olulised alapädevused, millele õppija saaks enda arengus tähelepanu pöörata. Mõõdikute valimisel tugineti varasematele uurimustele, mis on seotud ühe või teise alapädevuse arendamise võimalusega hariduses. Seetõttu on õppija enesehindamise mudeli peaesmärk pöörata ettevõtlusõppes tähelepanu mitmesugustele alapädevustele. Seega võimaldab õppija enesehindamise mudel hinnata õppija ettevõtluspädevust ja selle arengut ettevõtlusõppes, aga ka ettevõtlusõppe tulemuslikkust, mis omakorda toetab pädevuspõhise õppe rakendamist. Samuti on enesehindamise vahend kasutatav õppevarana õppeprotsessis alapädevuste tundmaõppimisel ja nende teadlikul rakendamisel ettevõtlusprotsessi planeerimises.

Täpsem informatsioon mõõtevahendi kohta on toodud programmi Edu ja Tegu raamdokumendis (ptk 7.4).

5.2. Uuringu eesmärk

Antud uuringu uurimisülesanne oli leida vastus küsimusele, milline oli ettevõtlusõppe moodulite rakendamisel nende mõju õppijate ettevõtluspädevuse kujundamisele. Võru Gümnaasiumi õpilaste enesehindamine toimus enne ja pärast õppeprotsessi.

Enesehindamise mõõtevahend põhineb ettevõtluspädevuse mudelil ning töötati välja ettevõtlusõppes osalevate õpilaste ettevõtluspädevuse hindamiseks. Tulemused võimaldavad hinnata ettevõtlusõppe (moodulite) läbimise järel toimunud muutusi õppijate hoiakutes ning vähemal määral ka oskustes ja teadmistes.

Mõõtevahendi kavandamisel sooviti arendada seda kooskõlas ettevõtluspädevuse mudeliga, kuid erinevatel sisulistel põhjustel katab küsimustik haridustasemetete löikes erinevaid ettevõtluspädevuse alapädevusi: üldhariduse kohta 9 alapädevust, kutsehariduse kohta 11 ning kõrghariduse kohta samuti 11 alapädevust (vt tabelid 40, 49 ja 57).

5.3. Üldhariduskoolide õpilaste enesehindamine

5.3.1 Metoodika ja valimi kirjeldus

Mõõtevahend sisaldab 123 üksiküsimusega 9 ettevõtluspädevuse alapädevust (14-st) vastajate ettevõtluskogemuse ja -huvi ning sotsiaaldemograafiliste andmete kohta (vt tabel 40). Küsimustiku (vt lisa 5) täitmiseks kulus keskmiselt 45 minutit.

Enamasti oli tegu enesekohaste hinnangute väljaselgitamisega ettevõtluspädevuse alapädevuste (ja eriti pädevustega seotud hoiakute) olemasolu kohta.

Tabel 40. Üldhariduskoolide õpilaste enesehindamise küsimustiku ülesehitus

	Hinnatav tegur	Mõõtevahendiga hinnatakse	Küsimuste arv
Ettevõtlu pädevuse pädevusvaldkonnad ja alapädevused			
Enesejuhtimine	Arenguuskumus	jah	6
	Autonoomne motivatsioon	ei	
	Emotsioonidega toimetulek	jah	9
	Metatunnetus	ei	
Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Algatamine	jah	8
	Suhtlemisoskus	jah	14
	Koostööoskus	jah	7
Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Eetika ja väärtuspõhisus	jah	10
	Planeerimine	jah	10
	Probleemilahendus	ei	
	Loovus	jah	6
Äriideede elluviimine	Finantskirjaoskus	jah	6
	Ärivõimalused	ei	
	Keskkonna mõistmine	ei	
Muud tegurid			
Õpilasfirma loomisel olulised tegurid			9
Ettevõtlikkusega seotud küsimused			24
Karjäärivalikuga seotud küsimused			2
Sotsiaal-demograafilised andmed			7
Muud küsimused			5

Uuringus osales 109 õpilast viiest põhikoolist ja gümnaasiumist (vt tabel 41). Vastajate hulgas oli 48 tütarlast ja 61 noormeest, sealjuures 97% vastajatest olid eestlased. Vastajatest 32 õpilast olid osalenud õpilasfirmade programmis, kuid 77 õpilast ei olnud osalenud.

Tabel 41. Üldhariduskoolide õpilaste enesehindamise küsimustikule vastajad

Kool	Vastajate arv	Klass
Kiviõli 1. Keskkool	12	11. klass
Virtsu Kool	11	8. klass
Kambja Põhikool	26	8. klass
Võru Gümnaasium	28	12. klass
Tartu Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasium	32	10. klass
KOKKU	109	

27 Võru Gümnaasiumi õpilast täitsid küsimustiku nii enne kui pärast ettevõtlu sissepääsu läbimist. Nende vastuste põhjal on koostatud enesehindamise võrdlusanalüüs enne ja pärast õpet.

5.3.2. Üldhariduskoolide õpilaste enesehindamise uuringu tulemused

Ettevõtte või õpilasfirma loomisel peetakse oluliseks

Vastajatelt küsiti, millised on olulised tegurid õpilasfirma ja nõ „päris“ ettevõtte loomiseks. Tulemused on toodud tabelis (vt tabel 42).

Tabel 42. Üldhariduskoolide õpilaste hinnangul oluliseks peetud tegurid õpilasfirma või ettevõtte loomisel

	KOKKU	Õpilasfirma kogemusega	Õpilasfirma kogemusetä
Vastajate arv	109	32	77
Kui olulised on õpilasfirma loomiseks järgmised tegurid?			
Peab olema väga hea idee	4,42	4,25	4,49
Peab olema väga hea meeskond	4,56	4,69	4,51
Kui ma olen õpilasfirmas, siis minu panusest sõltub firma käekäik	4,17	4,38	4,08
Tooted peavad olema inimestele praktilise väärtusega	4,17	4,25	4,14
Tooted peavad olema kvaliteetsed	4,68	4,72	4,66
Peab olema väga hea juhendaja	4,27	4,16	4,31
Peab olema palju vaba aega	3,74	3,72	3,75
Peab olema raha, et õpilasfirma tööle panna	3,74	3,81	3,71
Peab õppima gümnaasiumis, põhikooli õpilased on liiga noored	2,65	2,59	2,67
Mis on ettevõtte loomise jaoks kõige olulisem?			
Hea idee	4,70	4,69	4,70
Raha töö alustamiseks	3,99	3,88	4,04
Töötajad	4,44	4,56	4,39
Vajalikud töövahendid ja tööruumid	4,31	4,25	4,33
Klientide lähedus	4,04	4,13	4,00
Ettevõtte koduleht	3,84	3,84	3,84

Õpilasfirma kogemus tõstis eelkõige meeskonna/heade töötajate ja ka isikliku panuse olulisuse mõistmist.

Võru Gümnaasiumi õpilaste enne ja pärast õpet esitatud hinnanguid võrreldes ilmnesid alljärgnevad tulemused (vt tabel 43).

Tabel 43. Üldhariduskoolide õpilaste hinnangul oluliseks peetud tegurid õpilasfirma või ettevõtte loomisel enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist

	Enne	Pärast	Erinevus
Vastajate arv	27	27	
Kui olulised on õpilasfirma loomiseks järgmised tegurid?			
Peab olema väga hea idee	4,15	4,07	- 0,07
Peab olema väga hea meeskond	4,74	4,78	+ 0,04
Kui ma olen õpilasfirmas, siis minu panusest sõltub firma käekäik	4,52	4,44	- 0,07
Tooted peavad olema inimestele praktilise väärtusega	4,11	4,11	0,00
Tooted peavad olema kvaliteetsed	4,63	4,56	- 0,07
Peab olema väga hea juhendaja	3,81	3,85	+ 0,04
Peab olema palju vaba aega	3,52	3,56	+ 0,04
Peab olema raha, et õpilasfirma tööle panna	3,56	3,15	- 0,41*
Peab õppima gümnaasiumis, põhikooli õpilased on liiga noored	2,52	2,56	+ 0,04
Mis on ettevõtte loomise jaoks kõige olulisem?			
Hea idee	4,70	4,41	- 0,30**
Raha töö alustamiseks	3,63	3,96	+ 0,33*
Töötajad	4,33	4,04	- 0,30*
Vajalikud töövahendid ja tööruumid	3,96	4,07	+ 0,11
Klientide lähedus	4,04	4,04	0,00
Ettevõtte koduleht	3,56	3,37	- 0,19

* statistiliselt oluline erinevus ($p < 0,05$)

** statistiliselt väga oluline erinevus ($p < 0,01$)

Huvitav on asjaolu, et raha olulisust õpilasfirma loomisel hinnati pärast ettevõtlusõppe läbimist oluliselt madalamaks ja ettevõtte loomisel oluliselt kõrgemaks. Ettevõtlusõppe läbimise järel muutusid madalamaks ka hinnangud idee ja töötajate olulisusele ettevõtte loomisel.

Ettevõtlusega tegelemise soov tulevikus

Vastajatele esitati küsimus kas ja kui palju nad on mõelnud oma ettevõtte asutamise peale. Kuna tegemist oli ettevõtlusõppe valdkonna uuringuga, oli küllalt suur tõenäosus saada sotsiaalselt soovitavaid vastuseid. Seda kinnitab tabel 44, millest nähtub, et ettevõtjaks hakkamise soovi väljendasid eelkõige nooremad õpilased, kes tõenäoliselt polnud sellele tegelikult veel eriti mõelnud.

Tabel 44. Üldhariduskoolide õpilaste kavatsus hakata tulevikus ettevõtjaks sõltuvalt vanusest

	8. klass (n=37)	10. klass (n=32)	11. ja 12. klass (n=40)	Kokku
Olen otsustanud ettevõtjaks hakata	30%	41%	13%	27%
Olen sellele korduvalt mõelnud	19%	34%	28%	27%
Olen sellele põgusalt mõelnud	41%	25%	40%	36%
Ei ole kavatsust tulevikus ettevõtjaks hakata	11%	0%	20%	11%

Ettevõtlusega tegelemisele olid sagedamini mõelnud meesõpilased (vt tabel 45). Põhjuseks, miks tulevikus ettevõtlusega tegeleda ei soovita, tõid kõik vastajad esile eelkõige huvipuuduse, teisi põhjusi märgiti ainult kahe inimese poolt.

Tabel 45. Üldhariduskoolide õpilaste kavatsus hakata tulevikus ettevõtjaks sõltuvalt soost

	Naised (n=48)	Mehed (n=61)	Kokku
Olen otsustanud ettevõtjaks hakata	15%	36%	27%
Olen sellele korduvalt mõelnud	29%	25%	27%
Olen sellele põgusalt mõelnud	40%	33%	36%
Ei ole kavatsust tulevikus ettevõtjaks hakata	17%	7%	11%

Ettevõtlusõppe läbimine suurendas nii huvi tulevikus ettevõtlusega tegelemise suhtes, kui ka nende õppijate osakaalu, kes ei kavatsenud ettevõtlusega tegelema hakata (vt tabel 46). Tulemus on ootuspärane ja kinnitab ettevõtlusõppe olulisust gümnaasiumi õppekavas.

Tabel 46. Üldhariduskoolide õpilaste kavatsus hakata tulevikus ettevõtjaks enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist

	Enne	Pärast
Olen otsustanud ettevõtjaks hakata	19%	26%
Olen sellele korduvalt mõelnud	19%	22%
Olen sellele põgusalt mõelnud	44%	26%
Ei ole kavatsust tulevikus ettevõtjaks hakata	19%	26%

Enesekohased hinnangud ettevõtluspädevustele

Võru Gümnaasiumi õpilaste hinnangute võrdlus enne ja pärast õpet on esitatud tabelis 47.

Tabel 47. Üldhariduskoolide õpilaste enesekohased hinnangud ettevõtluspädevustele enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist

	Enne	Pärast	Erinevus
Vastajate arv	27	27	
Arenguskumus	3,17	3,35	+ 0,17
Emotsioonidega toimetulek	3,60	3,67	+ 0,07
Algamine ja kaasamine	3,30	3,55	+ 0,25**
Suhtlemisoskus	3,87	4,08	+ 0,21**
Koostööoskus	4,01	4,21	+ 0,20**
Loovus	3,54	3,74	+ 0,20**
Planeerimine	3,74	3,93	+ 0,19*
Eetika ja väärtuspõhisus	3,91	4,01	+ 0,10
Finantsalased teadmised ja oskused	3,80	4,06	+ 0,25*

* statistiliselt oluline erinevus ($p < 0,05$)

** statistiliselt väga oluline erinevus ($p < 0,01$)

Statistiliselt olulised erinevused esinesid kategooriates: algamine ja kaasamine; suhtlemisoskus; planeerimine; finantsalased teadmised ja oskused.

Arenguskumuse hindamisega oli seotud ka küsimus, kus vastajatele esitati dialoog Triinu ja Mariti vahel (vt lisa 5 p 1) ning paluti hinnata kumma arvamusega nad nõustuksid ning oma arvamust põhjendada.

Rohkem kui pooled vastajad eelistasid seisukohta, et areng ja saavutamine sõltub suurel määral inimese enda tegevusest ja pingutamisest. Seejuures noormeestest oli sellisel seisukohal 64% ja tütarlastest 48% vastajatest. Seisukohal, et sünnipärane võimekus määrab kõik, olid ainult 15% vastanutest (vt tabel 48).

Tabel 48. Üldhariduskoolide õpilaste hinnangud arenguskumisele Triinu ja Mariti dialoogi näitel

Vastus	Kokku (n=109)	Naised (n=48)	Mehed (n=61)
Nõustun Triinuga	15%	21%	10%
Nii ja naa	28%	31%	26%
Nõustun Maritiga	57%	48%	64%

Statistiliselt olulisi erinevusi vanuse/klassi, kooli ja varasema ettevõtluskogemuse (õpilasfirma tegevuses osalemise) osas ei esinenud.

Valiku põhjendustena toodi etteantud variantide hulgast kõige sagedamini esile:

1. Usun, et piisavalt suure töö ja vaevaga saab kõiges edukas olla ning kellelegi pole nõ loomulikku talenti, vaid kõik on tulnud harjutamise ja kogemuse tagajärjel (vastusevariant „nõustun Maritiga“) – 29 vastajat.
2. Ilma pingutamiset pole andest kasu, aga ilma andeta jõuab pingutades ikka kuhugi (vastusevariant „nõustun Maritiga“) – 24 vastajat.
3. Tean enda kogemusest, et võimekus on eelduseks, kuid samuti on oluline ka iseseisev pingutamine ja töökus (vastusevariant „nii ja naa“) – 15 vastajat.
4. Mõni inimene on võimekam humanitaaraladel ja teised reaalinetes, vastavalt enda võimekusele valitakse tavaliselt eriala, kus edasi tegutseda (vastusevariant „nõustun Triinuga“) – 12 vastajat.

Võru Gümnaasiumi õpilaste enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist antud vastustes statistiliselt olulisi erinevusi ei esinenud, millest võib järeldada, et ettevõtlusõppe läbimine ei mõjutanud Võru Gümnaasiumi õpilaste arenguuskumusega seotud hoiakuid.

Miks ei taheta Eesti maapiirkondades ettevõtteid luua

Tegemist oli avatud küsimusega, millele vastati küllalt aktiivselt. Peamiste põhjustena tõid küsimustikule vastanud üldhariduse taseme õpilased välja kvalifitseeritud tööjõu puudust, kaugust tarbijatest ja samuti huvi puudumist.

5.4. Kutsekoolide õpilaste enesehindamine

5.4.1. Metoodika ja valimi kirjeldus

Mõõtevahend sisaldas 122 üksikküsimusega 11 ettevõtluspädevuse alapädevust (14-st) vastajate ettevõtluskogemuse ja -huvi ning sotsiaal-demograafiliste andmete kohta (vt tabel 49). Küsimustiku täitmiseks kulus keskmiselt 45 minutit.

Enamasti oli tegemist enesekohaste hinnangute väljaselgitamisega ettevõtluspädevuste mudeli alapädevuste (ja eriti pädevustega seotud hoiakute) olemasolu kohta.

Tabel 49. Kutsekoolide õpilaste enesehindamise küsimustiku ülesehitus

	Hinnatav tegur	Mõõtevahendiga hinnatakse	Küsimuste arv
Ettevõtluspädevuse pädevusvaldkonnad ja alapädevused			
Enesejuhtimine	Arenguuskumus	jah	6
	Autonoomne motivatsioon	ei	
	Emotsioonidega toimetulek	jah	9
	Metatunnetus	ei	
Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Algatamine	jah	8
	Suhtlemisoskus	jah	14
	Koostööoskus	jah	7
Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Eetika ja väärtuspõhisus	jah	10
	Planeerimine	jah	10
	Probleemilahendus	ei	
	Loovus	jah	6
Äriideede elluviimine	Finantskirjaoskus	jah	6
	Ärivõimalused	jah	7
	Keskkond	jah	4
Muud tegurid			
Ettevõtlikkusega seotud küsimused			16
Karjäärivalikuga seotud küsimused			2
Sotsiaaldemograafilised andmed			9
Muud küsimused			8

Uuringus osales 262 õpilast 14 kutseõppeasutusest. Nendest 198 täitsid küsimustiku ainult enne ettevõtlusõppe mooduli läbimist, 34 ainult pärast mooduli läbimist ja 30 vastajat vastasid nii enne kui pärast. Vastanute hulgas oli 156 naist ja 106 meest (vt tabel 50), seejuures 91% vastajatest olid eestlased.

Tabel 50. Kutsekoolide õpilaste enesehindamise küsimustikule vastajad

Kutsekool	Naised	Mehed	Kokku
Võrumaa Kutsehariduskeskus	16	41	57
Tartu Kutsehariduskeskus	14	16	30
Pärnumaa Kutsehariduskeskus	23	2	25
Kuressaare Ametikool	15	9	24
Tallinna Majanduskool	13	7	20
Tallinna Polütehnikum	11	9	20
Tallinna Tervishoiukõrgkool	18		18
Rakvere Ametikool	11	4	15
Tallinna Kopli Ametikool	8	5	13
Tartu Tervishoiu Kõrgkool	11	1	12
Tallinna Ehituskool	1	10	11
Räpina Aianduskool	7		7
Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool	7		7
Muu (nimetamata)	1	2	3
Kokku	156	106	262

5.4.2. Kutsekoolide õpilaste enesehindamise uuringu tulemused

Ettevõtlusega tegelemine ja/või kavatsused

Vastajatele esitati küsimus kas ja kui palju nad on mõelnud oma ettevõtte asutamise peale. Kuna tegemist oli ettevõtlusõppe valdkonna uuringuga, oli küllalt suur tõenäosus sotsiaalselt soovitatavate vastuste saamiseks.

Tabelist 51 nähtub, et ettevõtlusega tegelemisele oli veidi saadamaeni mõelnud meesõpilased. Põhjusena, miks tulevikus ettevõtlusega tegeleda ei soovita, märkisid kõik vastajad huvipuuduse, teisi põhjusi märgitud ainult kahel juhul.

Tabel 51. Kutsekoolide õpilaste kavatsus hakata tulevikus ettevõtjaks sõltuvalt vastaja soost

	Naised (n=156)	Mehed (n=106)	Kokku
Tegutsen või olen tegutsenud ettevõtjana	6%	8%	7%
Olen otsustanud ettevõtjaks hakata	18%	26%	21%
Jah, korduvalt	26%	25%	26%
Jah, põgusalt	31%	24%	28%
Ei, mitte kunagi	19%	18%	18%

Ettevõtlusõppe läbimine ei ole kuigivõrd mõjutanud huvi tulevikus ettevõtlusega tegelemise suhtes (vt tabel 52). Tulemus on mõnevõrra üllatav ja erineb ka gümnaasiumiõpilaste seas

läbi viidud uuringu tulemustest. Arvestada tuleb ka vähesest vastajate arvust tingitud võimalikku viga.

Tabel 52. Kutsekoolide õpilaste kavatsus hakata tulevikus ettevõtjaks enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist (n=30)

	Enne	Pärast
Tegutsen või olen tegutsenud ettevõtjana	3%	13%
Olen otsustanud ettevõtjaks hakata	30%	20%
Jah, korduvalt	23%	10%
Jah, põgusalt	20%	37%
Ei, mitte kunagi	23%	20%

Enesekohased hinnangud ettevõtluspädevustele

Kutseõppeasutuste õpilaste hinnangud ettevõtluspädevustele ei erinenud oluliselt üldhariduskoolide õpilaste hinnangutest (vt tabel 53). See oli ootuspärane. Ainuke statistiliselt

oluline erinevus esines emotsioonidega toimetuleku pädevuse osas, mis võib vähemalt osaliselt olla seletatav teenindusega seotud erialade õpilaste kõrge osakaaluga kutseõppeasutuste vastajate hulgas.

Tabel 53. Enesekohased hinnangud ettevõtluspädevustele kutsekoolide ja üldhariduskoolide õpilaste hulgas

	Kutsekoolid	Üldhariduskoolid	Erinevus
Vastajate arv	262	109	
Arenguuskumus	3,11	3,21	- 0,09
Emotsioonidega toimetulek	3,76	3,50	+ 0,26**
Algamine ja kaasamine	3,27	3,31	- 0,04
Suhtlemisoskus	3,74	3,75	- 0,01
Koostööoskus	3,98	3,99	- 0,01
Eetika ja väärtuspõhisus	3,89	3,97	- 0,08
Planeerimine	3,60	3,69	- 0,08
Loovus	3,67	3,65	+ 0,02
Finantsalased teadmised ja oskused	3,98	3,85	+ 0,12
Ärivõimalused	3,72		
Keskkond	3,81		

* statistiliselt oluline erinevus ($p < 0,05$)

** statistiliselt väga oluline erinevus ($p < 0,01$)

Kutseõppeasutuste õpilaste enne ja pärast hinnangute võrdluse tulemused on esitatud tabelis 54.

Tabel 54. Kutsekoolide õpilaste enesekohased hinnangud ettevõtluspädevustele enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist

	Enne	Pärast	Erinevus
Vastajate arv	30	30	
Arenguuskumus	3,10	3,13	+ 0,02
Emotsioonidega toimetulek	3,66	3,61	- 0,05
Algamine ja kaasamine	3,01	3,35	+ 0,34**
Suhtlemisoskus	3,60	3,81	+ 0,22**
Koostööoskus	3,91	4,04	+ 0,13
Eetika ja väärtuspõhisus	3,88	3,75	- 0,13
Planeerimine	3,49	3,67	+ 0,18*
Loovus	3,64	3,82	+ 0,17*
Finantsalased teadmised ja oskused	3,92	4,07	+ 0,16
Ärivõimalused	3,59	3,87	+ 0,28**
Keskkond	3,72	3,98	+ 0,26**

* statistiliselt oluline erinevus ($p < 0,05$)

** statistiliselt väga oluline erinevus ($p < 0,01$)

Statistiliselt olulised erinevused esinesid kategooriates: algatamine ja kaasamine; suhtlemisoskus; planeerimine; loovus; ärivõimalused ning keskkond.

Arenguskumusega oli seotud ka küsimus, kus vastajatele esitati dialoog Triinu ja Mariti vahel (vt lisa 5 p 1) ning paluti hinnata kumma arvamusega nad nõustuksid ning põhjendada oma arvamust.

34% küsitlusele vastanutest eelistas seisukohta, et areng ja saavutamine sõltub suurel määral inimese enda tegevusest ja pingutamisest (hinnang "nõustun Maritiga"). Seisukohal,

et sünnipärane võimekus määrab kõik (hinnang "nõustun Triinuga"), oli 26% vastanutest (vt tabel 55). Rohkem kui pooled vastajad eelistasid seisukohta, et areng ja saavutamine sõltub suurel määral inimese enda tegevusest ja pingutamisest. Seejuures noormeestest oli sellisel seisukohal 64% ja tütarlastest 48% vastajatest. Seisukohal, et sünnipärane võimekus määrab kõik, olid ainult 15% vastanutest (vt tabel 48).

Tabeleid võrreldes on näha, et kutsehariduse õpilaste hulgas oli üldhariduse õpilastega võrreldes märksa suurem nende vastajate hulk, kes olid seisukohal, et võimekus on kaasa sündinud ja pole arendatav.

Tabel 55. Kutsekoolide õpilaste hinnangud arenguskumisele Triinu ja Mariti dialoogi näitel

Vastus	Kokku (n=262)	Naised (n=156)	Mehed (n=106)
Nõustun Triinuga	26%	25%	27%
Nii ja naa	40%	41%	40%
Nõustun Maritiga	34%	34%	33%

5.5. Üliõpilaste enesehindamine

5.5.1. Metoodika ja valimi kirjeldus

Möötevahend sisaldas 122 üksikküsimusega 11 ettevõtluspädevuse alapädevust (14-st) vastajate ettevõtluskogemuse ja -huvi ning sotsiaal-demograafiliste andmete kohta (vt tabel 56). Küsimustiku täitmiseks kulus keskmiselt 45 minutit.

Enamasti oli tegemist enesekohaste hinnangute väljaselgitamisega ettevõtluspädevuste mudeli alapädevuste (ja eriti pädevustega seotud hoiakute) olemasolu kohta.

Tabel 56. Üliõpilaste enesehindamise küsimustiku ülesehitus

	Hinnatav tegur	Möötevahendiga hinnatakse	Küsimusete arv
Ettevõtluspädevuse pädevusvaldkonnad ja alapädevused			
Enesejuhtimine	Arenguuskumus	jah	6
	Autonoomne motivatsioon	ei	
	Emotsioonidega toimetulek	jah	9
	Metatunnetus	ei	
Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Algatamine	jah	8
	Suhtlemisoskus	jah	14
	Koostööoskus	jah	7
Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Eetika ja väärtuspõhisus	jah	10
	Planeerimine	jah	10
	Probleemilahendus	ei	
	Loovus	jah	6
Äriideede elluviimine	Finantskirjaoskus	jah	6
	Ärivõimalused	jah	7
	Keskkond	jah	4
Muud tegurid			
Ettevõtlikkusega seotud küsimused			16
Karjäärivalikuga seotud küsimused			2
Sotsiaaldemograafilised andmed			9
Muud küsimused			8

Uuringus osales 104 üliõpilast neljast kõrgkoolist. Kõik vastanud täitsid küsimustiku nii enne kui pärast ettevõtlusõppe mooduli läbimist. Vastanute hulgas oli 60 naist ja 44 meest, seejuures vastajatest 80% olid eestlased (vt tabel 57).

Tabel 57. Üliõpilaste enesehindamise küsimustikule vastajad

Kõrgkoolid	Naised	Mehed	Kokku
Tallinna Tehnikaülikool	17	31	48
Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor	11	5	16
Eesti Maaülikool	29	7	36
Tallinna Ülikool	3	1	4
Kokku	60	44	104

5.5.2. Üliõpilaste enesehindamise uuringu tulemused

Ettevõtlusega tegelemine ja/või kavatsused

Vastajatele esitati küsimus kas ja kui palju nad on mõelnud oma ettevõtte asutamise peale.

Tabelitest 58 ja 59 on näha, et meesüliõpilased olid ettevõtlusega tegelemisele oluliselt sagedamini mõelnud. Samas ei

olnud ettevõtlusõppe läbimine vastavaid hinnanguid kuigivõrd muutnud. Naisüliõpilastest vastajate hulgas oli mõnevõrra kasvanud "Jah, korduvalt" vastanute arv ning meessoost vastajate hulgas kindla otsuse teinute ning juba ettevõtlusega tegelejate arv.

Tabel 58. Kavatsus hakata tulevikus ettevõtjaks (vastused enne ettevõtlusõppe läbimist)

	Naised (n=60)	Mehed (n=44)	Kokku
Tegutsen või olen tegutsenud ettevõtjana	10%	7%	9%
Olen otsustanud ettevõtjaks hakata	15%	23%	18%
Jah, korduvalt	22%	41%	30%
Jah, põgusalt	38%	20%	31%
Ei, mitte kunagi	15%	9%	13%

Tabel 59. Kavatsus hakata tulevikus ettevõtjaks (vastused pärast ettevõtlusõppe läbimist)

	Naised (n=60)	Mehed (n=44)	Kokku
Tegutsen või olen tegutsenud ettevõtjana	12%	14%	13%
Olen otsustanud ettevõtjaks hakata	13%	27%	19%
Jah, korduvalt	27%	25%	26%
Jah, põgusalt	33%	25%	30%
Ei, mitte kunagi	15%	9%	13%

Vastajad, kes enne ettevõtlusõppe läbimist polnud kordagi ettevõtjaks hakkamisele mõelnud, jäid kõik oma seisukohale kindlaks (vt tabel 60).

Tabel 60. Kavatsus hakata tulevikus ettevõtjaks (enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist antud vastuste võrdlus)

	Enne	Pärast
Tegutsen või olen tegutsenud ettevõtjana	9%	13%
Olen otsustanud ettevõtjaks hakata	18%	19%
Jah, korduvalt	30%	26%
Jah, põgusalt	31%	30%
Ei, mitte kunagi	13%	13%

Põhjuseks, miks tulevikus ettevõtlusega tegeleda ei soovita, märgiti peamiselt huvi ja sobiva idee puudumist, vähemal määral ka ambitsioonide või oskuste puudumist ning kartust.

Üliõpilaste enesekohased hinnangud ettevõtluspädevustele

Üliõpilaste hinnangute võrdlus ettevõtluspädevustele enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist on toodud tabelis 61).

Tabel 61. Üliõpilaste enesekohased hinnangud ettevõtluspädevustele enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist

	Enne	Pärast	Erinevus
Vastajate arv	104	104	
Arenguuskumus	3,34	3,07	- 0,27**
Emotsioonidega toimetulek	3,82	3,88	+ 0,06
Algatamine ja kaasamine	3,29	3,53	+ 0,24**
Suhtlemisoskus	3,82	3,89	+ 0,07*
Koostööoskus	4,08	4,15	+ 0,07
Eetika ja väärtuspõhisus	3,96	3,88	- 0,08*
Planeerimine	3,65	3,79	+ 0,14**
Loovus	3,63	3,87	+ 0,24**
Finantsalased teadmised ja oskused	4,18	4,12	- 0,06
Ärivõimalused	3,61	3,79	+ 0,17**
Keskkond	3,77	3,95	+ 0,18**

* statistiliselt oluline erinevus ($p < 0,05$)

** statistiliselt väga oluline erinevus ($p < 0,01$)

Statistiliselt olulised erinevused ilmnedid kategooriates: algatamine ja kaasamine; suhtlemisoskus; eetika ja väärtuspõhisus; planeerimine; loovus; ärivõimalused ning keskkond. Märkimist väärib, et arenguuskumuse skoor oli pärast ettevõtlusõppe kursuse läbimist oluliselt madalam kui enne alustamist.

Samasugune nihe toimus ka arenguuskumusega seotud küsimuse osas, kus vastajatele esitati dialoog Triinu ja Mariti

vahel (vt lisa 5 p 1) ning paluti hinnata kumma arvamusega nad nõustuksid ning oma arvamust põhjendada.

Veidi alla poole vastajatest oli seisukohal, et areng ja saavutamine sõltub suurel määral inimese enda tegevusest ja pingutamist. Seisukohal, et sünnipärane võimekus määrab kõik, oli enne ettevõtlusõppe läbimist 11% vastanutest, kuid pärast õpet juba 17% (vt tabel 62).

Tabel 62. Üliõpilaste hinnangud arenguuskumisele Triinu ja Mariti dialoogi näitel

Vastus	Enne ettevõtlusõppe läbimist			Pärast ettevõtlusõppe läbimist		
	Kokku (n=104)	Naised (n=60)	Mehed (n=44)	Kokku (n=104)	Naised (n=60)	Mehed (n=44)
Nõustun Triinuga	11%	12%	9%	17%	17%	18%
Nii ja naa	44%	43%	45%	41%	43%	39%
Nõustun Maritiga	45%	45%	45%	41%	40%	43%

5.6. Järeldused ja ettepanekud ettevõtluspädevuse enesehindamise uuringu tulemusena

Kokkuvõttes võib hinnata, et enesehindamise küsimustik sobib ettevõtluspädevuste olemasolu enesehindamise läbiviimiseks gümnaasiumites, kutseõppeasutuses ja kõrgkoolides, kui ka kõigile oma ettevõtluspädevuse hindamisest huvitatutele. Loomulikult tuleb arvesse võtta enesehindamise mõõtevahendi piiratust seoses vastajate aususe ja küsimuste tõlgendamise (küsimustest õigesti arusaamisega). Samuti, et enesehindamise tööriist ei võimalda mõõta kogu programmi ettevõtluspädevust kui tervikut, sest uurimisinstrumenti koostajate hinnangul ei olnud võimalik kõiki alapädevusi enesehindamise küsitlusega adekvaatselt hinnata.

Kõikides haridustasemetes töid paljud vastajad tagasisides välja, et küsimustik oli liiga pikk ja täitmine nõudis liiga palju aega.

Küsimustiku praktiliseks kasutusele võtmiseks on oluline:

- Puuduolevate pädevuste lisamine mõõtevahendisse. Küsimustikust puuduvad pädevused on "autonoomne motivatsioon", "metatunnetus" ja "probleemilahendus".
- Liigsete küsimuste eemaldamine ning sotsiaal-demograafiliste andmete osa kriitiline ülevaatamine.
- Pädevuste kohta käivate küsimuste arvu hoidmine 80 piires, st ühe pädevusega võiks olla seotud 5–6 küsimust. Praegu on pädevuse "suhtlemisoskused" kohta 14 küsimust, veel neljas dimensioonis rohkem kui 8 küsimust ning dimensioonis "keskkonnad" ainult 4 küsimust.

- Ettepanek on esmalt täiendada mõõtevahendit puuduvate pädevuste osas, lisada 3–4 küsimust pädevuse "keskkond" hindamiseks ning vaadata kriitiliselt üle "eetika ja väärtuspõhisuse" pädevusega seotud küsimused (kutsekoolide õpilaste ja üliõpilaste puhul langes vastava pädevuse keskmine hinnang ettevõtlusõppe läbimise käigus). Seejärel küsimuste arvu vähendamiseks vajaliku sisemise reliaabluse analüüsi läbiviimiseks ning küsimustiku valiidsuse (sobivuse) hindamiseks on oluline koguda senisest rohkem vastuseid enne ja pärast (käesoleva meetodika järgi läbi viidud) ettevõtlusõppe toimumist. Praegu oli selliseid vastajaid 161, kellest 104 olid üliõpilased. Vaja oleks minimaalselt 400 vastajat.
- Uuringu autorid soovivad kaaluda ka ideed töötada välja mahukam, teadusuuringuteks sobilik küsimustiku versioon, kus iga pädevuse hindamiseks on 10–12 küsimust.
- Uuringu autorid soovivad luua kõigile soovijatele vabalt ligipääsetav e-testimiskeskond (automaatselt genereeritavad tagasiside profiilid, võrdlusandmed jms), mis annab vastajale võimaluse võrrelda oma enesehinnangul põhinevat profiili Eesti, õppeasutuse, ettevõtlusvaldkonna vms keskmisega ning on sobivaks teadusuuringute repositooriumiks.

6 ETTEVÕTLUSÕPPE PÄDEVUSMUDELI JA MOODULITE TAGASISIDE UURING ETTEVÕTETE ESINDAJATE SEAS

6.1. Meetod ja valimi kirjeldus

Uuring ettevõtete esindajate seas viidi läbi perioodil 2017.a detsembrist 2018. a jaanuarini (20.12.2017, 21.12.2017 ja 30.01.2018). Meetodina kasutati fookusgrupi intervjuud ja individuaalintervjuud.

Kokku viidi ettevõtjate esindajatega läbi kaks fookusgrupi intervjuud (5 ja 3 esindajaga) ning üks individuaalintervjuu. Intervjuude käigus hindasid ettevõtete esindajad pädevusmodelit (vt joonis 1) ja ettevõtlusõpet kutsehariduse tasemel ning andsid tagasisidet ettevõtlusõppe kõrghariduse mooduli kohta. Fookusgrupi intervjuu küsimused on esitatud lisas 6. Intervjuude läbiviimise juures osales ka vaatleja, kes pani kirja omad märkused.

6.2. Uuringu tulemused

Ettevõtjate esindajate arvates tuleks ettevõtlusõppe kaudu tagada reaalse majandusega kooskõlas olev kvaliteetne õpe, milles teooria toetab praktilist väljundit. Ettevõtete esindajate arvates on ettevõtlusõppe olnud ettevõtlusest liiga kaugel. Seotust nõ päriseluga saab tagada avaliku ja erasektori partnerluslepingutega. Toodi välja praktikute kaasamise vajadust, praktikat ettevõtluskeskkonnas ja näiteks töövarjupäevade korraldamist.

Ettevõtete esindajad soovitasid, et ettevõtlusõppe võiks olla koidikidele kohustuslik ning alustada tuleb võimalikult varakult.

Ettevõtluspädevusmodel

Ettevõtluspädevusmodeli kohta nenditi, et see võiks olla kajastatud aegreana – alustades algklassidest ja liikudes järgmistele õppastetele. Näiteks sotsiaalsete olukordade lahendamise oskus tuleb aastate ehk kogemusega. Teiste sõnadega, juhtimise kompetents tuleb aastatega läbi reaalsete olukordade ja eksimuste.

Loogika võiks põhineda põhimõttel, et mida kaugemale õppija hariduses liigub, seda ajaliselt intensiivsem peaks olema tema side konkreetsete ettevõtetega ning nõrgem kooliga.

Pädevusmodeli juures toodi välja seda, et äriideede elluviimise pädevusvaldkond peaks olema keskmis ja kõik ülejäänud, nt enesejuhtimine, sotsiaalsete olukordade lahendamine, toetavad seda ettevõtlusega seotud keskset pädevusvaldkonda. Kui puuduvad kitsad ettevõtlusalased alapädevused, siis isegi hea enesejuhtimise olemasolu korral ei ole võimalik ettevõtjaks saada. Seega, äriideede elluviimise alapädevused peaksid olema kesksel kohal ehk kandvad ja kõik ülejäänud on neid toetavad pädevused.

Pädevusmodeli rakendamise juures on õppija seisukohast oluline saada aru, milline inimtüüp ta on (nt üksiktegija või meeskonna mängija; järgija või juhi tüüpi; algataja või kaasamineja jne). Peab olema võimalus eneseanalüüsiks ja eneserefleksiooniks.

Spetsiifilistest pädevustest töid ettevõtete esindajad välja finantskirjaoskuse. Näiteks toodi välja, et nii tööotsijatel, kui ka alustavatel ettevõtjatel puudub kulupõhine mõtlemine, oskus koostada eelarveid, teha protsentarvutusi, arvutada omahinda jms. Ettevõtete esindajad arvasid, et lisaks oskusele lugeda bilansi tuleks õpetada tootlikkuse mõjutamise põhimõtteid ja hinna kujundamist. Intervjueeritavate arvates puudub õppijatel sageli arusaam, kust raha tuleb ja kuhu läheb, kuidas kujunevad palgad, kuidas finantse planeerida.

Ettevõtlusõppe

Intervjueeritute sõnul tuleks ettevõtlusõpet alustada ettevõtluse võimaluste ja ettevõtluse riskidega. Tuleks selgitada, mis on ettevõtja roll ühiskonnas ning mis on ettevõtja ja palgatöölise erinevused, et õppija saaks enda jaoks selgemaks, mis valik talle kõige paremini sobib. Samuti tuleks selgitada, mis erinevus on ettevõtjal ja ettevõtlikkusel. Ettevõtete esindajad tõdesid, et õppija peaks aru saama, mis tähendavad ettevõtte sisened ja ettevõtluse protsessid ning kuidas toimub väärtuse loomine.

Teemadest peaks olema selgelt välja toodud kliendile väärtuse loomine ning turu ja kliendi mõistmine.

Moodul peaks olema üles ehitatud protsessi põhiselt, st jär- gima õppeprotsessi loogikat, et saaks kohe õpetama hakata. Erinevate teemade käsitlemine peaks olema lihtne ning tee- mablokid omavahel asendatavad. Protsess peab võimaldama õppijal mõista, kuidas jõuda ideest teostuseni.

Ettevõtete esindajad töid välja, et õpetajatel on vajaka metoo- dikast (SCRUM, projektiõpe jne) ja näidetest, milliseid õpiüles- andeid saaks pakkuda koostöös ettevõtjatega. Ettevõtete esin- dajad pakkusid, et ettevõtlusõppes võiks panna rohkem rõhku digipädevuste arendamisele.

Lisaks arutlesid ettevõtjate esindajad õpetajate metoodilise et- tevalmistuse teemal. Oluline on pakkuda õpetajatele tööriistad ning kirjeldada õpetajale, kuidas erinevaid meetodeid kasuta- da ehk mitte keskenduda üksnes sisule, vaid ka metoodikale ja õppeprotsessile. Õpieesmärkide ja pädevuste saavutamise moodused tuleks täpsemalt kirjeldada ehk selgitada, kuidas on ettevõtluspädevused seotud õppeprotsessiga. Pakuti ka õpe üles ehitada ühe suurema metoodika peale (nt projektipõhine või probleemipõhine õpe) ja lisada juurde tehnikaid.

Muud teemad

Intervjuude käigus puudutati veel palju tähtsaid teemasid: vää- rtused, ärikultuur, tavad rahvusvahelisel turul, seadusandlus, ee- tiline käitumine, toote disain, loov probleemilahendus, meeskonn- natöö, kaugtöö võimalused, oskus võtta vastutust ja otsustada, oskus analüüsida olukorda ja seada eesmäärke, juhtida ja dele- geerida, üldine majandusala teadlikkus. Need teemad võiksid olla integreeritud ettevõtlusõppesse.

Ettevõtete esindajad puudutasid ka tööjõu problemaatikat ning nentisid, et ärijuhtide asemel on neil vaja inimesi, kes realselt töö ära teeb. Arutati selle üle, kes loovad lisandväärtust ja pa- nustavad riigieelarvesse maksudena, sh ettevõtete korrektne/ ebaeetiline maksukäitumine (nt ümbrikupalkade maksmine). Puudutati ka ettevõtluse regionaalseid aspekte, nt ettevõtlust maapiirkondades. Samuti räägiti toetuste rollist ja sellest, et äri ei tohiks üles ehitada toetuste peale.

Vaatleja märkused

Intervjuude käigus kogus vaatleja järgnevad märkused:

- Kursuse ülesehitus ja õpiväljundid peaks lähtuma ette- võtlusprotsessi loogikast.
- Teooria osa võiks olla konkreetse ettevõtte näitel. Tuleks inspireerida õppijaid küsimusi esitama.
- Tuleb lisada ebaõnnestumiste analüüsimine – mis läks viltu, mida saaks järgmisel korral teisiti teha.
- Turu tunnetamine ja positsioneerimine teistega võrrel- des on oluline.
- Enesehindamine on oluline, kuid tuleb mõelda, millal on

seda mõistlik ja otstarbekas läbi viia. Teiste sõnadega, millal, mis vormis ja kelle käest tuleb õppijatele veel ta- gasiside (õpetajalt, kaasõppijalt jt).

- Kursuse maht võiks veel suurem olla.
- Grupitööd rakendada kogu kursuse ulatuses.
- Ettevõtlik inimene peab olema võimeline otsustama, juh- tima ja vastutama.
- Tuleb õppida, et ka negatiivne tulemus on tulemus. Tulemus lähtub otsutest ja negatiivse tagasisidega tuleb õppida toime tulema.
- Õpe peaks olema piisavalt praktiline, et harjutada erine- vaid rolle.
- Ettevõtlusõpe ei saa olla ainult teoreetiline.
- Ideede genereerimine ei tohiks toimuda ainult klassiruumis.

6.3. Ettevõtete esindajate ettepanekud uuringu tulemusena

Järgnevalt on välja toodud **ettevõtete esindajate ettepanekud intervjuude/fookusgrupi intervjuude põhjal**.

Ettepanekud programmi Edu ja Tegu haridustasemete töörühmadele ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks:

- Märkida/avada alapädevused, mis arenevad välja kogemustega.
- Selgitada pädevusmudel lahti aegreana.
- Rohkem arendada finantskirjaoskuse pädevust.
- Finantskirjaoskuse osa peaks hõlmama selliseid ala- teemasid nagu kulupõhisus, kuluefektiivsus, omahinna arvutamine, hinna kujundamine, tootlikkus.
- Ettevõtlusõppe moodulid peavad olema üles ehitatud protsessipõhiselt, lähtuma õppeprotsessi loogikast ja sisaldama meetodite kirjeldusi.
- Selgemalt siduda ettevõtluspädevused õppeprotsessi ja –metoodikaga.
- Enesehindamise osa peaks andma õppijale infot selle kohta, mis tüüpi isikusus ta on.
- Lisada enesereflekteerimise tehnikaid.

Muud ettepanekud:

- Tagada ettevõtlusõppe suurem seotus praktikaga.
- Koolitada ettevõtlusõpetajaid õppemetoodikate osas ning ettevõtjatega koostöö tegemise võimaluste osas.
- Leida võimalusi digipädevuste arendamiseks.

KASUTATUD ALLIKAD

Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg: Publication Office of the European Union; EUR 27939 EN; doi:10.2791/593884

Dewey, J. (1938/ 1963). *Experience and education*. The Kappa Delta Pi Lecture Series. London, New York: Collier MacMillan Publishers

Kolb, D.A. (1984). *Experimental Learning. Experience as a source of Learning and Development*. Prentice Hall, New Jersey

McGuigan, J. (2016). *Practicing what we preach: entrepreneurship in entrepreneurship education*. *Journal of Entrepreneurship Education* Volume 19, Number 1, 2016

Täks, M., Tynjälä, P., Toding, M., Kukemelk, H., Venesaar, U (2014) *Engineering Students' Experiences*. In *Studying Entrepreneurship, Journal of Engineering Education*, Vol. 103, No. 4, pp. 573–598, <http://wileyonlinelibrary.com/journal/jee>

Tynjälä, P. (2008). *Perspectives into learning at the workplace*. *Educational Research Review* 3 (2008) 130-154

KOKKUVÕTE

Uuring ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu ettevõtlusõppe moodulite piloteerimisest üld-, kutse- ja kõrghariduses viidi läbi perioodil 2017.a septembrist 2018.a detsembrini. Uuringu peamised läbiviijad olid kolme kõrgkooli – EEK, TÜ ja TLÜ uurijad. Kaasatud olid ka programmi Edu ja Tegu partnerid Innove, TTÜ ning mitmed ettevõtlusõppe mooduleid rakendanud kõrgkoolid, kutsekoolid ja üldhariduskoolid.

Teostatud kompleksuuring võimaldas saada süstemaatilise ülevaate sellest, kuidas on ettevõtlusõpet, sh ettevõtluspädevuse arendamist (vastavalt ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudelile) koolides pilootprojekti ajal toetatud. Lisaks oli oluline tagada, et edasine ettevõtlusõppe arendus, sh õpetajakoolitus ja ettevõtlusmoodulite rakendamine, saaks toetuda tõenduspõhisele alusele. Süsteemne uuringu protsess ja läbimõeldud ning omavahel integreeritud uuringu instrumendid võimaldasid koguda väärtuslikke andmeid erinevatelt haridustasemetelt ja -liikidest. Selle tulemusena saab programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud mooduleid ja juhendmaterjale edasi arendada ning laiendada nende kasutamist kõikidesse koolidesse.

Uuringu teostamisel seati eesmärgiks analüüsida ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud ettevõtlusõppe moodulite ja meetodite rakendamist (sh ettevõtlikkuse kujundamist) ning seatud õpiväljundite saavutamist üld-, kutse- ja kõrghariduses (sh õpetajahariduses) ja analüüsi tulemuste alusel teha ettepanekuid ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks.

Alljärgnevalt on kokkuvõttena välja toodud püstitatud uurimisülesannetest lähtuvalt **uuringu olulisemad tulemused ja ettepanekud**.

Ettevõtlusõppe moodulite läbimise mõju õppijate ettevõtluspädevuse kujunemisele oli üldjuhul positiivne.

Üldhariduskoolide õpilased väärtustasid pärast mooduli läbimist rohkem finantside/raha olemasolu vajadust ning vähem head ideed või heade töötajate olemasolu ettevõtte loomise ajal. Samuti näitasid uuringu tulemused, et kui enne ettevõtlusõppe läbimist olid üldhariduskoolide õppijad oma tuleviku plaanides (kas hakata ettevõtjaks või mitte) veel suhteliselt ebakindlad (44% küsitletutest olid ettevõtjaks saamisele põgusalt mõelnud), siis pärast ettevõtlusõppe läbimist selgines ühe olulise lisaväärtusena õppijate jaoks see, kas nad tahavad ettevõtlusega tegelema hakata või mitte. Suurenes oluliselt nii nende õppijate arv, kes kindlasti soovivad, kui ka nende hulk, kes kindlasti ei soovi, tulevikus ettevõtjaks hakata.

Kutseõpilaste osas oli trend osaliselt sama – suurenes tuleviku kindlalt ettevõtjaks hakata soovijate arv. Samas ka teised valikud (ei tea ja ei soovi) jaotusid pärast ettevõtlusõppe läbimist ühtlasemalt.

Üliõpilaste hinnangud pärast ettevõtlusõppe läbimist nende kavatsustele kas hakata ettevõtjaks või mitte, oluliselt ei muutunud võrreldes hinnangutega enne õppe läbimist. Põhjendus viimasele on ehk tingitud sellest, et üliõpilastel olid karjääriotsused valdavalt juba varem tehtud.

Lähtuvalt õppijate enesehindamise tulemustest avaldas ettevõtlusõppe läbimine positiivset ja olulist mõju üldhariduskoolide õpilaste algatus- ja kaasamisoskustele, suhtlemis- ja koostööoskustele, loovusele ja ka finantsalastele teadmistele. Lähtuvalt mõõtevahendi ebapiisavusest või ka ettevõtlusõppe fookusest ei hinnanud õppijad, et nende arenguuskumus ja emotsioonidega toimetulek oleks oluliselt suurenenud või paranenud eetilised ja väärtuspõhised hoiakud ning käitumine.

Kutsekoolide õppijate enesehindamise tulemusena avaldas ettevõtlusõppe läbimine olulist positiivset mõju ka algatamisele ja kaasamisele ning suhtlemisoskustele, kuid erinevalt üldhariduskoolide õppijatest hindasid kutseõppijad, et nende ärivõimaluste ja ärikeskkonna alased teadmised paranesid. Kuna kutsehariduse ettevõtlusmoodulite fookus oligi kõige enam suunatud ärivõimaluste ja ärikeskkonna teemadele, siis on tulemus positiivselt ootuspärane. Kuigi üliõpilaste enesehindamise tulemused olid suuremas osas sarnased kutsehariduse õpilaste omadele, siis üheks oluliseks erinevuseks oli see, et üliõpilaste enesehinnangute tulemustest lähtuvalt tõusis nende usk oma võimete arendatavusse (arenguuskumus).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et ettevõtlusõppe moodulite läbimine avaldas mõju õppijate ettevõtluspädevusele: paranesid sotsiaalsete olukordade toimetuleku ja äriideede elluviimise pädevusvaldkonnad; väärtust loova mõtlemise ja probleemi-lahenduse pädevusvaldkonnas paranes enamus alapädevusi (va eetilisus ja jätkusuutlikkus).

Uuringu tulemustest lähtuvalt peaks moodulite ja ettevõtlusõppe edasisel arendamisel senisest veelgi enam pöörama tähelepanu eetika ja jätkusuutlikkuse teema integreerimisele ettevõtlusõppesse ning üld- ja kõrghariduses tundub olevat suurem vajadus toetada õpilaste arenguuskumust. Kuna enesehindamise mõõtevahend ei võimaldanud õppijatel hinnata kõiki oma ettevõtluspädevuse alapädevusi, siis on uuringu autorite üks oluline ettepanek täiendada enesehindamise mõõtevahendit nii, et see kataks kõiki alapädevusi, või töötada välja mõõtevahend(id), mis võimaldaks(id) hinnata kõiki alapädevusi.

Õpetajate ja õppejõudude hinnangud rakendatud moodulitele ja pakutud õppemeetoditele olid pigem toetavad. Tunnistati vajadust nii toetavate programmide kui ka õppematerjalide ja õppemethodiliste materjalide järele. Samas tõid kõikide haridustasemetete õpetajad ning eksperdid välja hulgaliselt ettepanekuid moodulite parendamiseks ja üldiselt ettevõtlusõppe toetamiseks. Näiteks peavad üldhariduskoolide õpetajad ettevõtlusõpet koolis oluliseks eelkõige õppija ettevõtliku mõtteviisi arendamisel, kuid ka õppijates huvi äratamisel ettevõtluse suhtes. Moodulit piloteerinud kutsekoolide õpetajad peavad

samas ettevõtlusõppe peamiseks tähenduseks õpilases valmisoleku kujundamist ettevõtlusega alustamisel ja oma ettevõtte rajamisel, ning õpilaste ettevõtlikkuse arendamist, sh läbi praktilise kogemuse. Õpetajad aga taotlesid õpetusega pigem seda, et õpe toetaks ettevõtlikkust töö leidmisel ja oma probleemide lahendamisel elus, selmet et õpilased alustaksid ettevõtjana.

Üldhariduskoolides rakendati ettevõtlusõpet nii lõimitud õppena kui valikainete/-kursustena. Üldine hinnang oli, et lõimitud õpe oli rakendamiseks oluliselt keerulisem ning nõudis väga head koostööd kooli sees ning vajab pikemat ettevalmistuse ja planeerimise aega. Samuti andsid üldhariduskoolide õpetajad tagasisidet, et peaks uuesti analüüsima ettevõtlusõppe teemasid ja nende mahtu, sest praeguses versioonis on vähe arvestatud õppekavas olevate teemadega (kattuvus) ning mõne teema läbimiseks on planeeritud liialt vähe aega.

Kutsekoolide õpetajad rakendasid ja kohandasid moodulit erineval moel, lõimides seda karjääri- või muu mooduliga. Peeti oluliseks, et karjäärimoodul oleks eelnevalt läbitud. Leiti, et mõne teema käsitlemiseks oli kavandatud liiga vähe aega ning mõni teema (nt finantsid) oli põhikoolijärgsete õpilaste jaoks liiga keeruline. Moodulit täpselt järgida/piloteerida ei saanud, nt kui oli plaanis õpilasfirma teema, siis sai täita vaid osad õpiväljundeid. Mooduli õpiväljundid võeti aluseks ning nende saavutamist jälgiti õppeprotsessis. Leiti, et moodul toetas õpetajate senist lähenemist ettevõtlusõppele. Moodulit ning mooduliga seotud koolitusi peeti toetatavaks, eriti algajate õpetajate jaoks.

Kõrghariduses piloteeriti nii baas- kui spetsialiseerimismoduleid, kuid üldine tagasiside ja hinnang moodulitele ühtib. Kuigi õppejõud pidasid tänuväärseks seda, et üleüldse on ettevõtlusõppes välja töötatud nõ näidisõppemoodulid, siis vastavalt piloteerimises osalenud koolide spetsiifikale (nt kas tegemist oli nn ärikooliga või mitte), õppejõudude kogemustele ning kõrgharidusastmele (magister või bakalaureus), soovitati täiendada moduleid lähtuvalt erinevatest aspektidest (nt turundust või finantse sisu osas; juhtumikirjeldusi ja lühemaid videoid meetodite osas jpm). Samas peegelduvad õppejõudude tagasisidest ka väga spetsiifilised probleemid nende enda kogemusest lähtuvalt – nt nimetati, et vajatakse võimalike külalisõppejõudude nimekirja või ülesande juurde väga lihtsaid vorme (üliõpilastele täitmiseks), kuigi ülesande kirjelduses on metoodiline osa juba lahti seletatud. Oluline tagasiside kõrgharidustasemel ettevõtlusõppe moodulitele oli siiski see, et rohkem peaks olema detailseid ja konkreetseid õppemetoodilisi juhendmaterjale. Tervikuna on ootamatu, et kuigi kõrghariduse õppejõud võiksid õpetatavast haridustasemest lähtuvalt hinnata kõige enam nõ akadeemilist vabadust nii rakendatavate meetodite kui ka materjalide osas, siis selle uuringu tulemusena soovisid kõrghariduse õppejõud (eelkõige baasmooduli õpetamisel) pigem väga konkreetseid suuniseid, rakenduskavasid, ülesandeid, vorme jms.

Õppijate hinnangud ettevõtlusõppe moodulitele varieerusid lähtuvalt läbitud moodulist ning üld- ja kutsehariduse hinnangud olid pigem positiivsemad. Samas näitab see kindlasti, et kõrghariduse taseme õppija mõtestab rohkem õpitut ning tal on ka kõrgemad ootused õppele. Üldhariduskoolide õpilaste arvates tuleb õppida ettevõtlust selleks, et saada edukaks, saada tööturul hakkama, teada oma õigusi. Kutsekoolide õpilaste arvates on tarvis ettevõtlust õppida selleks, et olla tulevikus edukam, olla ühiskonnale kasulik ja juhul, kui on piisavalt hea idee või head võimalused, luua ka ise ettevõtte. See tulemus annab teatava teadmiste põhja, kas ettevõtlustegevus õpilasele sobib või mitte. Õpilased arvasid, et ettevõtjaks saamiseks on lisaks heale ideele tarvis ettevõtlikkust, tutvusi, raha, vastavaid iseloomujooni ja motivatsiooni. Kui üld- ja kohati ka kutsehariduses toodi välja, et suurem osa õppes oli nõ loenguline, siis kõrghariduses oli õppijate hinnangul ettevõtlusõpe pigem positiivselt praktiline. Kutsehariduse õppijate arvates omandati kitsamate ettevõtlusteadmiste kõrval ka muid praktilisi kogemusi ja oskusi. Mooduli läbimine andis õpilastele kindlustunnet ja julgust vajadusel alustada ettevõtlusega. Mõned teemad kutsehariduse baasmoodulis olid õppijate jaoks keerulised ning muutsid seeläbi ebatõenäolisemaks soovi luua oma ettevõtte. Keerukamateks teemadeks peeti finantsosa, erinevaid analüüse ja äriplaani koostamist.

Kõrghariduses oli valdav õppijate arvamus, et baasmoodul sobib algajale hästi, vaja oleks see muuta ehk veelgi praktilisemaks – puudust tunti külaskäikudest ettevõtetesse jms. Kuigi üldiselt oli õppijate hinnang mooduli erinevatele osadele pigem kõrge või väga kõrge, siis on üllatav loovetevõtluse mooduli läbijate kõige madalam hinnang õppematerjalidele, mis viitab vajadusele vaadata kriitiliselt üle moodulis pakutav õppematerjal. Läbivalt kõrgelt hindasid üliõpilased moodulite teemade vajalikkust. Samuti tõid õppijad välja, et spetsialiseerimismoodulites oleks võinud minna teemadega olulisemalt süvitisi. Samas kas selle probleemi põhjustas vähene tundide maht või mooduli teemade vähene spetsiifilisus, ei osatud hinnata.

Õppemeetodite variatiivsus ettevõtlusmoodulis on muljet avaldav. Nii õppijate ja õpetajate/õppejõudude intervjuude, kirjaliku tagasiside tulemused kui ka ekspertide arvamus näitavad kasutatavate õppemeetodite mitmekülgust. Üldhariduse spetsiifiliselt saab välja tuua õppekäike kohalikkusse ja haridusmessi Noor Meister külastamist. Lisaks kasutati teste, rühmatöid, juhtumikirjeldusi. Kursusel välja pakutud meetoditest töötasid hästi intervjuu ettevõtjaga ja rühmatööd, canvas-ärimudel, SWOT-analüüs. Kursused olid üles ehitatud enamasti meeskonnatöona. Eriti positiivne on see, et õpetajad tõid välja, et kursus/moodul julgustas neid proovima ja kasutama palju uusi meetodeid. Väljaspool pakutud metoodikat kasutasid õpetajad loovustehnikaid (nt jäälohkujaid, ideede genereerimise meetodeid). Õpilased tõid ka välja, et kasutati esitlusi, videote vaatamist ja oksjonit.

Kutsekoolide õpetajad kombineerisid väga erinevaid, enamasti aktiivõppe meetodeid, erinevatel viisidel. Läbivalt kasutati meetodina rühmatööd, meeskonnatööd ja erinevaid iseseisvaid töid. Õpetajad pidasid mooduli rakendamisel eriti oluliseks praktilist õpet, et õpilased sooritaksid õppetöös komplekssemaid ülesandeid, nt ettevõtlusprojekti koostamist. Sealjuures rõhutati õpilasfirmade rakendamise olulisust mooduli raames. Ettevõtjatega kohtumised olid inspireerivad. Rõhutati vajadust täiendada mooduli rakenduskava erinevate huvitavate, praktiliste meetoditega, et moodulit rakendavatel õpetajatel oleks suurem valik.

Kõik üld- ja kutsehariduses nimetatud õppemeetodid olid kasutusel ka kõrghariduse taseme ettevõtlusõppe läbiviimisel. Küll aga oldi kõrghariduse tasemel kõige kriitilisemad moodulites pakutud õppemeetodite variatiivsuse ja kirjelduste suhtes. Näiteks toodi välja, et puudusid meeskonna moodustamise ülesanded: kuidas inimesi avada, kuidas nad saada meeskonnadesse. Samuti toodi välja, et meeskonnatööd, loovus- ja probleemilahenduse oskusi arendavaid ülesandeid oli moodulis vähe, suurem osa olid idee arendamisele fookustatud harjutused. Samuti selgus, et puudu jäi kaasustest – juhtumiuülesannetest, mida saaks lasta tudengitel lahendada loengutes. Arvati, et hästi töötaksid praktilised ülesanded konkreetse ettevõtte näitel või ettevõtete andmetel põhinevad ülesanded.

Hea meel on tõdeda, et üliõpilased märkasid ja väärtustasid kasutatud õppemeetodite mitmekülgust. Nad töid välja erinevaid kombinatsioone aktiivõppe meetoditest, enim mainiti rühma- ja meeskonnatöid, kuid ka diskussioone, arutelusid, ajurünnakuid, ideede genereerimist, grupitöid, mõistekaarte, esitlusi, töölehti ja muid ülesandeid. Mainiti ka mänguliste ülesannete ja simulatsioonimängude kasutamist õppetöös ning koostööd ettevõtjatega.

Edaspidises moodulite arendamises oleks vajalik uurida mitte ainult kasutatud meetodeid, vaid ka seda, millistel põhjustel osasid pakutud meetodeid ei kasutata ning sellest lähtuvalt täiendada mooduli õppemeetodeid sobilikematega.

Uuringu raames tehti mitmeid kümneid ettepanekuid nii ettevõtlusõppe moodulite parendamiseks kui ka esitati hulganisti häid mõtteid ettevõtlusõppe propageerimiseks ja arendamiseks tervikuna. Alljärgnevalt on esitatud olulisemad ettepanekud.

- Õppematerjalid. Hädasti oleks vaja õppematerjale nii mooduli kohta tervikuna (kogumik, õpik) kui ka konkreetsete teemade käsitlemiseks. Õpikud või muud õppematerjalid peaksid sisaldama õpivara ja juhendmaterjale ning olema elektroonselt kasutatavad. Õpetajad vajaksid toetavaid õppematerjale (nt töövihikud ja töölehed), milles oleks praktilised ülesanded ja minimaalne ülevaade teooriast.
- Õppemaht. Enamasti tekkis õppe läbiviijatel ajapuudus, mistõttu nii õppijad kui õpetajad/õppejõud töid välja, et moodulid olid teemade ja õpiväljundite osas liiga mahukad ning lähtuvalt õppijate ettevalmistusest vajaksid

üldjuhul omandamiseks rohkem aega, kui moodulites oli selleks ette nähtud.

- Ettevõtlikkuse arendamine. See oli üks väheseid valdkondi, kus üldhariduse seisukoht erines diametraalselt teiste haridustasemete tagasisidest, kuna üldhariduse õpetajate hinnangul ei peaks ettevõtlusõppes niivõrd keskenduma ettevõtlikkust toetavate alapädevuste arendamisele (suhtlemisoskus, koostööoskus, enesejuhtimine, arenguuskumus jne, sest neid õpetatakse muudes ainetes), vaid konkreetsemalt äriideede elluviimise pädevusvaldkonnale. Kõrg- ja kutsehariduse osas toodi pigem välja, et moodulites peaks olema suurem tähelepanu ettevõtlike hoiakute kujundamisele.
- Lõimimine. Välja töötatud ettevõtlusõppe kursused üldhariduses ja protsessi kirjeldused ei olnud vastajate hinnangul piisavad selleks, et viia läbi tulemuslikku lõimitud õpet. Seetõttu vajaksid koolid rohkem juhtnööre ja soovitusi ettevõtlusõppe lõimimiseks teiste õppeainetega.
- Moodulite rakendamine. Koolid vajaksid mooduli tulemuslikuks rakendamiseks praktilisi soovitusi, sh teemade järjestuse, rakendamise aja, teiste moodulite/ainetega ühildamise, eeldusainete jms kohta.
- Õppemeetodid. See alajaotus oli ettepanekute osas kõige mahukam. Ettepanekutena soovitati lisada õppemeetodite hulka videoid, praktilisi ülesandeid, juhtumikirjeldusi, teste, simulatsioone, ettevõtlusmänge, õppekäike, kogemusõpet jm. Tervikuna oodatakse veelgi suuremat pakutavate õppemeetodite variatiivsust ning suuremat sisukust (sh õppemeetodilist kirjeldust).
- Õppeteemad. Kõikidel haridustasemetel toodi välja teemasid, mida peaks õppesse lisama. Näiteks esitati ettepanekud ettevõtte reklaamimise, e-kaubanduse, ettevõtte juhtimise ja arendamise, ettevõtlusriskide, äriregistri võimaluste, siseettevõtluse jt teemade lisamiseks, kuid ka soovitus eristada teemade käsitlemisel suur- ja väikeettevõtluse spetsiifika.
- Ettevõtjate kaasamine. Täheledatai, et õppetegevused võiks tuleneda kohalikest oludest/ kooli vajadustest (nt kas üldkasulik projekt või piirkonnas olulist majanduslikku rolli mängiva ettevõtte külastus). Kõikidel haridustasemetel toodi välja vajadus rohkemate ettevõttekülastuste järgi ning kaasata ettevõtjaid külalisõpetajatena.

Lisaks tehti uuringu raames hulganisti ettepanekuid alates ettevõtlusõppe korraldusest lõpetades soovist teha mõtestada paremini ettevõtlusõppe roll nende jaoks, kes ise ettevõtjaks saada ei soovi, ning mõelda läbi ettevõtlusõppe ja -pädevuste roll tuleviku töö kontekstis.

Ettevõtlusõppe moodulite piloteerimise uuringu tulemusena selgus, et kõik osalejad said moodulitest üht või teist moodi kasu. Triangulatsiooni põhimõtete rakendamine piloteerimise tagasiside saamisel andis hea tulemuse – mitu sarnast arendusettepanekut tuli välja erinevatest andmekogudest ja sihtrühmadelt. Uuringu tulemusena saadi piisavalt materjali, et olemasolevaid kursusi arendada ja parendada.

Lisa 1.1. Üldhariduse uuringu kava ja intervjuude küsimused õpetajatele

Intervjuu kava ja küsimused üldhariduskooli õpetajatele

1. Sissejuhatus

Intervjuu eesmärgi selgitamine, anonüümsuse tagamise kinnitus, andmete töötlemise viisid, kasu uuringust, osalemise nõusolekuvormi täitmine.

Intervjuu eesmärk: saada tagasisidet osaliselt või tervikult piloteeritud ettevõtlusalaste kursuste kohta.

Anonüümsuse kinnitus: intervjuudest tehakse audiosalvestused, mis transkribeeritakse, jättes kõik võimalikud nimed välja. Sellega tagatakse intervjuudel osalejate anonüümsus.

Andmete töötlemise viisid: audiosalvestused transkribeeritakse kolmanda osapoole poolt, andmeid analüüsitakse kasutades kvalitatiivsete andmete analüüsi programme ning tulemused kajastatakse uuringu aruandes üldistatud kujul ja anonüümsete tsitaatidena.

Kasu uuringust: tänu antud intervjuule kogutakse tagasisidet, mille tulemusena muudetakse kursus paremaks; kursused muudetakse pärast nende lõplikku valmimist kõikidele soovijatele vabaks kasutuseks, mis omakorda tõstab ettevõtlusõppe taset Eesti haridusasutustes ning suurendab ettevõtlusaktiivsust.

Osalemise nõusolekuvormi täitmine: palun täitke vorm; see säilitatakse arhiivis eraldi transkriptsioonidest ja audiosalvestistest koos teiste projekti dokumentidega.

2. Küsimused õpiväljundite ja läbitud teemade kohta

Korratakse, mis kursuse raames antud intervjuud läbi viiakse! Täpsustatakse, kui suurt osa kursusest piloteeriti.

- Millised on antud kursuse õpiväljundid? Kuivõrd need said täidetud? Põhjendage oma hinnangut.
- Milliseid pädevusi kursuse käigus arendasite?
- Millised peamised teemad said kursuse käigus kaetud?
- Milliseid teemasid tuleks kursusele lisada? Miks?
- Milliseid materjale kasutasite? Kui palju kasutasite väljatöötatud kursuse materjale?

3. Küsimused õppemethodika kohta

Selgitada, mida mõeldakse õppemethodika all: viis kuidas teadmised edasi anti; erinevate õpetamismethodikate sh ülesannete, harjutuste, testide, videote, loovusülesannete jm interaktiivsete tehnikate kasutamine õppeprotsessis.

- Millised õppemethodeid õpetamisel kasutasite? Millised õppemethodid töötasid ja millised mitte?
- Milliseid õppemethodeid kasutasite väljatöötatud kursusel? Palun hinnake nende kasulikkust.
- Mida võiks õppemethodite osas muuta? Milliseid soovitasite lisada?
- Millises vahekorras oli nõ teooria ja praktika? Kuivõrd sooviksite seda vahekorda muuta?

4. Küsimused auditoorse ja iseseisva töö mahu kohta

- Kui palju pidid õpilased kodus õppeaineks ette valmistuma?
- Kuidas hindate auditoorse töö mahu piisavust? Kui piisav oli iseseisva töö maht?
- Millises vahekorras oli auditoorse ja iseseisva töö hulk?

5. Küsimused hindamise kohta

- Mida hindasite õpilaste puhul? Kuidas hindasite õppeaine õpiväljundeid? Kuidas kujunes lõplik hinne?
- Kuivõrd kasutasite programmi raames väljatöötatud hindamise meetodeid ja/või leidsite ideid hindamiseks?
- Kui palju kasutasite enesereflekteerimise võtteid hindamisel (nt oma kompetentside hindamist, meeskonnatöö efektiivsuse hindamist, jm enesehindamised)?
- Kuidas võiks hindamist tulevikus muuta?

6. Küsimused üldpädevuste kohta

- Milliseid õppeaine sisuga otseselt mitte seonduvaid pädevusi veel arendasite (nt suulise ja kirjaliku eneseväljendamise oskus, presenteerimise oskus, meeskonnatöö, võrgustamine, koostöö jms)?
- Kuidas saaksid õpilased neid oskusi kasutada teiste õppeainete juures?
- Milliseid ülekantavaid pädevusi võiks antud kursuse raames veel arendada?

7. Üldised küsimused

- Mis antud õppeaine juures teil eriti hästi õnnestus? Mis tundus, et õpilastele eriti meeldis?
- Mis antud õppeaine juures ebaõnnestus? Mis tekitas raskusi? Mida muudaksid tulevikus?
- Mida ise õppisite selle õppeaine raames? Kuidas plaanite end edasi täiendada? Millist tuge vajaksite?
- Kui palju oli kasu programmi käigus väljatöötatud kursusest? Mida tuleks selles muuta? Mida lisada? Mida ära võtta? Kuidas paremaks muuta?
- Kas on veel ettepanekuid või mõtteid, mida sooviksite jagada?

Fookusgrupi intervjuu kava ja küsimused üldhariduskooli õpilasele

1. Sissejuhatus

Fookusgrupi intervjuu eesmärgi selgitamine, anonüümsuse tagamise kinnitus, andmete töötlemise viisid, kasu uuringust üliõpilastele, osalemise nõusolekuvormi täitmine.

Fookusgrupi eesmärk: saada tagasisidet piloteeritud ettevõtluskursuste kohta.

Anonüümsuse kinnitus: fookusintervjuudest tehakse audiosalvestused, mis transkribeeritakse jättes kõik võimalikud nimed välja. Sellega tagatakse intervjuudel osalejate anonüümsus.

Andmete töötlemise viisid: audiosalvestused transkribeeritakse kolmanda osapoole poolt, andmeid analüüsitakse kasutades kvalitatiivsete andmete analüüsi programme ning tulemused kajastatakse uuringu aruandes üldistatud kujul ja anonüümsete tsitaatidena.

Kasu uuringust õpilastele: tänu antud intervjuule kogutakse tagasisidet, mille tulemusena muudetakse kursus paremaks.

Osalemise nõusolekuvormi täitmine: täidetud vorm säilitatakse arhiivis eraldi transkriptsioonidest ja audiosalvestistest koos teiste projekti dokumentidega.

2. Küsimused õpitu kohta

Korratakse, mis kursuse raames antud fookusgrupiintervjuu läbi viiakse.

- Miks on vaja õppida ettevõtlust?
- Mida te ettevõtluse aines õppisite? Mida uut said teada? Mis jäi eriti hästi meelde? Kus sa saaksid neid teadmisi mujal kasutada?
- Millised teemad olid huvitavad? Millised teemad olid eriti rasked/keerulised? Millised teemad tundusid ebavajalikud/mõttetus? Mille kohta oleks soovitud enam õppida?
- Mida sa oskad nüüd, mida varem ei osanud?
- Kuidas sinu suhtumine ettevõtlusesse on muutunud?
- Mis sa arvad, kas sul läheb õpitud tulevikus vaja?

3. Küsimused õppemethodika ja –materjalide kohta

Selgitada, mida mõeldakse õppemethodika all: viis kuidas teadmised edasi anti; erinevate õpetamismethodikate sh ülesannete, harjutuste, testide, videote, loovusülesannete jm interaktiivsete tehnikate kasutamine õppeprotsessis.

- Kui põnevalt oli õppeaine läbi viidud? Kui aktiivne sa tundides olid?
- Millised harjutused, ülesanded vm õpetamise viisid jäid meelde? Mis meeldis kõige rohkem?
- Millistel hetkedel hakkas tundides igav?
- Kui palju pidi tegema tööd rühmas/meeskonnas? Kui palju oli individuaalseid ülesandeid?
- Milliseid abimaterjale õppeaine käigus kasutati (õpik, töölehed, artiklid, videod jms)? Kas need aitasid teemat paremini mõista ja töödeks valmistuda? Millistest materjalidest tundsid puudust?

4. Küsimused iseseisva töö ja hindamise kohta

- Kui palju anti kodutöid? Kas need olid pigem kerged või pigem rasked? Millised raskused kaasnesid kodutööde sooritamisega?
- Kui palju sa kodus pidid selle õppeaine jaoks õppima?
- Mille eest saadi hindeid? Kuidas võiks muuta hindelisi töid (hulk, maht, raskusaste jms)?
- Kui raske oli saada selles aines head hinnet?

5. Üldised küsimused

- Mis sulle antud õppeaine juures üldse ei meeldinud? Mida võiks õpetaja paremini teha?
- Mis sulle antud õppeaine juures eriti meeldis?
- Kuivõrd selle õppaine läbimine on inspireerinud sind alustama ettevõtlusega tulevikus?
- Kas sa soovitaksid seda õppeainet teistele õpilastele? Palun hinda skaalal 0 kuni 10, kus 0 tähendab, et ei soovitaks mitte mingil juhul ning 10 tähendab, et ilmtingimata soovitan antud õppeainel osalemist. Põhjenda oma hinnangut.

Lisa 1.2.

Üldhariduse uuringus osalemise nõusoleku vormid

Intervjuul osalemise nõusolek (õpetajale)

Käesolevaga annan oma nõusoleku osaleda EETA programmi raames teostataval intervjuul, mille eesmärgiks on anda oma arvamuse läbitud kursusele. Mõistan, et intervjuu tulemused transkribeeritakse anonüümselt ning kasutatakse üldistatud kujul kokkuvõtete tegemiseks ja parendusettepanekute kujundamiseks. Annan nõusoleku töödelda ja kasutada intervjuul kogutud andmeid.

Nimi: _____

Kuupäev: _____

Allkiri: _____

Intervjuul osalemise nõusolek (õpilasele)

Vanema/seadusliku esindaja nõusolek

Vanema/seadusliku esindaja andmed:

Ees- ja perekonnanimi

Alaealise andmed:

Ees- ja perekonnanimi

Vanema/seadusliku esindajana annan nõusoleku, et alaealine võib:

Osaleda ettevõtlusõppe programmi raames läbiviidavas fookusintervjuus.

Olen teadlik, et:

Intervjuul kasutatud andmeid kasutatakse anonüümsel ja üldistatud kujul.

Vanema/seadusliku esindaja allkiri

kuupäev

Lisa 1.3.

Üldhariduse uuringu õpilaste tagasiside küsimustik

Hea õppija!

Sinu kool aitab katsetada ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu raames väljatöötatud ettevõtlusõppe ainet/kursust. Programmi läbivijatele on väga oluline, et annad meile tagasisidet väljatöötatud ettevõtlusõppe aine/kursuse kohta. Sinu ja teiste õppijate tagasiside aitab meil ettevõtlusõppe aine/kursuse kavandamisel arvesse võtta õppijate soove. Palun selgita oma arvamust, et saaksime Sinu soovidest paremini aru. Sinu vastused on anonüümsed ja tagasiside võtame kokku terve klassi kohta.

Vastuse saatmiseks vajuta all olevat „Saada“ nuppu.

*Kool

*Klass

*Sain aru, milliseid tulemusi õppeaine/kursuse tulemusena minult oodatakse (nt referaadi, esitluse vms koostamine, kontrolltöö sooritamine jne), mida pean oskama ja teadma.

Jah Ei

*Ettevõtlusõppes hinde või arvestuse saamiseks hinnati seda, mida me õppisime.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Õpetaja poolt antud tagasiside (kirjalik või suuline) toetas õppimist ehk sain aru, mida ja kuidas parandada, et jõuda parema tulemuseni.

1 2 3 4 5

Skaala – 1 üldse mitte, 5-täiesti

*Ettevõtlusõppe aine/kursuse läbimiseks oli piisavalt aega ehk ettenähtud tulemused olid selle ajaga saavutatavad.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Ettevõtlusõppes kasutati järgmisi õppemeetodeid:

1 2 3 4 5

Õpetaja selgitus

Praktilised tööd

Iseseisev töö

Grupitöö

Ettevõtte külastus

Juhtumikirjeldused

Tunnikontrollid/kontrolltööd

Muu (nimeta millised)

Skaala: 1– üldse mitte; 5 enamasti

*Õppimine toimus minu jaoks sobivas vormis, nt iseseisva tööna, grupitööna, ettevõtte külastusena, õpilasfirma jne.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Aine/kursuse käigus kasutatud õppematerjalid ja õppeülesanded olid sobivad (huvitavad, sobiva raskusega, sobivas vormis jne).

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Õpetamine (nt õpetaja poolt antud juhendid, selgitused, tagasiside) toetas aine omandamist. Palun põhjenda oma arvamust.

Skaala – 1 üldse mitte, 5–täiesti.

*Ettevõtlusõppe aines/kursusel õpitud teemad olid vajalikud (nt ettevõtluskeskkond, finantsid jne).

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Millised ettevõtlusõppes käsitletud teemad, olid Sinu arvates olulised ja miks?

*Millised ettevõtlusõppes käsitletud teemad ei olnud Sinu arvates olulised ja miks?

*Millise teema võiks veel ettevõtlusõppesse lisada?

*Mis Sulle ettevõtlusõppes meeldis ja miks?

*Mis Sulle ettevõtlusõppes ei meeldinud ja miks?

*Kas Sinu arvates annab ettevõtlusõppe aine/kursus valmisoleku ettevõtlusega alustamiseks? Palun põhjenda, kuidas.

*Kas Sina soovid (kohe või tulevikus) ettevõtlusega alustada?

*Kui Sul on mõtteid või ettepanekuid, mida tahad veel lisada, siis palun kirjuta need siia.

Lisa 1.4. Eksperthinnangu vorm põhikooli ettevõtlusõppe valikaine kavale

Teie nimi: _____

Palun kirjeldage ettevõtlusõppe läbiviimise vormi enda koolis – valikainena (palun täpsustage õppe maht), integreerituna erinevate õppeainetega (palun täpsustage, millistega), õpilasfirmamana, koostööna ettevõtetega vm.

1. Palun andke hinnang, kuidas vastab planeeritud põhikooli ettevõtlusõppe maht ettevõtlusõppe läbiviimise tegelikule vajadusele? Kursuse planeeritud maht on 35 tundi, (sh 5 tundi tagasisidestamisele ja praktilisteks töödeks ning kordamiseks), mida on vajadusel võimalik laiendada 70 tunnini.

2. Palun andke järgnevas tabelis hinnang põhikooli ettevõtlusõppe eesmärkidele. Kas eesmärkide sõnastust peaks muutma? Kui jah, siis palun põhjendage.

Eesmärk	Hinnang eesmärgi olulisusele	Hinnang eesmärgi sõnastuse arusaadavusele	Ettepanek eesmärgi muutmiseks
(1) mõistab enda arenguvõimalusi töömaailmas, omandab teadmisi ja oskusi, mis võimaldavad tal olla ettevõtlik töötaja ja ettevõtja;			
(2) mõistab enda majanduslikke vajadusi ja võimalusi ning langetab otsuseid, lähtudes enda valikutest ja ressursside piiratusest, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel;			
(3) mõistab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides ja enda rolli piirkonna elu mõjutajana, lähtudes keskkonna toetavatest ja piiratavatest teguritest.			

2.1 Kas Teie hinnangul on vaja lisada veel eesmärke, kuna olemasolevad ei kata kõige olulisemat? Kui jah, siis palun põhjendage: milline eesmärk lisada ja miks? _____

3. Palun andke hinnang põhikooli valikainekavas sõnastatud õpitulemustele. Kui õpitulemused vajavad muutmist või täpsustamist, siis palun põhjendage muutmise vajadust.

Eesmärk	Hinnang õpitulemuse olulisusele	Hinnang õpitulemuse sõnastuse arusaadavusele	Ettepanek õpitulemuse muutmiseks
Ettevõtluskeskkond			
1. oskab püstitada eesmärged, võtta vastutust ideede elluviimisel ning rakendab meeskonnatöö võtteid			
2. saab aru ettevõtluse tähtsusest igapäevaelus ja ühiskonnas.			
3. kirjeldab juhendi alusel ettevõtte toimimist			
4. saab aru turgude toimimisest. Suunamisel/grupitööna kavandab lihtsa turundusstrateegia, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid;			
5. suunamisel/grupitööna koostab lihtsa ärimudeli, oskab kavandada ressursside kasutamist			
6. oskab iseloomustada ettevõtlikku töötajat			
7. on positiivse hoiakuga ettevõtluse ja ettevõtja suhtes			
8. saab aru, et jätkusuutlikkuse põhimõte on majanduse ja ettevõtluse suhtes ülim ja tegutseb ise jätkusuutlikult			
Võimalused töömaailmas			
1. kirjeldab iseenda tugevaid ja nõrku külgi ning keskkonna võimalusi ja ohte lähtudes õpitava valdkonna ettevõtluskeskkonnast;			
2. koostab juhendamisel karjääri- ja elukestva õppe plaani õpitavas valdkonnas.			
Finantsid			
1. märgib üles ühe nädala tulud ja kulud			
2. analüüsib nädala tulusid ja kulusid enda vajadustest ja soovidest tulenevalt;			
3. koostab eesmärgipärase isikliku eelarve üheks kuuks;			
4. mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi;			
5. teeb eesmärgipäraseid valikuid raha kasutamisel;			
6. oskab nimetada erinevaid finantsteenuseid;			
7. saab aru, et ettevõtlus loob võimalused inimeste vajaduste rahuldamiseks;			
8. mõistab hariduse, oskuste ja kogemuste seost võimalustega tööturul;			
9. oskab näha ettevõtlust isikliku karjäärivõimalusena;			
10. rahaga seotud otsuste tegemisel mõistab ja järgib ühiskonnas kokkulepituid seadusi ja väärtusi. Mõistab kokkulepete poolt- ja vastuargumente, oskab nende toel planeerida sobivaid tegevusi;			
11. tegutseb teadliku tarbijana looduskeskkonnas ja ühiskonnas ettetulevate probleemide ennetamisel ja lahendamisel.			

3.1 Kas Teie hinnangul on vaja lisada veel õpitulemusi? Kui jah, siis milliseid ja miks on lisatav(ad) õpitulemus(ed) oluline/olulised?

4. Palun andke hinnang ettevõtlusõppes toodud kolme õppeteema – ettevõtluskeskkond (10 tundi), võimalused töömaailmas (10 tundi), finantsid (10 tundi) – olulisusele ning käsitlemise mahu jaotusele. Kas mõnda teemat on otstarbekas käsitleda lühemalt või pikemalt? Palun põhjendage.

5. Palun kirjutage tabelisse kokkuvõtlik hinnang ettevõtlusõppe kolme õppeteema õppesisu, õppetegevuste (ülesanded) ja meetodiliste soovituste kohta õppetöö läbiviimiseks.

Kui Teil on muudatusettepanekuid, lisage palun ka need.

	Õppesisu	Õppetegevused (ülesanded)	Metoodilised soovitused õppetöö läbiviimiseks
Ettevõtluskeskkond			
Võimalused töömaailmas			
Finantsid			

Muudatusettepanekud: _____

5.1 Kas Teie hinnangul on vaja lisada täiendavat õppesisu? Palun täpsustage, millise õppeteema juurde, mida ja miks?

5.2 Kas Teie hinnangul on vaja lisada täiendavaid õppetegevusi (ülesandeid)? Palun täpsustage, millise õppeteema juurde, milliseid tegevusi ja miks?

5.3 Kas Teie hinnangul on vaja lisada täiendavaid meetodilisi soovitusi õppetöö läbiviimiseks? Palun täpsustage, millise õppeteema juurde, milliseid soovitusi ja miks?

6. Mida peate oluliseks eelpool toodule veel lisada (sh piloteerimise kogemusest lähtudes)?

Lisa 1.5. Eksperthinnangu vorm gümnaasiumi ettevõtlusõppe valikaine kavale

Teie nimi:

Palun kirjeldage ettevõtlusõppe läbiviimise vormi enda koolis – valikkursusena (palun täpsustage õppe maht), integreerituna erinevate õppeainetega (palun täpsustage, millistega), õpilasfirmamana, koostööna ettevõtetega vm.

1. Palun andke hinnang, kuidas vastab planeeritud gümnaasiumi ettevõtlusõppe maht ettevõtlusõppe läbiviimise tegelikule vajadustele? Kursuse planeeritud maht on 35 tundi, (sh 5 tundi tagasisidestamisele ja praktilisteks töödeks ning kordamiseks), mida on vajadusel võimalik laiendada 70 tunnini.

2. Kas õppeaine kirjeldus on Teie hinnangul arusaadav? Mida tuleks õppeaine kirjeldusele veel lisada, kirjelduses täpsustada? Palun põhjendage.

3. Palun andke järgnevas tabelis hinnang gümnaasiumi ettevõtlusõppe eesmärkidele. Kas eesmärkide sõnastust peaks muutma? Kui jah, siis palun põhjendage.

Eesmärk	Hinnang eesmärgi olulisusele	Hinnang eesmärgi sõnastuse arusaadavusele	Ettepanek eesmärgi muutmiseks
(1) omandab teadmisi, oskusi ning kujundab hoiakut, mis võimaldab tal olla ettevõtlik kodanik ja ettevõtja;			
(2) mõtestab ettevõtlusvõimalusi lähtudes enda huvidest, eesmärkidest, arengupotentsiaalidest, oskustest ja eeldustest (loovus, uuendusmeelsus, riskijulgus) ning keskkonnast.			

3.1 Kas Teie hinnangul on vaja lisada veel eesmärke, kuna olemasolevad ei kata kõige olulisemat? Kui jah, siis palun põhjendage: milline eesmärk lisada ja miks?

4. Palun andke hinnang gümnaasiumi valikkursuse üldistele õpitulemustele. Kui õpitulemused vajavad täpsustamist, siis palun põhjendage muutmise vajadust.

	Hinnang õpitulemuse olulisusele	Hinnang õpitulemuse sõnastuse arusaadavusele	Ettepanek õpitulemuse muutmiseks
1. Mõistab, analüüsib ja hindab ettevõtluse võimalusi erinevates kontekstides.			
2. On ettevõtlik ja teab, mida teha oma ettevõtte asutamiseks.			
3. Suhtub positiivselt ettevõtlusesse ning oskab hinnata endas ettevõtjale vajalikke omadusi ja neid arendada.			
4. Saab aru turgude toimimisest.			
5. Kavandab lihtsa turundusstrateegia, hindab vajalikke ressursse ja tunneb ettevõtluse põhimõisteid.			
6. Koostab lihtsa ärimudeli, oskab kavandada ressursside kasutamist.			
7. Mõistab majandusringlust ja maksusüsteemi, teeb eesmärgipäraseid valikuid finantsteenuste kasutamisel.			

4.1 Kas Teie hinnangul on vaja lisada veel üldisi õpitulemusi? Kui jah, siis milline ja miks on lisatav õpitulemus oluline?

5. Palun andke hinnang ettevõtlusõppes toodud nelja õppeteema – ettevõtluskeskkond (7 tundi), ettevõtte alustamine (7 tundi), turg ja turundus (10 tundi), finantsid (7 tundi) – olulisusele ning käsitlemise mahu jaotusele. Kas mõnda teemat on otstarbekas käsitleda lühemalt või pikemalt? Palun põhjendage.

6. Palun kirjutage tabelisse kokkuvõtlik hinnang ettevõtlusõppe nelja õppeteema õpitulemuste, õppesisu, õppetegevuste ja meetodiliste soovitude kohta.

Kui Teil on muudatusettepanekuid, lisage palun ka need.

	Õpitulemused	Õppesisu	Õppetegevused ja meetodilised soovitud
1. Ettevõtluskeskkond			
2. Ettevõtte alustamine			
3. Turg ja turundus			
4. Finantsid			

Muudatusettepanekud: _____

6.1 Kas Teie hinnangul on vajalik lisada täiendavaid õpitulemusi? Palun täpsustage, millise õppeteema juurde, milliseid ja miks?

6.2 Kas Teie hinnangul on vaja lisada täiendavat õppesisu? Palun täpsustage, millise õppeteema juurde, mida ja miks?

6.3 Kas Teie hinnangul on vaja täiendada või muuta hindamise, õppekeskkonna või õppevara punkte? Palun täpsustage, millega ja miks?

6.4 Kas Teie hinnangul on vaja lisada täiendavaid õppetegevusi ja meetodilisi soovitusi? Palun täpsustage, millise õppeteema juurde, mis tegevusi ja miks?

7. Palun andke hinnang praktiliste tööde ja IKT rakendamisele ning lõimingu kirjeldamisele valikkursuse kavas: kirjelduse detailsustastmele: nt lõiming on kirjeldatud õppetöös rakendamiseks piisavalt selgelt ja detailselt, toodud seos on oluline)

	Praktilised tööd ja IKT rakendamine		Lõiming	
	Praktilise töö olulisus	Praktilise töö kirjelduse detailsus	Seose olulisus	Seose detailsus
1. Ettevõtluskeskkond				
2. Ettevõtte alustamine				
3. Turg ja turundus				
4. Finantsid				

7.1 Kas Teie hinnangul on vaja lisada täiendavaid praktilisi töid või seoseid? Palun täpsustage, milliseid ja miks.

8. Palun andke hinnang õppetegevuste näidetele ja hindamisülesannetele.

	Ülesande sisu	Meetod	Hindamine	Õppevara
Ülesanne 1				
Ülesanne 2				
Ülesanne 3				
Ülesanne 4				
Ülesanne 5				
Ülesanne 6				
Ülesanne 7				

8.1 Kas Teie hinnangul on vaja lisada täiendavaid ülesandeid? Palun pakkuge välja täiendusi või alternatiive olemasolevatele ülesannetele.

9. Mida peate oluliseks eelpool toodule veel lisada (sh piloteerimise kogemusest lähtudes)?

Lisa 2.1.

Kutsehariduse uuringu õpetajate individuaalintervjuu plaan (2017.a intervjuude läbiviimiseks)

Intervjuu juhend

Taust

Kutsehariduses on ettevõtlusõppega seonduvalt rakendatud valikmoodulit „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused“. Selle raames on aga ettevõtlusõppe rakendamine koolide ja õppekavade vahel väga varieeruv (nt on koole ja õppekavasid, kus ettevõtlikkuse ja ettevõtlusega seotud eesmärged ja õpiväljundeid ei ole) ning tegelik „pilt“ pole teada.

Uuringu peamine eesmärk on ettevõtlusõppe praktikate selgitamine, st kuidas ettevõtlust õpetatakse, sh kuidas ettevõtlikkuspädevuste arengut kutseõppeasutustes toetatakse.

Milliseid õpiväljundeid formaalselt taotletakse ning milliseid meetodeid on planeeritud kasutada, selgub dokumendianalüüsist.

Mida ja kuidas peaks õpetama selgub kirjanduse analüüsi (sh ettevõtlusõpe ja ettevõtluspedagoogika käsitused) alusel pluss pädevuste raamistikust.

Peamine uurimisküsimus: mida ja kuidas õpetatakse ettevõtlusõppe raames kutsehariduses, sh kuidas toetatakse ettevõtlikkuspädevuste arengut?

Intervjuu teemad/alaküsimused:

1. Millistele kutseõppijatele Sa ettevõtlust õpetad (sihtrühmad)? Kas oled/oled olnud ise ka ettevõtja?

2. Õpetades ettevõtlusega seotud teemasid kutseõppes, mida pead silmas ettevõtluse all?

Vihjeküsimused:

- (Oma) firma loomine
- Ettevõtlik olemine üldisemalt – sh sotsiaalne ettevõtlus, siseettevõtlus
- Ettevõtlik eluhoiak
- Õpetatavad teemad

3. Mis on Sinu peamine eesmärk/taotlus ettevõtlust õpetades?

4. Millistele ettevõtluspädevustele paned õpetuses kõige suuremat rõhku

Vihjeküsimused:

- Teadmised ettevõtlusest
- Oskused (nt oskus koostada äriplaani vms)
- Kogemuse saamine (nt õpilasfirma, projekt?)
- Ettevõtlikku meelelaadi/hoiakute arengu toetamine

5. Milliseid õppemeetodeid Sa peamiselt kasutad?

Vihjeküsimused:

- Kuidas Sa ettevõtlust õpetad?
- Õpetamis- ja õpimeetodid?
- Miks just need meetodid?

Kuidas erinevad meetodid erinevate sihtgruppide puhul (põhikoolijärgsed, keskkoolijärgsed, erivajadustega, täiskasvanud)?

6. Milliseid õppematerjale kasutate?

Vihje: Mida ise kasutate (nt õppe ettevalmistamisel)?

Mida kasutate õppe läbiviimisel/õppija jaoks õpetamisel?

Vihjed: Sh enda koostatud? Hangid valmismaterjalid? Õpikud? Internetipõhiseid materjalid? Muud?

7. Kuidas ettevõtlusõppe tulemusi hindate?

Vihjeküsimused:

- Mille alusel hindate?
- Milles näete head tulemust?
- Milliseid hindamisülesandeid kasutate?
- Milliseid hindamismeetodeid kasutate?

8. Mis on ettevõtlusõppes hästi? Mis on halvasti?

Vihjeküsimused:

- Millega oled rahul?
- Probleemid, raskused, mis peaks teisti olema.

9. Mida oled õppinud ettevõtlust õpetades? Mida peaks veel õppima?

Lisa 2.2.

Kutsehariduse uuringu õpilaste fookusgrupi intervjuu plaan

Intervjuu juhend

(piloteerimises osalenud õppijate fookusgrupi intervjuu)

Programmi Edu ja Tegu raames valmisid ettevõtlusõppe (uued) moodulid/baasmoodulid, mille järgi sel õppeaastal ettevõtlust õpetati. Seda nimetatakse piloteerimiseks ja selle eesmärk oli välja selgitada, kuidas õppimine läks ja milliste tulemusteni õppijad jõudsid, mida peaks baasmoodulis parandama, täiendama või muutma. See aitab muuta ettevõtlusõpet veel paremaks. Intervjuu peamine eesmärk on selgitada, milline on olnud piloteerimisest osa võtnud õppijate kogemus ja saada seekaudu tagasisidet piloteerimise kohta

Intervjuu teemad/alaküsimused:

1. Millise taseme baasmooduli alusel sa õppisid? (4ndat või 5ndat)?

2. Mis sulle meenub ettevõtluse õppimisest (baasmoodulist / kursusest / ainet)?

Vihjeküsimused:

- Mida selle tulemusel ettevõtlusest enam tead või paremini oskad?
- Kas oma ettevõtte loomine tundub nüüd pärast ettevõtluse õppimist enam tõenäoline olevat (kui enne mooduli läbimist)?
- Millised õpiväljundid said paremini selgeks? Intervjueerija näitab õpiväljundite kaarti.

3. Millised teemad olid kõige huvitavamad? Millised kõige raskemad?

4. Palun räägi, kuidas te ettevõtlust õppisite (ettevõtluse baasmooduli raames)? Millised töid tehti klassis? Millised olid iseseisvad tööd?

5. Kuidas õppimise tulemusi hinnati? Mida pidi tegema hinde saamiseks? Kuidas hindamine toimus?

6. Mida olulist õppisid ettevõtluse kohta? Mida oleks veel soovinud õppida? Mis oleks võinud ära jääda?

7. Kas soovitaksid seda ainet teistele õpilastele? Miks? Palun anna oma hinnang 10 punktisel skaalal, kus 10 tähendab, et igal juhul soovitaksid ja 0 tähendab, et mitte mingil juhul ei soovitaks.

Lisa 2.3.

Kutsehariduse uuringu õpetajate fookusgrupi intervjuu plaan

Intervjuu juhend

(piloteerimises osalenud õpetajate fookusgrupi intervjuu)

2017.a valmisid Programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe baasmoodulid, mida rakendati katseliselt/piloteeriti käesoleval (2017/18) õppeaastal.

Piloteerimise eesmärk oli selgitada, kuidas ettevõtlusõppe baasmoodulit koolides rakendati, millised on rakendamise kogemused ning saada tagasisidet moodulite parendamiseks. Ehk siis, mida peaks baasmoodulites parandama, täiendama, muutma, et paremini toetada õppijate ettevõtlikkuspädevuste arengut.

Intervjuu peamine eesmärk on selgitada, milline on olnud piloteerimisest osa võtnud õpetajate kogemus selles protsessis ja saada selle kaudu tagasisidet piloteerimise kohta.

Intervjuu teemad

1. Millist ettevõtlusõppe moodulit piloteerisite? Millistele kutseõppijate sihtrühmadele?

2. Palun rääkige lähemalt, kuidas te ettevõtlusõppe baasmoodulit rakendasite. (alguses lahtise küsimusena)

Alateemad, mida peab käsitlema:

- Millised õpiväljundid õppijad saavutasid?
- Milliseid teemasid käsitlesite?
- Millistele ettevõtluspädevustele panite kõige suuremat rõhku?

Alguses esitada see avatud küsimusena. Seejärel kasutada (vajadusel) Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudeli kaarti (ettevõtluspädevuse ringi).

4. Milliseid õppemeetodeid peamiselt kasutasite? Miks just neid meetodeid?

Alaküsimus:

Milliseid ülesandeid õpilased said (klassis / iseseisvad ülesanded?)

5. Milliseid õppematerjale kasutasite?

Vihjed: enda koostatud; õpikud, internetipõhised, muud.

6. Kuidas ettevõtlusõppe tulemusi hindasite?

Vihjeküsimused:

- Mille alusel hindasid?
- Milles nägid head tulemust?
- Milliseid hindamisülesandeid kasutasid? Sh kas kasutas ka mooduli töörühma poolt pakutud hindamisülesandeid?
- Milliseid hindamismeetodeid kasutasid?

7. Kuidas hindate ettevõtlusõppe baasmoodulit, mida rakendasite?

Vihjeküsimused:

- Millega olete rahul?
- Raskused, väljakutsed, mis peaks teisti olema?
- Kuidas hindate (aja)ressursi ja töömahu kooskõla planeerituga?

8. Mida olete õppinud moodulit rakendades? Mida peaks veel õppima?

Lisa 2.4.

Kutsehariduse uuringu õpetajate individuaalintervjuu plaan

Intervjuu juhend

(piloteerimises osalenud õpetajate individuaalintervjuud)

2017.a valmisid Programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe baasmoodulid, mida rakendati katseliselt/piloteeriti käesoleval (2017/18) õppeaastal.

Piloteerimise eesmärk oli selgitada, kuidas ettevõtlusõppe baasmoodulit koolides rakendati, millised on rakendamise kogemused ning saada tagasisidet moodulite parendamiseks. Ehk siis, mida peaks baasmoodulites parandama, täiendama, muutma, et paremini toetada õppijate ettevõtlikkuspädevuste arengut.

Intervjuu peamine eesmärk on selgitada, milline on olnud piloteerimisest osa võtnud õpetajate kogemus selles protsessis ja saada selle kaudu tagasisidet piloteerimise kohta.

Intervjuu teemad/alaküsimused:

1. Õpetaja taustast: Milline on kogemus ettevõtluse õpetamisel? Millist ettevõtlusõppe moodulit piloteerisite (4ndat või 5ndat)? Millistele kutseõppijate sihtrühmadele?

2. Õpetades ettevõtlusega seotud teemasid kutseõppes, mida peate silmas ettevõtluse all?

Vihjeküsimused:

- (Oma) firma loomine
- Ettevõtlik (töötaja) olemine üldisemalt – sh sotsiaalne ettevõtlus, siseettevõtlus
- Ettevõtlik eluhoiak
- Suutlikkus enesele töökohta luua jm

3. Mis on teie peamine eesmärk/taotlus ettevõtlust õpetades?

4. Millistele ettevõtluspädevustele panete õpetuses kõige suuremat rõhku?

Alguses esitada see avatud küsimusena. Seejärel kasutada (vajadusel) Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudeli kaarti (ettevõtluspädevuse ringi).

5. Palun rääkige lähemalt, kuidas te ettevõtlusõppe baasmoodulit rakendasite? (alguses lahtise küsimusena)

Alateemad, mida peab käsitlema:

- 5.1. Millised õpiväljundid õppijad saavutasid?
- 5.2. Milliseid teemasid käsitlesite?

6. Kuidas te õpetasite? Milliseid õppemeetodeid te peamiselt kasutasite? Miks just neid meetodeid?

Alaküsimus:

Milliseid ülesandeid õpilased said (klassis / iseseisvad ülesanded)?

7. Milliseid õppematerjale te kasutasite?

Vihjed: enda koostatud; õpikud, internetipõhised, muud

8. Kuidas ettevõtlusõppe tulemusi hindasite?

Vihjeküsimused:

- Mille alusel hindasite?
- Milles nägite head tulemust?
- Milliseid hindamisülesandeid kasutasite? Sh kas kasutasite ka mooduli töörühma poolt pakutud hindamisülesandeid?
- Milliseid hindamismeetodeid kasutasite?

9. Kuidas hindate ettevõtlusõppe baasmoodulit, mida rakendasite?

Vihjeküsimused:

- Millega olete rahul?
- Raskused, väljakutsed, mis peaks teisti olema? Mida peaks kindlasti muutma?
- Kuidas hindate (aja)ressursi ja töömahu kooskõla planeerituga?

10. Mida olete õppinud moodulit rakendades? Mida peaks veel õppima?

Lisa 2.5.

Kutsekoolide õpilaste tagasiside küsitlus

Lugupeetud õppija!

Oled läbinud Programmi Edu ja Tegu ja Sinu kooli koostöös läbi viidud ettevõtlusõppe. Sinu tagasiside on meile väga oluline, et edaspidi õpet ja õppekorraldust veelgi parendada. Sinu vastused on anonüümsed ning neid analüüsitakse õppegrupi tasandil. Palun selgita oma hinnanguid, et saaksime võimalikest parendusvajadustest täpselt aru.

Suur tänu vastamast!

Andmed vastaja kohta:

- Kutseõppeasutus:
- Õppekava:
- Moodul:
- Õpiväljundid ja hindamiskriteeriumid olid selged ja arusaadavad. (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Õppimise keskkond toetas õpiväljundite omandamist (õppe toimumise keskkonnaks võivad olla loengud, praktiline töö (nt õpilasfirma, ettevõtte külastused), seminarid, e-õpe ja iseseisev õpe). (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Õpiväljundid olid saavutatavad ettenähtud ajaga, st kontakttunnid + iseseisev töö. (jah/ei)
 - o "Ei" vastuse korral: Mitu tundi õppisid/tegelesid õppeülesannetega lisaks ettenähtud ajale? (variandid: kuni 5 tundi, 5–10 tundi, üle 10 tunni)
- Mooduli õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist. (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Õpetamine toetas õpiväljundite omandamist (kvaliteetse õpetamise tagavad entusiastlikud ning oma valdkonda põhjalikult tundvad õppejõud, sobilikud õppemeetodid, õpetajate positiivne suhtlus tudengitega õppimist ja õpetamist soodustavas keskkonnas). (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Moodulis läbitud teemad olid vajalikud. (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Teemade järgnevus oli loogiline. (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Õppimise käigus kasutati järgmisi õppemeetodeid:
 - o Loeng (skaala: enamasti – üldse mitte)
 - o Praktilised tööd (skaala: enamasti – üldse mitte)
 - o Iseseisev töö (skaala: enamasti – üldse mitte)
 - o Meeskonnatöö (skaala: enamasti – üldse mitte)
 - o Ettevõttekülastused (skaala: enamasti – üldse mitte)
 - o Juhtumikirjeldused (skaala: enamasti – üldse mitte)
 - o Testid (skaala: enamasti – üldse mitte)
 - o Ristsõnad (skaala: enamasti – üldse mitte)
 - o Muud (nimeta millised) (skaala: enamasti – üldse mitte)
- Õppimise käigus kasutatud õppemeetodid toetasid õpiväljundite omandamist. (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Hindamisülesanded olid arusaadavad (hindamisülesanne on kodutöö, iseseisev töö vmt, mille tulemusest sõltus lõpphinne/tulemus). (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Õpetaja poolt antud tagasiside toetas mooduli õpiväljundite omandamist. Tagasiside annab võimaluse saada informatsiooni ja hinnanguid tehtud tööle. Tagasiside võib olla nii kirjalik kui suuline. (skaala: täiesti – üldse mitte)
- Millised teemad olid Sulle kõige olulisemad? Miks?
- Millised teemad olid Sinu jaoks ebaolulised? Miks?
- Millise teema(d) võiks veel moodulisse lisada?
- Mis Sulle selles moodulis meeldis? Miks?
- Mis Sulle selles moodulis ei meeldinud? Miks?
- Mida võiks edaspidi teha teisti?
- Kas Sinu arvates annab mooduli läbimine valmisoleku ettevõtlusega alustamiseks? Palun põhjenda.
- Kas Sina soovid ettevõtlusega alustada?

Lisa 2.6.

Kutsekoolide õpetajate tagasiside küsitlus

Lugupeetud õpetaja!

Oled rakendanud oma õppetegevuses Programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud ettevõtlusõppe moodulit või selle osi. Sinu tagasiside on meile väga oluline, et edaspidi ettevõtlusõppe mooduleid ja tugisüsteeme veelgi parendada. Palun selgita oma hinnanguid, et saaksime võimalikest parendusvajadustest täpselt aru.

Suur tänu vastamast!

Andmed vastaja kohta:

- Kutseõppeasutus:
 - Õppekava:
 - Moodul:
 - ihtgrupp:
-
- Millist ettevõtlusõppe moodulit või selle osasid ja millises mahus õpetasid?
 - Kas läbisid eelnevalt Programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe mooduli koolituse?
 - Mis ajendas moodulit /või selle osasid õppes kasutama?
 - Kuivõrd oli kool huvitatud ja toetas mooduli rakendamist? (skaala: 5 – väga huvitatud /.../ 1 – ei toetanud üldse)
 - Kas mooduli rakendamiseks oli vaja teha eeltööd? (jah/ei)
 - o "Jah" vastuse korral – millist eeltööd oli vaja teha mooduli rakendamiseks?
 - Kas infot oli rakendamiseks piisavalt?
 - o "Ei" vastuse korral – mille kohta oli infot vähe?
 - Palun hinda mooduli osasid antud kriteeriumite alusel 5-palli süsteemis (5 – väga hea/.../1 – väga halb)
 - Sobivus sihtgrupile
 - Sobivus ettevõtluspädevuse arendamiseks
 - Arusaadavus (selgus)

Õpiväljundid

Hindamiskriteeriumid

Õppemeetodid

Õppeteemad

Hindamisülesanded

Õppevara

- Kas mooduli maht ja sisu on Sinu arvates vastavuses?
 - o "Ei" vastuse korral – palun põhjenda.
- Palun hinda tugimaterjalide piisavust:
 - o Ettevõtluspädevuste raamistik (skaala: täiesti piisav – ebapiisav)
 - o Mooduli rakenduskava (skaala: täiesti piisav – ebapiisav)
 - o Mooduli õpjuhhis (skaala: täiesti piisav – ebapiisav)
 - o Moodle kursus (skaala: täiesti piisav – ebapiisav)
- Palun hinda tugimaterjalide kasulikkust
 - o Ettevõtluspädevuste raamistik (skaala: väga kasulik – täiesti kasutu)
 - o Mooduli rakenduskava (skaala: väga kasulik – täiesti kasutu)
 - o Mooduli õpjuhhis (skaala: väga kasulik – täiesti kasutu)
 - o Moodle kursus (skaala: väga kasulik – täiesti kasutu)

- Sain piisavalt tuge/abi Programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmelt (skaala: väga suur tugi – ei saanud üldse abi)
- Palun kirjelda, mis oli Sinu jaoks mooduli rakendamise protsessis (nii korralduses kui sisus) positiivset?
- Palun kirjelda, mis oli Sinu jaoks mooduli rakendamise protsessis (nii korralduses kui sisus) negatiivset?
- Millised on Sinu ettepanekud õppemooduli parendamiseks? Mida tuleks muuta?

Lisa 3.1.

Kõrghariduse uuringu intervjuude küsimused

Õppejõudude fookusgrupi intervjuu kava ja küsimused

1. Sissejuhatus

Fookusgrupi intervjuu eesmärgi selgitamine, anonüümsuse tagamise kinnitus, andmete töötlemise viisid, kasu uuringust üliõpilastele, osalemise nõusolekuvormi täitmine.

Fookusgrupi intervjuu eesmärk: saada tagasisidet ning parendusettepanekuid osaliselt või tervikult piloteeritud ettevõtlusalaste kursuste muutmiseks.

Anonüümsuse kinnitus: intervjuudest tehakse audiosalvestused, mis transkribeeritakse jättes kõik võimalikud nimed välja. Sellega tagatakse intervjuudel osalejate anonüümsus.

Andmete töötlemise viisid: audiosalvestused transkribeeritakse kolmanda osapoole poolt, andmeid analüüsitakse kasutades andmete kvalitatiivanalüüsi programme ning tulemused kajastatakse uuringu aruandes üldistatud kujul ja anonüümsete tsitaatidena.

Kasu uuringust: tänu antud fookusgrupi intervjuule kogutakse tagasisidet, mille tulemusena muudetakse kursus paremaks; kursused muudetakse pärast nende lõplikku valmimist kõikidele soovijatele vabaks kasutuseks, mis omakorda tõstab ettevõtlusõppe taset Eesti haridusasutustes ning suurendab ettevõtlusaktiivsust.

Osalemise nõusolekuvormi täitmine: palun täitke vorm; see säilitatakse arhiivis eraldi transkriptsioonidest ja audiosalvestistest koos teiste projekti dokumentidega.

2. Küsimused kursuse eesmärgi, õpiväljundite, pädevuste ja struktuuri ja teemade kohta

Esitletakse end ning kursust, mida õppejõud piloteeris. Samuti täpsustatakse, kas piloteeriti tervet kursust või osa sellest.

- Kuidas hindate kursusele püstitatud eesmärgi? Kuivõrd kursuse ülesehitus ja käsitletud teemad võimaldavad kursuse eesmärgi täita?
- Kuivõrd arusaadavalt on esitatud õpiväljundid? Kuivõrd said õpiväljundid täidetud? Mida oleks tarvis õpiväljundite juures muuta?
- Milliseid ettevõtluspädevusi kursuse käigus arendasite? Millised üldpädevused (ülekantavad pädevused) said arendatud?
- Kui loogiline oli kursuse temaatiline ülesehitus?
- Kuivõrd said kursusel kajastatud olulisemad teemad?

3. Küsimused õppemethodika ja hindamise kohta

- Milline on teie õpetamisfilosoofia/-põhimõtted?
- Millised õppemethodid on ettevõtlusalase õppe puhul tõhusad? Millised ei ole tõhusad?
- Kui hästi oli kursus varustatud õppemethodidega? Kuivõrd kasulikud need olid?
- Kuidas arendate enda õppemethodilist pädevust? Milliseid koolitusi vms vajaksite?
- Mida soovitaksite kursuste juures muuta seoses õppemethodikatega?
- Mida on vaja hinnata ettevõtlusõppe puhul? Kuidas seda teha?
- Kui kasulikud olid hindamisülesanded väljatöötatud kursusel? Kui palju te nendest kasutasite?
- Mida tuleks põhimõtteliselt hindamise juures muuta?

4. Üldised küsimused

- Millised on väljatöötatud kursuste plussid ja miinused? Kuidas oleks vaja kursusi edasi arendada?
- Millist kasu te saite väljatöötatud kursusest?
- Kas sa soovitaksid seda kursust teistele õppejõududele? Palun hinda skaalal 0 kuni 10, kus 0 tähendab, et ei soovitaks mitte mingil juhul ning 10 tähendab, et ilmingimata soovitan antud kursuse kasutamist teistele.
- Kas on veel ettepanekuid või mõtteid, mida sooviksite jagada?

Õppejõudude intervjuu kava ja küsimused

1. Sissejuhatus

Intervjuu eesmärgi selgitamine, anonüümsuse tagamise kinnitus, andmete töötlemise viisid, kasu uuringust, osalemise nõusolekuvormi täitmine.

Intervjuu eesmärk: saada tagasisidet osaliselt või tervikult piloteeritud ettevõtlusalaste kursuste kohta.

Anonüümsuse kinnitus: intervjuudest tehakse audiosalvestused, mis transkribeeritakse, jättes kõik võimalikud nimed välja; sellega tagatakse intervjuudel osalejate anonüümsus.

Andmete töötlemise viisid: audiosalvestused transkribeeritakse kolmanda osapoole poolt, andmeid analüüsitakse, andmete kvalitatiivanalüüsi programme ning tulemused kajastatakse uuringu aruandes üldistatud kujul ja anonüümsete tsitaatidena.

Kasu uuringust: tänu antud intervjuule kogutakse tagasisidet, mille tulemusena muudetakse kursus paremaks; kursused muudetakse peale nende lõplikku valmimist kõikidele soovijatele vabaks kasutuseks, mis omakorda tõstab ettevõtlusõppe taset Eesti haridusasutustes ning suurendab ettevõtlusaktiivsust.

Osalemise nõusolekuvormi täitmine: palun täitke vorm; see säilitatakse arhiivis eraldi transkriptsioonidest ja audiosalvestistest koos teiste projekti dokumentidega.

Küsimustikku saab kasutada kas terviklikult või osaliselt piloteeritud kursuse intervjuul. Järgnevalt on küsimused esitatud nii, et neid saab küsida kursuste jaoks, mis on piloteeritud terviklikult ja osaliselt. **Osalise piloteerimise korral on intervjuu läbiviijal kohustus enne intervjuu läbiviimist selgitada välja, täpselt millist osa piloteeriti ning esitada küsimusi just selle osa kohta.**

2. Küsimused õpiväljundite kohta

Korratakse, mis kursuse raames antud intervjuud läbi viiakse.

- Millised on antud kursuse õpiväljundid? Kuivõrd need said täidetud? Põhjendage oma hinnangut.
- Milliseid kompetentse arendasite?

3. Küsimused läbitud teemade kohta

- Millised peamised teemad said kursuse käigus kaetud?
- Milliseid teemasid tuleks programmi lisada ja miks?
- Milliseid materjale kasutasite?
- Kuidas hindate pakutud abimaterjalide hulka ja taset? Millise teema kohta oleks võinud olla enam materjali?

	Sobivus sihtgrupile	Sobivus ettevõtluspädevuse arendamiseks	Arusaadavus (selgus)
Õpiväljundid			
Õppemeetodid			
Õppeteemad			
Hindamis-meetodid			
Hindamiskriteeriumid			
Ülesanded ja kodutööd			
Õppematerjalid			
E-kursus			

4. Küsimused õppemethodika kohta

Selgitada, mida mõeldakse õppemethodika all: viis kuidas teadmised edasi anti; erinevate õpetamismethodikate, sh ülesannete, harjutuste, testide, videote, loovusülesannete jm interaktiivsete tehnikate kasutamine õppeprotsessis.

- Milliseid õppemeetodeid õpetamisel kasutasite? Millised õppemeetodid töötasid ja millised mitte?
- Milliseid õppemeetodeid kasutasite väljatöötatud kursusel? Palun hinnake nende kasulikkust? Mida võiks õppemeetodite osas muuta? Milliseid soovitaksite lisada?
- Millises vahekorras olid nõ teooria ja praktika? Kuivõrd sooviksite seda vahekorda muuta?

5. Küsimused auditoorse ja iseseisva töö mahu kohta

- Kuidas hindate auditoorse töö mahu piisavust? Kui piisav oli iseseisva töö maht?
- Millises vahekorras oli auditoorse ja iseseisva töö hulk?

6. Küsimused hindamise kohta

- Mida hindasite üliõpilaste puhul? Kuidas hindasite kursuse õpiväljundeid? Kuidas kujunes lõplik hinne?
- Kuivõrd kasutasite programmi raames väljatöötatud hindamise meetodeid ja/või leidsite ideid hindamiseks?
- Kui palju kasutasite enesereflekteerimise võtteid hindamisel (nt oma kompetentside hindamist, meeskonnatöö efektiivsuse hindamist jm enesehindamisi)?
- Kuidas võiks hindamist tulevikus muuta?
- Kuidas hindate enda tulemuslikkust antud kursuse raames?

7. Küsimused üldpädevuste kohta

- Milliseid kursuse sisuga otseselt mitte seonduvaid pädevusi veel arendasite (nt suulise ja kirjaliku eneseväljendamise oskus, presenteerimise oskus, meeskonnatöö, võrgustumine, koostöö jms)?
- Kuidas saaksid üliõpilased neid oskusi kasutada teiste õppeainete juures?
- Milliseid ülekantavaid pädevusi võiks antud kursuse raames veel arendada?

8. Üldised küsimused

- Mis antud kursuse juures eriti hästi õnnestus? Mis tundus üliõpilastele eriti meeldivat?
- Mis antud kursuse juures ebaõnnestus? Mis tekitas raskusi? Mida muudaksid tulevikus?
- Mida ise õppisite selle kursuse raames? Kuidas plaanite end edasi täiendada? Millist tuge vajaksite?
- Kui palju oli kasu programmi käigus väljatöötatud kursusest? Mida tuleks selles muuta? Mida lisada? Mida ära võtta? Kuidas paremaks muuta?
- Kas on veel ettepanekuid või mõtteid, mida sooviksite jagada?

Fookusgrupi intervjuu kava ja küsimused üliõpilastele

1. Sissejuhatus

Fookusgrupi intervjuu eesmärgi selgitamine, anonüümsuse tagamise kinnitus, andmete töötlemise viisid, kasu uuringust üliõpilastele, osalemise nõusolekuvormi täitmine.

Fookusgrupi eesmärk: saada tagasisidet osaliselt või tervikult piloteeritud ettevõtlusalaste kursuste kohta.

Anonüümsuse kinnitus: fookusintervjuudest tehakse audiosalvestused, mis transkribeeritakse, jättes kõik võimalikud nimed välja; sellega tagatakse intervjuudel osalejate anonüümsus.

Andmete töötlemise viisid: audiosalvestused transkribeeritakse kolmanda osapoole poolt, andmeid analüüsitakse, kasutades andmete kvalitatiivanalüüsi programme ning tulemused kajastatakse uuringu aruandes üldistatud kujul ja anonüümsete tsitaatidena.

Kasu uuringust üliõpilastele: tänu antud intervjuule kogutakse tagasisidet, mille tulemusena muudetakse kursus paremaks; kursused muudetakse peale nende lõplikku valmimist kõikidele soovijatele vabaks kasutuseks, mis omakorda tõstab ettevõtlusõppe taset Eesti haridusasutustes ning suurendab ettevõtlusaktiivsust.

Osalemise nõusolekuvormi täitmine: palun täida vorm; see säilitatakse arhiivis eraldi transkriptsioonidest ja audiosalvestistest koos teiste projekti dokumentidega.

2. Küsimused õpiväljundite, kompetentside ja teemade kohta

Korratakse, mis kursuse raames antud fookusgrupiintervjuu läbi viiakse.

- Millised on antud kursuse õpiväljundid?
- Kuivõrd õpiväljund sai täidetud? Põhjenda oma hinnangut.
- Mida sa kursusel õppisid? Milliseid kursuse sisuga mitteseonduvaid oskusi sa veel antud kursusel omandasid või arendasid (nt suulise ja kirjaliku eneseväljendamise oskus, presenteerimise oskus, meeskonnatöö, võrgustumine, koostöö jms)?
- Kus sa oled neid oskusi juba kasutanud või saaksid neid kasutada?
- Milliseid ülekantavaid kompetentse võiks antud kursuse raames veel arendada?
- Millised peamised teemad said kursuse käigus kaetud? Kuivõrd antud kursuse käigus läbitud teemad avasid kursuse sisu?
- Millised teemad said eriti hästi avatud? Millised vajaksid paremat käsitlust? Millised olulised teemad jäid teie arvates liiga tagasihoidlikult avatud või jäid üldse programmist välja?

3. Küsimused õppemetoodika kohta

Selgitada, mida mõeldakse õppemetoodika all: viis kuidas teadmised edasi anti; erinevate õpetamismetoodikate, sh ülesannete, harjutuste, testide, videote. loovusülesannete jm interaktiivsete tehnikate kasutamine õppeprotsessis.

- Millised harjutused, ülesanded vm õppemeetodid jäid meelde? Millised õppemeetodid meeldisid kõige enam? Millised ei meeldinud või tundusid mõttetu?
- Kuivõrd kasutatud õppemeetodid aitasid materjali omandada? Milline oli erinevate tehnikate hulk (nt ebapiisav, piisav kuni piisavalt palju)?
- Milliseid meetodeid võiks rohkem kasutada? Milliseid vähem? Milliseid võiks lisada?
- Kuivõrd olid nõ teooria ja praktika tasakaalus? Mis oli ülekaalus ja kas põhjendatult?
- Kuidas hindad pakutud abimaterjalide (konspekt, raamatud jms) hulka ja taset? Millise teema kohta oleks võinud olla enam materjali?

4. Küsimused auditoorse ja iseseisva töö mahu ning hindamise kohta

- Kuivõrd sa oled nõus sellega, et kursuse käigus oli piisavalt auditoorset tööd õppejõuga?
- Palun hinda iseseisva töö mahtu.
- Kuivõrd oli auditoorse ja iseseisva töö hulk tasakaalus?
- Kuidas kursuse õpiväljundeid hinnati? Kuidas kujunes lõplik hinne? Kuivõrd õiglaseks pead hindamissüsteemi?
- Mil määral hindamistegevused kajastasid kursuse olulisi teemasid? Kuivõrd hindamistegevused aitasid teadmisi paremini omandada?

- Kui palju oli hindamisel kasutatud enesereflekteerimise võtteid (nt oma kompetentside hindamist, meeskonnatöö efektiivsuse hindamist jm enesehindamisi)?
- Kuidas võiks hindamist muuta?

5. Üldised küsimused

- Mis sulle antud kursuse juures ei meeldinud?
- Mis sulle antud kursuse juures meeldis?
- Kas sa soovitaksid seda kursust teistele tudengitele? Palun hinda skaalal 0 kuni 10, kus 0 tähendab, et ei soovitaks mitte mingil juhul ning 10 tähendab, et ilmtingimata soovitan antud kursusel osalemist.
- Veel mõtteid, küsimusi, ettepanekuid.

Lisa 3.2. Kõrghariduse uuringus osalemise nõusoleku vorm

Intervjuul osalemise nõusolek

Käesolevaga annan oma nõusoleku osaleda EETA programmi raames teostataval intervjuul, mille eesmärgiks on anda oma arvamuse läbitud kursusele. Mõistan, et intervjuu tulemused transkribeeritakse anonüümselt ning kasutatakse üldistatud kujul kokkuvõtete tegemiseks ja parendusettepanekute kujundamiseks. Annan nõusoleku töödelda ja kasutada intervjuul kogutud andmeid.

Nimi: _____

Kuupäev: _____

Allkiri: _____

Lisa 3.3. Õppejõudude tagasiside küsimustik

Õppejõu tagasisideleht 2018

Lugupeetud õppejõud!

Olete rakendanud oma õppetegevuses Programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud ettevõtlusõppe moodulit või selle osi. Teie tagasiside on meile väga oluline, et edaspidi ettevõtlusõppe mooduleid ja tugisüsteeme veelgi parendada. Palun selgitage oma hinnanguid, et saaksime võimalikest parendusvajadustest täpselt aru.

Kui olete oma vastused sisestanud, siis vajutage lehe all paremal nupule "Saada"

Suur tänu vastamast!

***Kõrgkool:**

***Õppekava:**

***Milliste õppeainete raames ettevõtlusmoodulit (või selle elemente) rakendasite?:**

***Sihtgrupp (eriala, kursus vm):**

***Millist ettevõtlusõppe moodulit või selle osasid ja millises mahus õpetasite?:**

***Kas läbisite enne Programmi Edu ja Tegu raames ettevõtlusõppe mooduli koolituse?**

Jah Ei

***Mis ajendas moodulit /või selle osasid õppes kasutama?**

***Kui võrd oli kool/teaduskond/instituut huvitatud ja toetas mooduli rakendamist?**

Skaala: 1 – ei toetanud üldse /.../ 5 – väga huvitatud

***Kas mooduli rakendamiseks oli vaja teha eeltööd?**

Jah Ei

***Palun hinnake mooduli osasid antud kriteeriumite alusel 5 palli süsteemis (5 – väga hea/.../1 – väga halb)**

***Kas mooduli maht ja sisu on sinu arvates vastavuses?**

Jah Ei

***Palun hinnake tugimaterjalide piisavust**

(skaala: ebapiisav "1" – täiesti piisav "5"):

ei kasutanud 1 2 3 4 5

Ettevõtluspädevuste raamistik

Õppematerjalid

Õpjuhised

Moodle'i kursus üldiselt

***Palun hinnake tugimaterjalide kasulikkust** (skaala: ebapiisav "1" – täiesti piisav "5"):

ei kasutanud 1 2 3 4 5

Ettevõtluspädevuste raamistik

Õppematerjalid

Õpjuhised

Moodle'i kursus üldiselt

***Sain piisavalt tuge/abi Programmi Edu ja Tegu töögrupi liikmelt.**

Skaala: 1 – ei saanud üldse abi /.../ 5 – väga suur tugi

***Palun kirjeldage, mis oli teie jaoks mooduli rakendamise protsessis (nii korraldus kui sisu) positiivset.**

Palun kirjeldage, mis oli teie jaoks mooduli rakendamise protsessis (nii korraldus kui sisu) negatiivset.

***Mida teie kui ettevõtlusõppejõud õppisite?**

***Millised on teie ettepanekud õppemooduli parendamiseks? Mida tuleks muuta?**

***Millised on teie ettepanekud õppemooduli edasistele rakendajatele?**

Lisa 3.4. Üliõpilaste tagasiside küsimustik

Lugupeetud õppija!

Oled läbinud Programmi Edu ja Tegu ja sinu kõrgkooli koostöös läbi viidud ettevõtlusõppe. Sinu tagasiside on meile väga oluline, et edaspidi õpet ja õppekorraldust veelgi parendada. Sinu vastused on anonüümsed ning neid analüüsitakse õppegrupi tasandil. Palun selgita oma hinnanguid, et saaksime võimalikest parendusvajadustest täpselt aru.

Kui oled oma vastused sisestanud, siis klõpsa paremal all nupule "Saada".

Täname vastamast!

*Kõrgkool

*Õppekava

*Haridustase:

Bakalaureus
Rakenduskõrgharidus
Magister
Doktor

*Õppeaine nimetus, mille raames ettevõtlust õppisid

*Mitu tundi õppisid selle kursuse tarbeks väljaspool loenguid jm loengukavas määratud tegevusi?

*Õpiväljundid olid selged ja arusaadavad.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Õppimise keskkond toetas õpiväljundite omandamist.

Õppe toimumise keskkonnaks võivad olla loengud, praktikumid, seminarid, e-õpe ja iseseisev õpe.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Kursuse õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Õpetamine toetas õpiväljundite omandamist.

Kvaliteetse õpetamise tagavad entusiastlikud ning oma valdkonda põhjalikult tundvad õppejõud, sobilikud õppemeetodid, õppejõudude positiivne suhtlus tudengitega õppimist ja õpetamist soodustavas keskkonnas.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Kursusel läbitud teemad olid vajalikud.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

*Teemade järgnevus oli loogiline.

1 2 3 4 5

Skaala: 1 – üldse mitte; 5 – täiesti

***Õppimise käigus kasutati järgmisi õppemeetodeid:**

1 2 3 4 5

Loeng

Praktilised tööd

Iseseisev töö

Meeskonnatöö

Ettevõtte külastused

Juhtumikirjeldused

Testid

Ristsõnad

Muud (nimeta millised)

Skaala: 1– üldse mitte; 5 enamasti

***Millised teemad olid sulle kõige olulisemad? Miks?**

***Millised teemad olid sinu jaoks ebaolulised? Miks?**

***Kas mõni teema puudus? Milline?**

***Mis sulle kursusel meeldis? Miks?**

***Mis sulle kursusel ei meeldinud? Miks?**

***Mida võiks edaspidi teha teisti?**

***Kas sinu hinnangul sinu ettevõtluspädevused paranesid? Millised?**

***Kas oled valmis alustama ettevõtlusega? Miks?**

Lisa 4.

Enesehindamise küsimustik õpetajate/ õppejõudude ettevõtluspädevuste kohta

Õpetaja/ õppejõu enesehindamise küsimustik

Käesolevaga palume Teie abi, et testida küsimusi õpetajale/ õppejõule enesehindamise vahendi loomiseks, millest võiks saada õppematerjal õpetajakoolituse jaoks. Alljärgnevas küsimustikus palume hinnata enda kogemust õppe läbiviimisel ja selleks vastava õpikeskkonna (sh õppemetoodika) loomisel. Uuring viiakse läbi programmi „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel“ raames.

Palun lugege väited hoolikalt, et mõistaksite neid õigesti pakutud skaalal, sest väited võivad olla sõnastatud nii positiivselt kui negatiivselt. Palun märkige küsimustiku käigus tekkinud mõtted ja kommentaarid enesehindamise küsimuste ja väidete kohta küsimustiku lõpus olevasse kasti, sest see aitab meil küsimustikku sisukamaks muuta.

Arenguuskumus ja loovus

1. Esitame väiteid inimeste erinevate omaduste kohta. Palun märkige iga väite puhul, mil määral Te sellega nõustute või mitte. Neid väiteid ei saa pidada õigeteks ega valedeks, mis tähendab, et vastamisel pole õigeid ega valesid vastuseid. Oleme huvitatud Teie isiklikust arvamusest.

	1 Pole üldse nõus	2 Pigem pole nõus	3 Nii ja naa	4 Pigem olen nõus	5 Olen täiesti nõus
1.1. Raskete ülesannete puhul on lahenduse kallal pikemat aega töötamisest kasu vaid tõeliselt tarkadel õpilastel					
1.2. Võimekus on omadus, mida ei saa koolis õppimisega eriti muuta					
1.3. Inimene võib küll uusi asju õppida, kuid tema võimekuse baastase jääb siiski praktiliselt samaks					
1.4. Tõeliselt targad (üli)õpilased saavad õpitava materjali selgeks vaeva nägemata					
1.5. Ettevõtlikkus on omadus, mida ei saa õppimisega eriti muuta					
1.6. Ettevõtjaks saamiseks on vaja erilist kaasasündinud talenti					
1.7. Sa kas oled loov või ei ole - isegi kõvasti pingutades ei saa seda eriti muuta					
1.8. Sa pead olema juba sündinud loova meelega – ilma kaasasündinud talendita võid sa olla vaid jäljendaja					
1.9. Loovust saab küll arendada, aga inimene kas on tõeliselt loov isiksus või mitte					
1.10. Mõned inimesed lihtsalt on loovad ja teised mitte. Harjutamine seda ei muuda					
1.11. Tõeliselt loov talent on kaasasündinud ja püsiv omadus kogu inimese elu jooksul					

Kasuta vastamiseks skaalat: 1 – pole üldse nõus, 2 – pigem pole nõus, 3 – nii ja naa, 4 – pigem olen nõus, 5 – olen täiesti nõus. Märkige iga väite puhul **ainult üks vastusevariant**.

2. Palun hinnake järgnevaid väiteid, kuivõrd nõustute allpool esitatud väidetega.

Kasuta vastamiseks skaalat: 1 – pole üldse nõus, 2 – pigem pole nõus, 3 – nii ja naa, 4 – pigem olen nõus, 5 – olen täiesti nõus. Märkige iga väite puhul **ainult üks vastusevariant**.

	1 Pole üldse nõus	2 Pigem pole nõus	3 Nii ja naa	4 Pigem olen nõus	5 Olen täiesti nõus
2.1. Ma tean, et suudan efektiivselt lahendada ka keerukaid probleeme					
2.2. Ma usaldan oma võimet olla loov					
2.3. Ma eristun oma kolleegidest kujutlusvõime ning teistsuguste ideede poolest					
2.4. Ma olen mitmeid kordi tõestanud, et saan hakkama ka keerukamate loovate ülesannetega					
2.5. Olen kindel, et saan hakkama probleemidega, mis nõuavad loovaid lahendusi					
2.6. Arvan, et saan hästi hakkama originaalsete ideede ja lahenduste pakkumisega					

Autonoomia toetamine

3. Palun valige, kuidas nõustute järgmiste väidetega (üli)õpilaste aktiivsuse ja nende autonoomia kohta Teie tundides.

Kasuta vastamiseks skaalat: 1 – pole üldse nõus, 2 – pigem pole nõus, 3 – nii ja naa, 4 – pigem olen nõus, 5 – olen täiesti nõus. Märkige iga väite puhul **ainult üks vastusevariant**.

	1 Pole üldse nõus	2 Pigem pole nõus	3 Nii ja naa	4 Pigem olen nõus	5 Olen täiesti nõus
3.1. Minu (üli)õpilased tahavad tunnis (loengus) erinevate teemade üle arutleda					
3.2. Hoolitsen selle eest, et minu (üli)õpilased mõistavad loengukursuse/ tunni eesmärke					
3.3. Minu (üli)õpilased omandavad ka keerukad teemad, kui nad pingutavad					
3.4. Minu (üli)õpilased teevad tunnis (loengus) aktiivselt tööd kaasa					
3.5. Minu (üli)õpilased küsivad minult julgelt küsimusi					
3.6. Arvestan (üli)õpilaste erinevate arvamuste ja mõtetega					
3.7. Loon loengus õppijate jaoks õhkkonna, kus nad tunnevad, et saavad olla avatud ning arutleda erinevate teemade üle (sh. küsida küsimusi)					
3.8. Ma ei kahtle loengute jooksul (üli)õpilaste võimes omandada pingutades ka keerukaid teemasid					
3.9. Pööran sellele tähelepanu, et mu (üli)õpilased usaldaksid mind.					
3.10. Annan (üli)õpilastele võimaluse teha muudatusettepanekuid loengus plaanitava osas (tööde tähtaegadega ning koostööreeglitega seotud kokkulepped, iseseisvate töödega ning nende esitlemisega seotud valikud, võimalused oma lahenduskäike ja mõtteid põhjendada jms)					
3.11. (Üli)õpilased teavad, et võivad minuga vabalt kontakti võtta					

Õpikeskkonna loomine

4. Järgmised küsimused on seotud õpikeskkonna loomisega. Palun avaldage arvamust, millised on Teie kogemused õpikeskkonna loomisel.

Kasuta vastamiseks skaalat: 1 – pole üldse nõus, 2 – pigem pole nõus, 3 – nii ja naa, 4 – pigem olen nõus, 5 – olen täiesti nõus. Märkige iga väite puhul **ainult üks vastusevariant**.

	1 Pole üldse nõus	2 Pigem pole nõus	3 Nii ja naa	4 Pigem olen nõus	5 Olen täiesti nõus
4.1. Loon õpisisituatsioone kus esitan (üli)õpilastele avatuid küsimusi ja tekitan diskussiooni					
4.2. Lasen (üli)õpilastel võtta aktiivse rolli õppimisel ja selle planeerimisel					
4.3. Loon olukordi, kus (üli)õpilastel saavad jagada oma kogemusi ja nendest õppida					
4.4. Loon õpikeskkonna, mis inspireerib (üli)õpilastes loovust					
4.5. Kaasan (üli)õpilasi õpikeskkonna planeerimisse					
4.6. Kasutan meeskonnatöö meetodikat tunnitööde lahendamisel					
4.7. Kasutan meeskonnatöö meetodikat kodutööde lahendamisel					
4.8. Kasutan võimalikult palju elulisi situatsioone oma aine läbiviimisel (nt tudengite suhtlemine klientidega, ettevõtete külastused, ettevõtjate tundidesse kaasamine)					
4.9. Kasutan õppetöös probleeme ja kaasusi, millele (üli)õpilastel peavad hästi põhjendatuid lahendusi leidma					
4.10. Kasutan tundides (üli)õpilastele mõeldud erinevaid aktiivseid tegevusi (ülesanded, mängud, ettekanded, diskussioonid jne)					

Ettevõtlikkuse toetamine õppetöös

5. Alljärgnevalt palun hinnake enda kogemust õppijate ettevõtlikkuse toetamisel, kuivõrd nõustute järgmiste väidetega

Kasuta vastamiseks skaalat: 1 – pole üldse nõus, 2 – pigem pole nõus, 3 – nii ja naa, 4 – pigem olen nõus, 5 – olen täiesti nõus. Märkige iga väite puhul **ainult üks vastusevariant**.

	1 Pole üldse nõus	2 Pigem pole nõus	3 Nii ja naa	4 Pigem olen nõus	5 Olen täiesti nõus
5.1. Pean oluliseks toetada (üli)õpilaste ettevõtlikkust enda õpetatavas aines					
5.2. Pean oluliseks, et (üli)õpilased saaksid elus hästi hakkama (nt saaksid hea töökoha või hakkaksid ise ettevõtjaks)					
5.3. Tean, kuidas saab (üli)õpilaste ettevõtlikkust toetada minu õpetatavas aines					
5.4. Rakendan (üli)õpilaste ettevõtlikkuse toetamiseks sobilikke õpetamismeetodeid					
5.5. Pean oluliseks, et (üli)õpilaste ettevõtlikkust toetatakse õppekavades erinevate ainete kaudu					

6. Järgmistele küsimustele ei ole õigeid ja valesid vastuseid. Soovime teada teie arvamust ja kogemust.

6.1. Ettevõtlikkuse üheks osaoskuseks võib pidada probleemide lahendamise oskust. Kuidas võiks seda oskust (üli)õpilastes toetada? Võimalusel tooge näide, kuidas olete ise selle oskuse arengut toetanud.

.....

6.2. Ettevõtlikkuse üheks osaoskuseks võib pidada planeerimisoskust. Kuidas võiks seda oskust (üli)õpilastes toetada? Võimalusel tooge näide, kuidas olete ise selle oskuse arengut toetanud.

.....

6.3. Mitte kõik õpilased ei pea ettevõtlusõpet endale vajalikuks. Kuidas võiks eesmärgistada ettevõtlusõpet (üli)õpilaste jaoks? Võimalusel tooge näide, kuidas olete ise seda teinud.

.....

6.4. Millised viisid ettevõtlikuks tegutsemiseks on teie kooli (üli)õpilastel?

.....

7. Taustinformatsioon

7.1 Mitu aastat olete olnud õpetamisega seotud?

- kuni 5a
- 6 – 10a
- 11 – 20a
- üle 20a

7.2. Mitu aastat olete õpetanud ettevõtlusaineid?

- kuni 1a
- 2 – 4a
- 5 – 6a
- üle 6a
- ei ole ettevõtluse aineid õpetanud

7.3. Juhul kui õpetate ettevõtlust, siis palun kirjeldage lühidalt õppeprotsessi, kuidas õpetate ettevõtlust ehk mida teete tundides (loengud, harjutused/töötoad, kaasused, kas tudengid alustavad äriidee otsimisega vm)

.....

7.4. Millistele (üli)õpilastele õpetate aineid käesoleval ajal

- Üldharidus
- Kutseharidus
- Rakenduskõrgharidus
- Kõrgharidus – bakalaureuse tase
- Kõrgharidus – magistri tase

7.5. Palun hinnake enda ettevõtlusalaseid teadmisi 5-punktilisel skaalal:

- 1 – Puudulikud
- 2 – Kesised
- 3 – Rahuldavad
- 4 – Pigem head
- 5 – Suurepärased

7.6. Kas olete osalenud ettevõtlusõppealastel koolitusel?

- Jah, mitmetel
- Jah, mõnel
- Ei

7.7. Kas olete töötanud ärisektoris?

- Jah
- Ei

7.8. Kas olete tegutsenud ettevõtjana?

- Jah (mitu aastat)
- Ei

7.9. Kui vastasite küsimusele 7.8 eitavalt, siis kujutlege, et Te soovite luua oma ettevõtte. Selleks on oluline teada, kuidas ja mis tüüpi ettevõtte luua, kust saada ressursse ja lahendada ette tulevaid probleeme. Alljärgnevalt palun avaldage oma arvamus:

7.9.1. Mis põhjustel hakkasite või oletuslikult hakkaksite ettevõtlusega tegelema?

.....

7.9.2. Nimetage, millistest teadmistest ja oskustest tunnete puudust selleks, et luua oma ettevõtte.

.....

7.10. Kas keegi teie perest on/on olnud ettevõtja?

- Jah
- Ei

7.11. Kui vastasite küsimusele 7.10 jaatavalt, siis palun täpsustage, kes

.....

7.12. Kui suures koolis te õpetate?

- Alla 50 (üli)õpilase
- 50 - 99 (üli)õpilast
- 100 - 299 (üli)õpilast
- 300 – 499 (üli)õpilast
- Rohkem kui 500 (üli)õpilast

Palun nimetage kooli nimi

7.13. Teie sugu on:

- Naine
- Mees

7.14. Teie vanus (kirjutage täisaastates)

Palun avaldage oma arvamus küsimustiku kohta selles kastis, kas need küsimused võimaldavad hinnata õpetaja/õppejõu ettevõtlusalaseid hoiakuid õppe läbiviimisel?

Lisa 5.

Enesehindamise küsimustik õpilaste/üliõpilaste ettevõtluspädevuste kohta

Küsimustik õpilaste/üliõpilaste ettevõtluspädevuste kohta

Käesoleva küsimustikuga palume avaldada oma arvamust ettevõtlikkust ja ettevõtlusalaseid hoiakuid, teadmisi ning oskusi käsitlevate teemade kohta. Uuring viiakse läbi programmi „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel“ raames.

Palun lugege ülesannete juhiseid väga põhjalikult, sest küsimuste kaupa on need erinevad. Juhul, kui Teil tekib küsimuste või vastuste kohta kommentaare, siis palun kirjutage oma mõtted vabas vormis kas küsimuste vahele või küsimustiku lõpus olevasse kasti.

1. Järgnevas on esitatud stsenaariumid kahe tudengi vestlusest, kes on erinevatel arvamustel. Palun tutvuge stsenaariumiga ning hinnake, kas nõustute pigem ühe või teise kõnelejaga. Põhjendage enda valikut märkides sobiva vastusevariandi ristiga või lisades ise juurde midagi, mis valikutest välja on jäänud.

Triinu: „Lugesin just maailmakuulsa majandusteadlase Elisabeth Perry kohta. Ta tundub tõesti olevat sündinud talent“.

Marit: „Tõesti? Kui nüüd rääkida edukusest majanduse kontekstis, siis pingutamine on selle saavutamiseks kindlasti olulisem kui võimekus. Olen täiesti kindel, et Elisabeth Perryl läheb just seetõttu hästi, et ta on selle nimel kõvasti pingutanud“.

Triinu: „Ehk tõesti. Aga no seda peab küll tunnistama, et mõned inimesed lihtsalt on matemaatika valdkonnas võimekamad. Ilma sellealase andeta ei vii pingutamine küll kuhugi“.

Märkige sobiv vastus ristiga:

- Nõustun Triinuga
- Nii ja naa
- Nõustun Maritiga

Palun põhjendage, miks tegite just sellise valiku:

a) Nõustun Triinuga

- Loogiline ja matemaatiline mõtlemine kas on olemas või ei ole, neid niisama õppimisega ei saavuta.
- Võin enda kogemuse põhjal öelda, et võin ju pingutada, aga kui võimekust ei ole, siis on tegevus pigem vähe efektiivne ning tihti tulemuseta.
- Mõni inimene on võimekam humanitaaraladel ja teised reaalinetes, vastavalt enda võimekusele valitakse tavaliselt eriala, kus edasi tegutseda.
- Arvan nii, sest olen ise ka matemaatikas võimekas/vähevõimekas.
- Muu.....(vabavastuse lahter)

b) Nii ja naa

- Mõnel inimesel läheb elus tõesti hästi ilma suurema pingutusega, sest see asi, millega ta tegeleb, sobib just talle.
- Tean enda kogemusest, et võimekus on eelduseks, kuid samuti on oluline ka iseseisev pingutamine ja töökus.
- Edu võib olla vahel ka juhuslik, ent pidev edukus ilmselt on töökuse ja andekuse sünergia.
- Olen tõeliselt pingutades mõnikord keerulised teemad endale selgeks teinud, aga teinekord pole ka pingutamisest kasu olnud.
- Muu... (vabavastuse lahter)

Nõustun Maritiga

- Ilma pingutamiseteta pole andest kasu, aga ilma andeta jõuab pingutades ikka kuhugi
- Usun, et piisavalt suure töö ja vaevaga saab kõiges edukas olla ning kellelegi pole n-ö loomulikku talenti, vaid kõik on tulnud harjutamise ja kogemuse tagajärjel
- Meil kõigil on ühiskonnas võrdsed võimalused midagi teha. Olen seda näinud oma tutvusringkonnas.

- Tuginen oma kogemusele. Minu matemaatilised (või muud) võimed ei ole samuti väga head, kuid olen pingutanud ja aru saanud, et ka nii võib saada edukaks.
- Muu... (vabavastuse lahter)

2. Kujuta ette, et soovisid väga saada ühte töökohta ning tegid omaltpoolt palju, et sinna pääseda (saatsid CV ja motivatsioonikirja, käisid ka vestlusel ja tegid ära kõik palutud ülesanded). Ometi said sa e-maili teel eitava vastuse ilma igasuguse kommentaarita. Mida selles olukorras kõige tõenäolisemalt mõtleksid?

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
2.1 Ju siis tegin midagi kehvasti.						
2.2 Kui nii, siis nii. Lepin sellega.						
2.3 Mõtlen selle ebaõnnestumise peale korduvalt ka edaspidi						
2.4 Mõtlen meeldivatele asjadele, millel pole juhtunuga mingit pistmist.						
2.5 Mõtlen välja plaani, mida nüüd edasi teha.						
2.6 Mõtlen, mida ma sellest olukorrast õppisin						
2.7 Hullematki võib juhtuda kui heast töökohast ilmajäämine.						
2.8 Miks ma ei imesta - minul ei vea kunagi.						
2.9 Nad peaksid oma kandideerimistingimusi muutma.						
2.10 Muu...						

3. Hinnake, kuivõrd nõustute kirjeldatud väidetega.

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
3.1 Ma tean, et suudan efektiivselt lahendada ka keerukaid probleeme.						
3.2 Ma usaldan oma võimet olla loov.						
3.3 Ma eristun teistest oma kujutlusvõime ning teistsuguste ideede poolest.						
3.4 Ma olen mitmeid kordi tõestanud, et saan hakkama ka keerukamate loovate ülesannetega.						
3.5 Olen kindel, et saan hakkama probleemidega, mis nõuavad loovaid lahendusi.						
3.6 Arvan, et saan hästi hakkama originaalsete ideede ja lahenduste pakkumisega.						
3.8 Sa kas oled loov või ei ole - isegi kõvasti pingutades ei saa seda eriti muuta.						
3.10 Sa pead olema juba sündinud loova meelega – ilma kaasasündinud talendita võid sa olla vaid matkija						

3.11. Loovust saab küll arendada, aga inimene kas on tõeliselt loov isiksus või mitte.						
3.12 Mõned inimesed lihtsalt on loovad ja teised mitte. Õppimine seda ei muuda.						
3.13 Tõeliselt loov talent on kaasasündinud ja püsiv omadus kogu inimese elu jooksul.						

4. Teile on esitatud üks probleemülesanne – Sõidab auto. Autojuhil on vend, kuid tema vennal ei ole venda.

Püüdke ülesandele vastata ning mõelda sealjuures, mida te mõtlesite, et lahenduseni jõuda.

4.1 Kes on autojuht?

4.2 Mõelge kohe oma lahenduskäigu peale ja püüdke hinnata/valida, mida sel hetkel võisite mõelda.

- Hakkasin mõtlema sarnastele ülesannetele ning loogilisi lahendusi genereerima
- Hakkasin visualiseerima, et kes istuks venna kõrval
- Püüdsin mitu korda lugeda, et paremini aru saada
- Hakkasin jälgima sõnade vahelisi seoseid
- Hakkasin skemaatiliselt mõtlema
- Lugesin sõnad ükshaaval läbi ja mõtlesin nende tähendusele
- Meenusid mõistatused ning see andis mõtte, et edasi minna
- Mõtlesin läbi lause esimese poole kõigepealt ning siis hakkasin teist poolt mõtisklema
- Hakkasin ette kujutama enda perekonda ja mõtlesin, et ja kes saaks öelda mulle vend
- Olen seda ülesannet varem lahendanud
- Pakkusin vastuse ja kontrollisin, kas see sobib ülesande tingimustega
- Muu

5. Olete seadnud endale töö või õpingutega soetud eesmärgi ja asute selle suunas tegutsema. Hinnake, kuivõrd need väited kirjeldavad Teid.

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
5.1. Uurin välja, mis on võimalikud takistused eesmärgi saavutamiseks.						
5.2. Mõtlen välja mitu alternatiivset plaani eesmärgi saavutamiseks.						
5.3. Kontrollin (regulaarselt), kas plaan võimaldab eesmärki saavutada.						
5.4. Analüüsin oma plaani(de) plusse ja miinuseid.						
5.5. Enda päeva planeerides sean ma ülesanded tähtsuse järjekorda.						
5.6. Olukorras, kus mul on palju teha, suudan ma keskenduda kõige olulisematele asjadele.						
5.7. Suuremad ülesanded jaotan väiksemateks osadeks.						
5.8. Ootamatud sündmused on minu jaoks sobivad väljakutsed.						
5.9. Ma suudan teha enda plaanides lihtsasti muudatusi, kui olukord seda nõuab.						
5.10 Ma pean ennast paindlikuks ja muutustega kergelt kohanevaks.						

6. Palun analüüsige ennast ja hinnake, kuivõrd iga väide kehtib teie kohta:

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
6.1 Iga probleem on minu jaoks väljakutse, mida tahan kohe lahendada.						
6.2 Kui on võimalus olla kuskile aktiivselt kaasatud, siis kasutan seda viivitamatult.						
6.3 Võtan initsiatiivi koheselt ka siis, kui teised seda ei näita.						
6.4 Oma eesmärkide saavutamiseks kasutan avanevaid võimalusi viivitamatult.						
6.5 Ma olen eriti hea ideede realiseerimises.						
6.6 Teiste kaasamine on minu jaoks elementaarne.						
6.7 Leian lihtsalt oma ideedele järgijaid/või kaasa tulijaid.						
6.8 Ma olen eriti hea uute ideede välja-pakkumisel.						

7. Palun mõelge oma kogemusele inimestega suhtlemisel ning hinnake, kuivõrd alljärgnev väide kehtib teie kohta:

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
7.1 Ma näen inimese näost, milline emotsioon teda valdab.						
7.2 Mul on lihtne mõista, miks inimesed tunnevad ennast ühel või teisel viisil.						
7.3 Ma mõistan, miks inimesed käituvad just nii nagu nad käituvad.						
7.4 Kui mu kaaslane on endast väljas, siis kujutan ma üsna hästi ette selle põhjust.						
7.5 Uute või muutunud situatsioonide puhul jään rahulikuks ja saan vastuseisust üle.						
7.6 Ma suudan oma tundeid juhtida kui midagi läheb halvasti.						
7.7 Kui ma olen kellegi peale ärritunud, siis ma rahunen enne maha, kui asja arutama hakkam.						
7.8 Ma vabandan alati, kui solvan tahtmatult kellegi tundeid.						
7.9 Püüan alati lohutada oma kaaslasi kui nad on kurvad.						
7.10 Konfliktsetes olukorras ma püüan kaaslasi mitte kritiseerida.						
7.11 Olen tolerantne oma kaaslaste vigade suhtes.						
7.12 Ma seisan enda eest ilma teisi maha tegemata.						
7.13 Otsuste tegemisel kaalun alati selle tagajärgi, mõtlen läbi selle tugevused ja nõrkused.						
7.14 Ma kindlustan, et valitud lahenduse puhul oleks alati oodatud tulemused enamjaolt positiivsed						
7.15 Enne soovitude andmist mõtlen selle valitud kriteeriumite alusel läbi.						

8. Palun mõelge oma koostöökogemusele erinevates gruppides ning meeskondades ja hinnake, kuivõrd alljärgnev väide kehtib teie kohta:

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
8.1 Ma arvan, et koostöö ja meeskonnatöö on olulised.						
8.2 Ma tean, kuidas anda grupikaaslastele tagasisidet, mis ei haava nende tundeid.						
8.3 Ma küsin teistelt tagasisidet.						
8.4 Ma teen jõupingutusi, et kaasata grupi teisi liikmeid.						
8.5 Ma väärtustan teiste grupikaaslaste panust.						
8.6 Ma kohtlen kõiki grupikaaslaste võrdsete meeskonnaliikmetena.						
8.7 Ma olen võimeline koostööd tegema iga tüüpi inimestega (nagu erivajadustega isikud, kõrgelt- või madalalt kvalifitseeritud isikud, migrandid, ...)						

9. Kas ja kui palju olete mõelnud oma ettevõtte asutamise peale?

9.1	Ei, mitte kunagi	
9.2	Jah, põgusalt	
9.3	Jah, korduvalt	
9.4	Jah, olen otsustanud hakata tulevikus ettevõtjaks	
9.5	Jah, mul on konkreetne plaan, mida teha oma ettevõtte asutamiseks	
9.6	Jah, olen juba hakanud ettevõtet asutama	
9.7	Jah, olen juba ettevõtja, tegutsen ühes ettevõttes	
9.8	Jah, olen juba asutanud mitu ettevõtet ja tegutsen aktiivselt vähemalt ühes nendest	
9.9	Olen kunagi olnud ettevõtja, aga äritegevus on praeguseks hetkeks lõppenud	

10.1 Kui olete praegu või olete varem olnud seotud ettevõtlusega (7-9 eelmises küsimuses), siis palun kirjeldage, millist tegevust te silmas pidasite. Märkige ristiga kõik, mis sobivad:

10.1.1. Tegevuse vorm	
a) vabatahtlik tegevus	
b) õppetööga seotud (ained, õpilasfirma vm)	
c) ärialane tegevus (ja/ või selleks ettevalmistamine)	
4) mittetulundusühenduste tegevustes osalemine	
10.1.2. Sisuline tegevus	
f) Toote või äriidee arutamine potentsiaalsete klientidega	
g) Info kogumine turgude või konkurentide kohta	
h) Äriplaani koostamine	
i) Toote/ teenuse arendusega alustamine	
j) Marketingi või turustamisega alustamine	
k) Materjali, seadmete või masinate ostmine ettevõtte jaoks	
l) Millegi tootmine	
m) Välisrahastuse otsimine; investorite leidmine	
n) Patendi, autoriõiguse või kaubamärgi taotlemine	
o) Ettevõtte või mittetulundusühingu registreerimine	
p) Toote või teenuse müümine	
q) Ei ole teinud midagi eelpool loetletust	
r) Muu (täpsustage, kui soovite eelnevale midagi lisada)	

10.2a Palun põhjendage, miks te ettevõtjaks hakkasite (kui vastasite 7-9 küsimuses 11)? Märkige ristiga kõik, mis sobivad:

a) Pakkus huvi, põnevust	
b) Mul oli idee ja soovisin seda täide viia	
c) Soov teenida tulu	
d) Kohustuslik, et saada õppeaine koolis läbitud	
e) Soov saada uusi kontakte	
f) Sest ühiskonnas tunnustatakse ettevõtjaid rohkem kui lihtsalt palgatöölisi	
g) Nägin ühiskonnas probleeme, mida tahan ja suudan lahendada	
h) Minult oodatakse, et ma jätkaksin perefirmas	
i) Soov olla iseseisev ja mitte käia palgatööl	
Valdkond millega tahan tegeleda eeldab ettevõtjaks olemist	
Mul ei õnnestunud leida palgatööd soovitud valdkonnas	
Mulle pakuti võimalust osaleda ettevõtte loomisel kaasa lüüa	
Muu (täpsustage)	

10.2b Kui vastasite, et ei ole kunagi oma ettevõtte asutamise peale mõelnud, siis palun põhjendage, miks te pole seda teinud? Märkige ristiga kõik, mis sobivad:

a) pole selle peale kunagi mõelnud	
b) ei tunne selle vastu huvi	
c) puudub hea idee	
d) pole seda õiget võimalust avanenud	
e) ideed on olemas, kuid pole siiani veel jõudnud nende rakendamiseni	
f) ma pole iseloomult piisavalt ambitsioonikas	
g) ma pole seda tüüpi inimene, kes tuleks uute ideede peale ja oleks loov	
h) pole piisavalt teadmisi ega oskusi selles vallas tegutsemiseks	
i) kardan, et ei saa sellega hakkama	
j) pole võimalusi, kust saada rahalist tuge	
k) Palgatööl on lihtsam tulu teenida	
l) Muu	

11. Kujutlege, et kaalute ettevõtjana tegutsema hakkamist ja Teil on selleks vaja leida äriideid ja -võimalusi. Palun märkige, mil määral nõustute järgmiste väidetega äri võimaluste leidmise, hindamise ja rakendamise protsessis.

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
11.1 Püüan uut informatsiooni otsides alati märgata uusi äri võimalusi.						
11.1 Loen regulaarselt uudiseid, ajakirju ja majandusväljaandeid saamaks uut informatsiooni.						
11.3. Ma jälgin oma erialaga seotud inimesi ja organisatsioone sotsiaalmeedias.						
11.4 Näen tihti seoseid eelnevalt mitteseotud infokildude vahel						
11.5 Suudan eristada kasumlikke ja mitte nii kasumlikke võimalusi.						
11.6 Ma tean, mis tooteid ja teenuseid minu erialal tegutsevad organisatsioonid ja ettevõtted pakuvad ja mida mitte.						
11.7 Ma tean, kes võivad saada minu peamisteks konkurentideks minu erialal						

12. Ettevõtte loomist mõjutab keskkond (nt kultuuriline, poliitiline, majanduslik, looduslik), kus ettevõtte hakkab tegutsema. Palun hinnake ettevõtluskeskkonna tegureid, mis võiksid mõjutada uue ettevõtte asutamist.

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
12.1 Suudan määratleda keskkonna tegureid (kultuurilisi, poliitilisi, majanduslikke, looduslik) oma (äri)idee arendamiseks.						
12.2 Oma isiklike eesmärke seades arvestan keskkonna teguritega						
12.4 Olen teadlik oma eriala/tegevusvaldkonna arengusuundadest						
12.5 Mõistan, millised võivad olla keskkonnamuutused mõjud ettevõttele/ideele.						

13. Kujutlege, et ettevõtte planeerib oma tootega minna uutele turgudele. Palun andke hinnang, kui võrd oluliseks Te peate alltoodud tegureid teistele turgudele siirdumisel kodu- ja/või välisriigis?

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
13.1 Konkreetse maa/ piirkonna kultuurilised iseärasused (normid, väärtused, regulatsioonid).						
13.2 Ligipääs erinevatele võrgustikele, mis toetab kodu- ja/või rahvusvaheliste äriühingute kasutamise planeerimist.						
13.3 Tolerantsus erinevuste suhtes (nii kaastöötajate kui partnerite puhul).						
13.4 Kommunikatsiooniprobleemide ja konfliktide tekkimise võimaluste teadvustamine ettevõtte rahvusvahelise tegevuse laienemisel						

14. Sissetulekute ja väljaminekute kohta ülevaate pidamine, rahastusallikate ja nendega kaasnevate võimaluste ja riskide arvestamine mängivad olulist rolli nii isiklikus elus kui ettevõtluses otsuste tegemisel ja planeerimisel. Palun märkige, mil määral nõustute järgmiste väidetega.

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
14.1 Ma jälgin pidevalt eelarvet oma igapäevakulutuste planeerimisel, kui ma millegi kallal töötan.						
14.2 Ma uurin erinevaid võimalusi, enne kui ma raha investeerin.						
14.3 Ma üritan kasutada oma rahalisi ressursse parimal võimalikul viisil (kulutuste planeerimisel).						
14.4 Enne tegevusega alustamist mõtlen läbi, mis see mulle maksma läheb ja mis kasu ma sellest saan.						
14.5 Ma tean, kuidas oma kulutusi kontrolli all hoida.						
14.6 Tegevuste läbimõtlemine eelnevalt kirjeldatud moel aitab mul saavutada finantseelseid (teiste ees)						

15. Järgmised väited puudutavad looduskeskkonna ja ühiskonna jätkusuutlikkusega arvestamist. Palun märkige, mil määral nõustute järgmiste väidetega.

Skaala: 5 – nõustun täiesti; 4 – pigem nõustun; 3 – nii ja naa; 2 – pigem ei nõustu; 1 – üldse ei nõustu; 0 – ei oska vastata

	5	4	3	2	1	0
15.1. Minu jaoks on oluline toetav, sõbralik töökeskkond						
15.2. Ettevõtted peaksid samu tööülesandeid täitvatele inimestele maksma võrdset töötasu.						
15.3. Ettevõtte edu on ühiskonna toetamisest olulisem						
15.4 Ettevõtted peaksid oma tegevusega toetama kogukonda/ühiskonda.						
15.5 Töötajaid on vaja koolitada ja julgustada keskkonda arvestavate tegevuste algatamiseks ja elluviimiseks.						
15.6 Ettevõtted peaksid pidama regulaarset arvestust keskkonnamõjude (kulude ja kokkuhoiu) kohta.						
15.7 Kasumi teenimine on ettevõttele olulisem kui ühiskonda panustamine						
15.8 Ettevõtte huvides võib valetada						
15.9. Ettevõtte huvides võib vahel seadust rikkuda						
15.10. Ettevõttel on oluline alati vastutada oma tegevuse eest						

16. Isikuandmed

16.1 Nimi

16.2 Vanus

16.3 Sugu (N/M)

16.4 Rahvus

16.5 Kool

16.5 Õpitav eriala

16.6 Millisel haridustasemel õpite

Bakalaureus Jah / Ei

Magister Jah / Ei

Rakenduskõrgkool Jah / Ei

Kutsekool 4. tase Jah / Ei

Kutsekool 5. tase Jah / Ei

Muu (palun täpsustage) Jah / Ei

16.7 Kas Teil on peale õppimise regulaarne töökoht? Jah / Ei

16.8 Kas Teie vanemad on/on olnud ettevõtjad? Isa: Jah /Ei; Ema: Jah / Ei

16.9 Kas Teil on teisi pereliikmeid (õde/vend, vanavanemad, jt) kes on ettevõtjad? Jah/Ei

16.10 Kas Teil on lähedasi sõpru, kes on ettevõtjad? Jah/Ei

17. Palun märkige ristiga, mis alljärgnevalt iseloomustab teid (võimalik valida mitu vastust).

1. Osalen hetkel ettevõtluskursusel ja selle raames täidan küsimustikku	
2. Ma ei ole siiani ettevõtluskursusel osalenud.	
3. Ma olen osalenud vähemalt ühel ettevõtluskursusel, mis oli valikaine.	
4. Ma olen osalenud vähemalt ühel ettevõtluskursusel, mis oli kohustuslik osa mu õpingutest.	
5. Ma õpin spetsiaalse ettevõtlusõppekava alusel.	
6. Valisin selle ülikooli peamiselt tema hea ettevõtlusalase maine tõttu.	

18. Lõpuks palume hinnata Teie karjäärivaliku kavatsusi peale kooli lõpetamist ja 5 aastat hiljem

18.1. Millised on teie tööalased kavatsused kohe peale õpinguid? **Võimalik valida 1 variant.**

palgatöötaja	
ettevõtja (ettevõtte asutaja)	
pereettevõtte jätkaja	
muu (ei tea veel)	

18.2. Millised on teie tööalased kavatsused 5 aastat peale õpinguid? Võimalik valida 1 variant.

palgatöötaja	
ettevõtja (ettevõtte asutaja)	
pereettevõtte jätkaja	
muu (ei tea veel)	

Märkused või küsimused küsimustiku kohta palun kirjutage all oleva kasti sisse vabas vormis:

Täname!

Lisa 6. Ettevõtete esindajate tagasisideuuringu fookusgrupi intervjuude küsimused

A. Ettevõtluspädevusega seonduvad fookusgrupi küsimused

- Millised on teie eelnevad kogemused ettevõtlusega?
- Millised on kogemused ettevõtlusõppega?
- Mida tähendab teie jaoks ettevõtlus? Mida ettevõtlikkus?
- Kuidas on need kaks mõistet teie jaoks seotud või eristuvad?
- Kui oluliseks peate ettevõtlusõpet? Põhjendage oma seisukohti.
- Pädevusmudeliga seonduvad küsimused:
 - Millised on teie üldised kommentaarid ettevõtluspädevuse mudelile?
 - Nimetage 5 kõige olulisemat ja 5 kõige vähem olulist pädevust. Põhjendage oma valikuid.
 - Mis vajab edasi arendamist? Miks? Teiste sõnadega, kui teie ülesanne oleks mudelit parendada, siis mida te sellega teeksite?
- Mis otstarbel ja millal saab seda mudelit teie arust kasutada? Milleks see sobib? Milleks seevegi sobi?
- Mis küsimused, mis vajavad veel vastamist, teil materjale lugedes tekkisid? Mis osas tuleks selgitusi täiendada?

B. Ettevõtlusmoodulitega seonduvad fookusgrupi küsimused

- Millised on teie eelnevad kogemused ettevõtlusega?
- Millised on teie kogemused ettevõtlusõppega?
- Mida tähendab teie jaoks ettevõtlus? Mida ettevõtlikkus?
- Milliseid pädevusmudelis toodud alapädevusi peate kõige olulisemaks, st peate vajalikuks neid ettevõtlusõppes fookustada?
- Kuidas teile tundub kursuse ülesehitus? Kas ettevõtlusaine ülesehitus peegeldab teie jaoks ettevõtlusprotsessi? Palun põhjendage. Kas kajastatud on kõik ettevõtlusprotsessis olulisemad teemad? Palun hinnake skaalal 1–10, kui hästi antud kursus on kooskõlas reaalsele ettevõtlusprotsessile.
- Milliseid teemasid võiks teie arvates põhjalikumalt käsitleda? Palun põhjendage. Milline teema, teie arvates, hoopiski puudub ning vajaks kindlasti lülitamist kursuse teemade hulka? Millised teemad vajaksid vähem põhjalikku käsitlemist või hoopis välja jätmist? Palun põhjendage.
- Millist õpetamisviisi peate ettevõtlusõppes oluliseks? Teiste sõnadega, kuidas tuleks teie arust õpetada?
- Kuivõrd peate oluliseks reaalsest ettevõtlusest pärit näidete (juhtumikirjeldused, ettevõtjate intervjuueerimine, ettevõttekülastused jne) kasutamist ettevõtlusõppes? Miks? Milline oleks sobiv maht?
- Kuidas kaasata ettevõtjaid ettevõtlusõppe läbiviimisesse? Millised on teie ettepanekud?
- Millised oleksid teie ettepanekud kursuse muutmiseks?
- Palun hinnake skaalal 1–10, kui hästi antud kursus võiks luua aluse ettevõtlusega alustamiseks. Mis on peamine kasu, mida õppija võiks antud kursusel saada?

ETTEVÕTLUSÕPPE
PROGRAMM

